ROHAT

KÜRDOLOJİ BİLİMİNİN 200 YILLIK GEÇMİŞİ (1787-1987)

weşanen
DENG

DENG YAYINLARI

KÜRDOLOJİ BİLİMİNİN 200 YILLIK GEÇMİŞİ (1787-1987)

ROHAT

ROHAT

KÜRDOLOJİ BİLİMİNİN 200 YILLIK GEÇMİŞİ (1787–1987)

DENG
YAYINLARI

BİLİM DİZİSİ: 2
Birinci Baskı: KOMKAR Yayınları
Ekim 1987
İkinci Baskı: DENG Yayınları
Ağustos 1991

Yönetim Yeri ve Yazışma Adresi:
SÜREÇ İNŞAAT TURİZM ve YAYINCILIK
TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ

Atatürk Bulvarı Emlak Bankası Apt. B Blok
No: 146 Kat: 7 Daire: 28 Aksaray - İSTANBUL
Telefon : 513 23 56

Baskı : BARAN OFSET
Tel : 577 99 71

YAYINEVİ'NİN NOTU

Değerli okurlar,

Birinci baskısı EKİM 1987 tarihinde Almanya'da Komkar Yayınlarınca yapılan Rohat'ın "KÜRDOLOJİ BİLİMİNİN 200 YILLIK GEÇMİŞİ (1789-1987)" adlı eserini DENG Yayınları arasında yeniden yayımlıyoruz.

Ülke dışındaki yurtsever nitelikli yayınevleri tarafından basılan yayınların okurlarımıza ulaşma güçlüğünü dikkate alarak bu tür çalışmaları sizlere ulaştırmayı uygun gördük.

Deng yayınları olarak başlatmış olduğumuz bu çalışmaların devam deceğini de siz okurlarımıza duyurmak istiyoruz.

DENG Yayınları

Ö N S Ö Z Y E R İ N E

Kürdoloji biliminin 200 yıllık gelişimini özetlemeye çalışan bu inceleme, okuyucuyu bu konuda bilgilendirmeyi amaçlamaktadır. İncelemenin alanına bu 200 yıllık süre içinde yapılan temel, önemli çalışmalar girmektedir. Gerek çalışmaların coğrafik olarak geniş bir alana yayılması, gerek Kürdoloji'nin kendi içinde yeni inceleme alanlarının ortaya çıkışı, temasal düzeyde çeşitlilik kazanması gibi nedenler yüzünden, bu inceleme bazı ana başlıklar ve alt başlıklardan oluşmaktadır.

Çeşitli ülkelerdeki çalışmalar, kronolojik olarak ele alınmış, bazen bir ülkedeki araştırma ve incelemelere ilişkin olarak diğer ülkelerde yapılan bazı aynı düzeydeki çalışmalara da değinilmiş, yatay bir yöntem izlenmiştir.

Uzun bir çalışmanın ürünü olan bu inceleme, zamanlama olarak İtalya'da, 1787 yılında yayınlanan ilk çalışmalardan birisi olan Garzoni'nin "**Kürt Dili'nin Grameri Ve Sözlüğü**" adlı dilbilimsel eseri ile başlatılmış, Kürdoloji'nin çeşitli ülkelerdeki gelişimini ele almaktadır. Batı Avrupa'da yayınlanan bu ilk kaynak yanında, aynı yıl Çarlık Rusyası'nda P.S.Pallas tarafından hazırlanan "**Tüm Diller Ve Lehçelerin Karşılaştırmalı Sözlüğü**" adlı çalışmada Kürtçe üzerine ilk

bilgiler yer almıştır. Çarlık Rusyası'nda yapılan Kürdoloji çalışmalarının tarihi bu sözlük ile başlamaktadır. Kısacası, 1787 yılının Kürdoloji Tarihi açışından büyük tarihi bir önemli vardır.

Kürdoloji'nin 200 yıllık(1787-1987) gelişimini özlü bir biçimde ele aldığımız bu kitap, çeşitli ülkeler düzeyinde hazırlandı. Yöntem açısından okuyucuya karşılaştırmalar yapma olanağını veren bu incelemenin diğer bir yararı da, çeşitli dillerde yayınlanan veya bu ülkelerde yapılan araştırma ve incelemeleri bir araya getirerek, okuyucuya belli alanlarda toplu bir kaynak listesi sunmaktır.

Kürdoloji bilimi üzerine genelde yapılmış bir çalışmanın yokluğu, bizi çeşitli kaynaklardan konuya ilişkin bir araştırmaya itmiştir. Tek-tek ülke düzeyinde yapılan bazı araştırmalar bu alanda bize cesaret vermiş, bu kaynaklardan oldukça yararlanılmıştır. Bu kaynakların bir listesi, kitabın sonunda, Kaynakça kesiminde yer almıştır.

Farklı ülkelerde yapılan Kürdoloji Eğitimi'ne ilişkin olarak düzenli bir kaynağa rastlıyamadık. Örneğin, Dünya'daki tüm üniversite ve yüksek okulara ilişkin olarak "Uluslararası Üniversiteler Derneği"nin hazırlamış olduğu kapsamlı el kitabında bu konuda fazla bir informasyon yer almamıştır, yalnız Irak'da Selhaddin Üniversitesi bünyesinde, "College of Arts" adlı kurumda Kürt Dili Eğitimi'nin yapıldığı, bu eğitimin 4 yıl devam ettiği, kurum tarafından "Zanco-Scienctific Journal" adlı bir yayın organının çıkarıldığı şeklinde sınırlı bazı bilgiler yer almıştır (1).

---

(1) **International Handbook of Universities and other Institutions of higher education**, by The International Association of Universities, Paris . 1983

Diğer yandan, farklı ülkelerde çalışmalarda bulunan kürdologlar, doğubilimcileri ve bazı araştırmacıların yaşam öyküleri, çalışmaları alanında temel bir el kitabı henüz hazırlanmamıştır.Bu konudadaki bilgileri değişik kaynaklardan sağladık. Çeşitli ülkelerde yayınlanan,önemli kişiler üzerine hazırlanan Kim Kimdir?(Who's Who?) adlı kaynaklarda , ansiklopedilerde ve çeşitli ulusal biografilerde bazı kürdolog ve doğubilimcinin yaşamlarına ilişkin bilgiler yer almıştır. Özellikle günümüzde geliştirilen bazı kaynaklarda, hem araştırmacıların yaşam öyküleri(Biografi), hem de çalışmaları üzerine bilgilerin(Bibliyografya) bulunduğu iki boyutlu çalışmalar olan Bio-Bibliyografya'dan iki tanesinde çeşitli kürdologlara ilişkin olarak daha ayrıntılı bilgiler yer almıştır. Bunlardan S.D. Miliband'ın "Sovyet Doğubilimcilerinin Bio-Bibliyografik Sözlüğü" adlı kapsamlı çalışmasında birçok kürdologun yaşam öyküleri ve eserleri tanıtılmıştır. 1979 yılında Hollanda'nın Leiden kentinde basılan benzer bir çalışmada da bazı diğer araştırmacıların yaşamları ve çalışmaları üzerine bilgiler yer almıştır(Cemal Nebez, D.M. Makenzie, N.M. Oranski, S. Wikander ve Bo Utas gibi). Bu çalışmada yanlız filoloji alanındaki bilginler üzerinde durulmuştur(2). Miliband'ın çalışmasında birçok filolog yanında, toplumsal bilimler alanında tanınmış yüzlerce doğubilimci ve kürdolog üzerinde de durulmuştur.

Bazı kürdologların çalışmaları ve yaşamlarına ilişkin olarak, onların yayınlanan farklı bazı eserlerinin giriş kesimlerinde yer alan Yazarı Üzerine adlı bölümlerde düzenli bilgiler yer al -

---

(2) **Bio-Bibliographies de 134 Savants**, E.J . Brill, Leiden, 1979.

mıştır, örneğin V. Minorski(3), E.B. Soane(4) gibi. Kaynaklarda yaşamları üzerine fazla bir bilgiyi bulamadığımız Q.F. Qazi(İran), A. Coletti(İtalya) gibi araştırmacılara ilişkin olarak, bize bazı elyazmaları gönderen Ahmed Şerifi ve A. Coletti'nin hanımı Hanne Coletti'ye burada teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Yine Irak'daki bazı çalışmalara ilişkin olarak katkılarını gördüğüm Iraklı araştırmacı Ferhad Şakeli ve özellikle eski seyahatnamelerin bulunduğu, İsveç Etnografya Müzesi Kütüphanesi yöneticilerine de teşekkür ederim.

---

(3) **Iranica, Twenty Articles by V. Minorsky**, Tahran, 1964.

(4) Ely Bannister Soane, **To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise**, Amsterdam, 1979.

1. Bölüm

KÜRDOLOJİ VE DOĞUBİLİMLERİ

Kürdoloji, bir bilim olarak Kürt Dili ve Edebiyatı, Kürt Tarihi, Etnografya ve daha birçok alanda Kürtler ve Kürdistan üzerine araştırmalarda bulunan kapsamlı bir bilim dalıdır. Doğubilimleri alanında son yıllarda önemli bir inceleme dalı haline dönüşen bu bilimin adı olan Kürdoloji sözcüğü Kürt ve Yunanca'da söz ve bilgi anlamına gelen Logos(λόγος) sözcüklerinden oluşmuş bileşik bir sözcüktür. Kürtçe'ye girmiş biçimi ile bu sözcük Fransızca'dan alınmıştır:**Kurdologie**(İng.**Kurdology**, İt.**Curdologia**, Hol.**Coerdologi**). Bazı diğer dillerde, yapabilmek, tanımak anlamına gelen sözcükler ve Kürt sözcüğünden oluşmuş değişik sözcüklerin de bazen Kürdoloji yerine kullanıldığını görmekteyiz, örneğin Rus. **Kurdovedenie(Курдоведение)**, Alm.**Kurdenkunde**, Far.**Kordşanasi**. Aynı temeller üzerine türetilen, günümüzde Kürtçe'de kullanılan **Kurdzanî** ve **Kurdnasî** sözcükleri de kaynaklarda geçmektedir.

Kürdoloji terimi yerine bazen Kürt İncelemeleri ifadeside kullanılmaktadır(İng. **Kurdish Studies**, Al. **Kurdische Studien**, Fr. **Etudes Kurdes**, Ar. **Dirasat Kurdiyye**(دراسات كردية).

"Kürdoloji'nin Babası" olarak bilinen M. Garzoni'nin yazdığı "Kürt Dili'nin Grameri ve Sözlüğü" adlı eserinden yaklaşık olarak 60 yıl geçtikten sonra, Kürt Dili üzerine ilk bilimsel araştırmalardan bir tanesi Alman dilbilimcilerinden E. Rödiger ve A.F. Pott tarafından kaleme alınıyor, bu iki büyük Alman dilbilimcisi araş -

tırmalarını "Kürt İncelemeleri"(**Kurdische Studien**) diye adlandırmışlardır(1). Yani kaynaklarda ilk defa Kürt İncelemeleri terimi kullanılmış, daha sonra, özellikle 1934 yılında Erivan'da yapılan Birinci Kürdoloji Kongresi'nden sonra artık Kürdoloji sözcüğü sık sık kaynaklarda geçip,kullanılmaya başlanıyor.

Kürdolojinin inceleme alanları bugün oldukça geniştir.Başlangıçta çalışmalar ençok Kürdistan Coğrafyası,etnografya, din gibi konularda yapılmıştır.Daha sonraları 19. Yüzyılda Kürt Dili üzerine bazı filolojik çalışmaların yapıldığını görmekteyiz.Yazılı belgelere dayanarak,geçmiş Kürt uygarlıklarının incelenmesini amaçlayan bu çalışmalar ilk yıllarda Alman ve Rus olan kürdologlar tarafından yürütülmüştür.

20.Yüzyıl başlarında Kürdoloji,o döneme kadar ele alınmamış yeni inceleme alanlarına yöneliyor. Kürt Tarihi,ulusal hareketler,bu hareketlerin incelenmesi, sosyo-ekonomik araştırmalar, edebiyat ve Kürt Bibliyografyası gibi alanlarda yeni-yeni inceleme ve araştırmalar bu dönemde yapılıyor.

Bu yeni dönemde,dil, edebiyat ve folklor alanında karşılaştırmalı çalışmaların önemi artıyor, yöntemler gelişiyor,kısacası çalışmalar daha bilimsel bir raya oturuyor. 20. Yüzyıl başlarında Kürdolojinin önemli inceleme alanlarından bir tanesini de,Kürt Halkı'nın etnik kökenleri alanında yapılan çalışmalar oluşturmuştur. Kürdolojinin bugün Kürtler ve Kürdistana ilişkin olarak üzerinde çalışmalar yaptığı temel alanlar şunlar

---

(1) E.Rödiger, A.F.Pott,**Kurdische Studien,** Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes,Cilt 3 , S.1-63, Cilt 4, S.1-42,259-280, Cilt 5, S.57-83 , Cilt 7, S.91-167, 1840,1842, 1844, 1850.

dır: Dil, Edebiyat, Sanat, Tarih, Arkeoloji, Etnografya, Etnoloji, Din, Coğrafya, Ekonomi, Sosyoloji, Hukuk, Bibliyografya.

Bilimlerin henüz birbirinden ayrışmadığı dönemde Kürtler ve Kürdistan üzerine yapılan çalışmalar Doğubilimleri ve onun bir dalı olan İranoloji kapsamında ele alınmışlardır. 20. Yüzyıl başlarında, Kürdoloji çalışmaları yavaş yavaş Doğubilimlerinden ayrı bir ortamda sürdürülmüş, bu dönemde Kürdoloji daha bağımsız bir kimlik kazanmıştır. Kürdoloji ile İranoloji arasındaki ilişkiler bu dönemde filolojik çalışmalar düzeyinde ele alınmıştır. Bu durum, bu üç bilim dalının birbirinden ayrışması, bu bilimlerin kendi içindeki canlı bağların tamamen koptuğu anlamına gelmemelidir.

Bir ağacın kökü(Doğubilimleri), budak(İranoji) ve dalı(Kürdoloji) gibi, bir yapıya sahip olan bu üç bilim arasındaki ilişkiler, parça, bütün ilişkileridir, aralarında sıkı bağlar vardır.

Bugün asıl çalışma alanları Kürdoloji olmayan birçok doğubilimci ve iranologun Kürdolojiye ilişkin olarak, değerli çalışmalar yaptıklarını görmekteyiz.

Batı dünyasının, yani Avrupa'nın Doğu ülkelerini daha iyi tanımak, bu ülkelerin kültürleri ve uygarlıklarını öğrenmek, bu alanda araştırma ve incelemeler yapmak üzere Doğubilim çalışmalarını başlatıkları görülmüştür. Bu çalışmaların tarihsel geçmişi 12. Yüzyıla kadar uzanmaktadır.

Avrupa'ya göre Asya ve Afrika'nın bir kesimi (Özellikle Arapça konuşulan ve Afrika'nın kuzey kesiminde yer alan ülkeler)den oluşan "Doğu", Doğubilimlerinin üzerinde incelemer yaptığı alanın coğrafik sınırlarını belirlemektedir. Doğu sözcüğü Latince'de **"Orient"** diye geçmektedir. (Al. **Osten, Morgenland**, İng. **East**, Fr. **Orient** , **levant** , Ar. **Şark**, bu sözcük Kürtce 'de **Rohılat** diye geçmek -

tedir). Doğu veya kısacası Doğu halklarının kültürleri üzerine araştırmalar yapan kapsamlı bilime de Doğubilimleri denilmektedir. Bazen bu terimin yerine Asya-Afrika İncelemeleri kavram kullanılmaktadır.Batı dillerinde bu kavramın karşılığı olarak daha ziyade **"Orientalistik"** sözcüğü kullanılmaktadır. Bazen de **"Orientalizm"** terimi kaynaklarda geçmektedir, orientalizm, bu anlamı karşılamak ile birlikte, bazen de Doğu hayranlığını,bunun edebiyata yansıyışını dile getirmektedir. Doğubilimlerinin karşılığı olarak değişik olan bazı diğer terimlere de rastlıyoruz ; İng. **Oriental Studies, Oriental and African Studies**, Rus. **Vastokovedenie**, Osm. **Şarkiyyat**,Kürt.**Rohılatzani...**

Doğubilimleri oldukça kapsamlı,inceleme alanı geniş bilimlerden bir tanesidir. Doğubilimleri içerisinde yer alan temel bilimler şunlardır:**Asuriloji, Semitistik, Arabistik** ve **İslam Bilimleri, Türkoloji, Mongoloji, İndoloji, Sinoloji, Japonoloji, İranoloji** ve **Afrikanistik.**

Bu sınıflandırma, bilimdeki çağdaş gelişmeler sonucunda daha da genişlemektedir. Geniş alanlar değil de tek tek ülkeler somutunda ele aldığımızda,bu bilim dallarına yeni bilim dallarının eklendiğini görmekteyiz,örneğin; Urartoloji...Birçok İrani dilleri konuşan halkların(Fars, Afgan, Kürt, Tacik...) kültürleri üzerinde yapılan çalışmalar, yukarda değindiğim sınıflandırmayı göz önüne getirdiğimiz zaman, İranoloji kapsamında yer almaktadırlar.

Bugün Ön Asya'da bulunan, kenisine "İran" denilen bu ülkenin adı, kaynaklarda geçen İranoloji,İran Filolojisi, İran İncelemeleri, İranistik, İranica gibi kavramlar üzerinde bazen yanlış çağrışımlar yaratmaktadır.Bundan binlerce yıl önce bu bölgede, henüz çağdaş ulusların şekillenmediği bir dönemde, kendilerine "Ari" denilen ka

vimler yaşıyordu. Bugün birçok halkın;Kürt, Fars Afgan, Tacik, Belucin, Oset halklarının etnik kökenleri bu kavimlere dayanmaktadır. Sonraları bu "Ari" sözcüğü bazı dilsel değişikliklere uğrayarak,ari>arya >eron >İran biçimini almıştır, sonra Fars halkı birçok halkın ortak geçmiş değerlerini simgeliyen bu sözcüğü kendi devletine ad olarak vermiştir. Çok eski kaynaklarda bu ülke bilindiği gibi Fars Ülkesi (**Persia**) diye geçmektedir. Bugün yanlız Fars halkı ve kültürü alanında araştırmalar yapan bilim dalına "**Persian Studies**" veya "**Farsoloji**" denilmektedir.

İrani dilleri konuşan halklar üzerinde incelemelerde bulunan bilime İranoloji veya İran İncelemeleri denilmektedir(İng.**İranian Studies**, Al. **İranistik**,Lat.**İranica**). Yani İranoloji ve Farsoloji farklı iki kavramdır.Farsoloji de,Kürdoloji gibi inceleme alanı daha geniş olan İranoloji içerisinde yer almaktadır. İrani dilleri konuşan ayrı halklar üzerine özellikle karşılaştırmalı çalışmalar İranoloji kapsamında bugün sürdürülmektedir. İran Filolojisi denilen kavram çerçevesinde yapılan karşılaştırmalı dilbilimsel çalışmalar bu temeller üzerine şekillenmiştir. Bu alanda, birçok iranologun katkısıyla çıkan, bu alanda temel bir eser sayılan "**İran Filolojisinin Temelleri**" adlı üç ciltlik büyük araştırmada Alman dilbilimci Albert Socin'un yaklaşık olarak 50 sayfayı bulan "**Kürt Dili**" adlı geniş araştırmasının yayınlanmasıyla ,Kürtçe'nin İran Filolojisi kapsamındaki yeri saptanmış oldu. (2)

---

(2) Albert Socin,**Die Sprache der Kurden**,Grundriss der İranischen Philologie,çıkaran W.Gieger E.Kuhn, Cilt 1,bölüm 2, Strassburg, 1898-1901.

Doğubilimlerinin gelişimini hazırlıyan etkenler arasında ekonomik, dinsel, siyasi, kültürel alanda rol oynayan bazı tarihsel süreçler ve olguların büyük bir önemi olmuştur.

12. Yüzyılda Doğubilim çalışmaları misyonerler, gezginler ve Doğu'da ticari ilişkiler geliştirmiş olan tüccarların çeşitli çabaları sonucunda gelişmeye başlamıştır.

1095-1204 Yılları arasında meydana gelen Haçlı Seferleri(**The crusades**) döneminde,Batı'nın Doğu hakkında geniş bir bilgilenme içerisine girdiği görülmüştür. Birçok batılı kişinin bu seferler döneminde,Doğu halklarının dili,gelenek ve görenekleri,kültürleri üzerine sonraları belli bir araştırma yaptıkları gözlenmiştir.

711 Yılında Arapların İspanya'ya kadar gidip burada egemenlik sağlamaları, Türklerin 17.Yüzyılda Viyana kapılarına saldırı düzenlemiş olmaları, Balkan'larda baskı ve terör oluşturmaları gibi, Doğu'dan Batı'ya yönelik saldırılar,Batı dünyasına, Doğu halklarını,onların kültürünü yakından tanıma olanağı yaratmıştır.

Doğubilimlerinin gelişimini etkiliyen diğer önemli bir siyasal gelişme de, 19.Yüzyılda "**Eastern Question**" diye adlandırılan Doğu Sorunu,yani Şark Meselesi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun çöküş yıllarına rastlayan dönemde, Fransa, İngiltere ve Çarlık Rusyası'nın bölgede denetim ve üstünlük çabaları sonucunda oluşan bu sorun, ilgiyi bir kez daha Doğu üzerine çekmiştir. Bu soruna ilişkin olarak Avrupa'da büyük araştırmalar, o dönemde yapılmıştır.

1706 yılında Galland,Batı'da "**The Tousand and One Nights**" diye bilinen Binbir Gece Masallarının ilk kez Avrupa'da çevirisini yapıp yayınladı. Bu masalların çevirisi, Doğu merakı ve hayranlığını oldukça etkilemiştir. Barthelmi D'Herbemot adlı kişi(1620-1695) "**Bibliothèque Orientale**" ad -

lı birkaç ciltten oluşan, dönemin Doğu üzerine yazılan en iyi çalışmalarından birisini bu yıllarda yayınlıyor. W. Jones adlı ingiliz, Sanskritçe üzerine ilk çalışmasını yapıyor, Anguetil du Perron adlı fransız İrani halkların kutsal kitabı olan **Avesta**'yı, 1771 yılında ilk kez Fransızca olarak yayınlıyor. Gerek Sanskritçe üzerine yapılan bu ilk çalışmalar olsun, gerek Avesta'nın ilk çevirisi olsun, özellikle Kürtçe'nin de içinde olduğu Hint-Avrupa dillerinin karşılaştırmalı olarak (**Comparative Linguistics**) incelenmesini sağlayan araştırmalar alanında büyük bir rol oynamıştır.

Artan misyonerlik etkinlikleri sonucunda kutsal kitap Kuran üzerinde birçok araştırma ve inceleme bu dönemde yapılmıştır. Özellikle Napolyon'un 1798 yılında gerçekleştirdiği Mısır Seferi sonucunda başta Arapça, Arap Kültürü olmak üzere, daha birçok alanda Avrupa'da Doğubilim çalışmaları büyük bir ivme kazanmıştır.

Başlangıçta, Doğu halklarının dillerini, kültürlerini ve uygarlıklarını öğrenerek, bu halklar üzerinde daha fazla denetim kurmak amacıyla başlatılan çalışmalar, daha sonraları yerini bilimsel bir amaçla yapılan çalışmalara bırakmıştır. Doğubilimlerinin ortaya çıkışını hazırlayan dini, siyasi, ekonomik faktörler ve Doğubilimleri arasındaki ilişkiler üzerine son yıllarda bazı görüşlerin ileri sürüldüğüne tanık olmaktayız. Doğubilim çalışmalarının gelişimine ilişkin olarak, birçok Avrupa ülkesinin Doğu halkları üzerinde baskı, sömürü ve daha fazla denetim kurmak için bu çalışmaları başlattıklarını ileri süren tartışmalar Mısır'lı sosyolog A. Abdel-Malek tarafından başlatılmıştır(3). Daha sonra yazmış olduğu "**Orien-**

---

(3) A. Abdel-Malek, **L'Orientalisme en Crise** Diogène, No: 44, 1967.

talizm" adlı kapsamlı kitabı ile tartışmaları daha da ileri götüren Prof. Edward W. Said, Batı - nın doğu üzerine eğilip, onu bir nesne olarak ele alınışını, incelemesini, Batı'nın Doğu üzerindeki baskı ve sömürüsüyle eş amaçlı ve eş zamanlı saymıştır(4).

Doğubilimlerinin ne amaçla başlatıldığı, yapılan çalışmaların kime hizmet ettiği, yöntemler üzerine yapılan haklı veya haksız eleştirilerden ziyade, bu çalışmaların sonraları yararlı birer kaynak haline dönüşmesi bizce önemlidir.

Genelde Kürtler ve Kürdistan üzerine çeşitli bilgileri kapsayan kaynakları üç temel gruba ayıra biliriz; 1) Çeşitli dillerde basılan eski bazı **Seyahatnameler**. 2) Çeşitli ulusal veya uluslararası **Ansiklopediler** ve bu ansiklopedilerde ele alınan Kürtler ve Kürdistan maddeleri. 3) Çeşitli dünya dillerinde basılan Kürtler ve Kürdistanı konu edinen **Monografiler**.

Kürdolojinin klasik dönem diye adlandırabileceğimiz yıllarında Kürtler ve Kürdistan üzerine yazılmış kaynaklardan bir kesitini, o dönemde yazılan "Gezi Notları"dediğimiz seyahatnameler (**Book of Travels**) oluşturmuştur. Birçok gezgin, misyoner, yüksek rütbeli subay, diplomat, coğrafyacı ve araştırmacının Doğu ülkelerini, bu arada Kürdistanı gezerek, yerinde gözlemler yapıp, sonradan bu izlenim ve gözlemlerini Avrupa'da basıp yayınlamışlardır. Bu geziler(Fr.**voyage**, İng.**travel** veya **journey**, Al.**Reise**, İt.**viaggi**) dönemin ulaşım zorlukları nedeniyle bazen yılları almıştır. Bu nedenle bu gezginlerin gözlem ve incelemeleri zaman açısından aceleye getirilmemiştir. Bu kişilerden M.Garzoni 18 yılını Kürdistan'da geçirmiştir.

---

(4) Edward W. Said, **Orientalism**, London, 1980.

13. ve 19. Yüzyıllar arasında bu gezginlerin Kürdistan üzerine değerli çalışmaları olmuş, bu çalışmalar bugün bile birçok kürdologun yararlandığı kaynaklar arasında bulunmaktadırlar.

Avrupa'da bu eserlerin, o dönemde uyandırdıkları büyük ilgi nedeniyle birçok Batı diline çevrildiklerini görmekteyiz. Bu konuda örneğin, J.M. Kinner'in yazmış olduğu " **1813 ve 1814 Yılları Arasında Küçük Asya, Ermenistan ve Kürdistan'da Geçen Gezi**" adlı 615 sayfalık geniş eseri, hem Fransızca, hem de Almanca'ya çevirilmiştir(5). M.Wagner tarafından, 1852 yılında Almanca yazılan, daha sonra İsveççe ve İngilizce'ye çevrilen"**Fars ve Kürt Ülkesine Yolculuk**" adlı önemli iki ciltlik eseri, Avrupa'da ençok okunan bir seyahatname haline gelmiştir(6).

Bu gezginler arasına büyük Rus yazarı A.S.Puşkin de katılıyor, 19. Yüzyılda Kürdistanı ziyaret eden Puşkin, Doğubayazıt Kürtleri arasında bulunmuş, gözlemlerini "**Erzurum Yolculuğu**" adlı eserinde dile getirmiştir(7).

Doğubilimlerinin 13. ve 19. Yüzyıllar arasındaki gelişiminden yıllar önce yazılan, biçim olarak bu seyahatnamelere çok benziyen Yunan'lı " Savaş Muhabiri" Ksenophon'un(İ.Ö.430-355) yazmış olduğu "**ANABASİS**" adlı eserine de kısaca değinmekte yarar vardır. Kürdistana ayak basmış ilk batılılardan birisi olan Ksenophon'un yazmış olduğu bu ese

---

(5) J. M. Kinner, **Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the years 1813 - 1814**, London, 1818.

(6) M. Wagner,**Reise nach Persien und dem Land der Kurden**, Cilt 1-2, Leipzig, 1852.

(7) Aleksandr Puşkin, **Erzurum Yolculuğu**,Çev . A. Behramoğlu, İstanbul, 1982.

rin Kürdoloji açısından büyük bir değeri vardır.

Şimdiye değin çeşitli ülke dillerine çeviri - len bu eser, Kürtler ve Kürdistan üzerine yazıl - mış, en eski kaynaklardan birisi sayılmaktadır. Anabasis'in en iyi çevirilerinden bir tanesi Prof. Rex Warner tarafından yapılmış, George Cawkwell esere ilişkin uzun bir giriş yazısı yazmıştır(8). Bu çeviride "**To march to Kurdistan** " adlı üçüncü ana bölüm ve dördüncü bölümde yer alan "**The entry into Kurdistan**" adlı alt bölümde, Kürtler ve Kürdistan üzerinde durulmaktadır.

Anabasis üzerine şimdiye değin yazılmış incelemelerden bir tanesi de Prof. Qanadê Kurdo tarafından, 1969 yılında Prof. Boldriev'in 60 yaşına basması münasebetiyle düzenlenen İranologlar Konferansına bir bildiri olarak sunulmuştur.

13. ve 19. Yüzyılda Kürdistana gidip, Kürtler ve Kürdistan üzerine çeşitli seyahatnameler yazan bu gezginlerin eserleri üzerine son yıllarda bazı Kürdologlar tarafından değerli bazı inceleme - lerin yapıldığını görmekteyiz. Aslında bu eserlerin toplu olarak incelenmesi veya tek tek ülke düzeyinde ele alınıp, araştırılmasının Kürdoloji tarihi açısından büyük bir önemi vardır.

İ.Ş. Vanlı'nın 1977 yılında İstanbul'da ba - sılan "**Batılı Eski Gezginler Gözüyle Kürtler Ve Kürdistan**" adlı incelemesi, bu alanda atılmış önemli bir adım oldu. İlgiyi bir kez daha bu eski kaynaklara çekti.

Vanlı'nın bu genel çalışması yanında, tek ülke somutunda, 13. ve 19. yüzyılda Kürdistana giden İtalya'lı gezginlerin Kürtler üzerine yaz - dıkları eserleri titizlikle inceliyen araştırmacı Mirella Galleti'nin bir incelemesi 1978 yılın-

---

(8) Xeneophon, **The Persian Expedition**, translated by Rex Warner. Penguin Book Ltd. 1984.

da Roma'da yayınlandı(**10**). Mirella Galletti ' nın "**13. ve 19. Yüzyıl İtalyan Kaynaklarında Kürtler Ve Kürdistan**" adlı bu araştırması birçok Kürdolog tarafından ilgi ile karşılanmıştır.

Polonyalı kürdolog Leszek Dziegel'in "**18. Yüzyıl Kürdistanı'nda Polonyalı Gezginler**" adlı bir incelemesi, 1985 yılında Stockholm'de yayınlandı. Kürtler üzerine son yıllarda birçok çalışma yapan Dziegil, bu son incelemesinde,önemli bazı belirlelemeler yapmaktadır(**10**).

Bu dönemde Kürtler ve Kürdistana ilişkin çeşitli çalışmaları olan İngiliz gezginleri üzerine C. J. Edmonds'un 1957 yılında yazmış olduğu "**Kürtler Türkler ve Araplar**" adlı incelemesinin giriş kesiminde özetlenmiş bilgiler vardır,yaklaşık olarak 20 gezginin çalışmalarına değinilmiştir(**11**).

Mirella Galleti ve Leszek Dziegel'in 13-19 yüzyıllar arasındaki tek-tek ülkeler düzeyinde Kürdoloji Tarihi'ne ilişkin yaptıkları bu yeni incelemelerin önemi büyük oldu.

20.Yüzyıl başlarına doğru,farklı ülkelerde yayınlanan ulusal ve uluslararası büyük ansiklopdilerde yer almaya başlayan "**Kürtler**" ve "**Kürdistan**" maddeleri sonucunda, bu maddelerin sonunda yer alan konuya ilişkin bibliyografyalar vasıtasıyla, birçok insan genelde Kürtler ve Kürdistan üzerine bilgilenme olanağına kavuşmuştur.Bu başvuru kaynaklarında(**Work of reference**) yer alan Kürtler ve Kürdistan maddeleri, bu konularda uzman o-

---

(**9**) Mirella Galleti, **Curdi e Kurdistan in opera İtaliane del XIII-XIX socolo**, Oriente Moderno, No:11, Roma, 1978.

(**10**) Lezsek Dziegel, **Polska Resenärer i 1800 talets Kurdistan**, Svensk-Kurdisk Journal, No:3 , Stockholm, 1985.

(**11**) C.J. Edmonds, **Kurds, Turks, Arabs**, London, 1957.

lan büyük Kürdologlar tarafından hazırlanmışlar - dır.Bu ansiklopedilerin çoğunda ayrıca Kürdistan üzerine çekilmiş birçok resimler de yer almıştır. Bu maddeleri hazırlayan Kürdologlar arasında,**V.Minorski, T.Bois, J.Blau, M.B.Rudenko, B.Nikitin , C.J. Edmonds** gibi tanınmış, bu alanda uzman kişilerin adlarına rastlamaktayız.

***Ensiklopediçeskiy Slovar,** C.82,Kürtler ve Kürdistan(C.17,68-71 S.), Petersburg-1896. Kendi dönemine göre hazırlanmış en geniş bibliyografya ile birlikte yayınlanmıştır.

***Enzyklopädie des İslam,** C.4,Kürtler ve Kürdistan(C.2,1212-1240 S.) Leiden,Leipzig-1927. İslam Ansiklopedisi'nin bu Almanca baskısı yanında ayrıca farklı yıllarda yapılmış İngilizce, Fransızca, Türkçe ve Arapça baskıları da vardır.

***Encyclopedie Universalis,** C.18,Kürtler(C.10 , 894-898 S.),Paris-1984.

***Bolşaya Sovetskaya Ensikyopediya,** C.30,Kürdistan ve Kürtler(C.14,27-30), Moskova-1973. Sovyetlerin en büyük ansiklopedisi olan bu ansiklopedi aynı şekilde İngilizceye de çevrilmiştir(**The Griet Soviet Encyclopedia**).

***Enciclopedia İtaliana,** C. 36, Kürdistan(C.20, 311-314),Roma-1933.

***Encyclopaedia Britannica,** C.23, Kürtler(C.13 , 514-515), London, 1969.

Çeşitli seyahatname ve ansiklopedilerden sonra, Kürtler ve Kürdistan üzerine temel bilgileri kapsıyan kaynaklardan bir tanesi de günümüzde sayıları hayli kabarık olan geniş kapsamlı monografilerdir. Özellikle, 20. yüzyıl başlarında sayıları artıp, çoğalan bu eserlerde, Kürdistan ve Kürtler üzerine yer alan temel bilgiler yanında,dört parçadaki ulusal hareketler özetlenmeye çalı -

şılmıştır. Kürtlerin kökenleri, dili ve edebiyatları,folklor ve gelenekleri gibi birçok konularda çeşitli bilgiler bu monografilerde yer almıştır.Bu monografilerin sonuna çoğu kez Kürtler üzerine hazırlanmış birer bibliyografya da eklenmiştir.Kürtler üzerine yapılan daha özgül çalışmalar için birer el kitabı niteliğini taşıyan bu araştırmalar, çoğu kez biçim olarak çeşitli ansiklopedilerde yer alan, Kürtler ve Kürdistan maddelerinin daha genişletilmiş birer kapsamlı biçimini andırmaktadırlar.Yeri geldikçe çeşitli ülkelerde yazılan bu kaynaklara değinilecektir.

***

19.Yüzyılda açılan çeşitli kurumlar ve üniversite bünyelerinde kurulan doğubilimleri bölümleri sonucunda,Doğubilimleri daha örgütsel ve bilimsel bir yapı ve kimlik kazanıyor.

Bu dönemde açılan başlıca önemli kurumlar şunlardır: **Socıète Asiatique**(1822),**Royal Asiatic Society**(1827),**Deutsche Morgenländische Gesellschaft**(1847),**American Oriental Society**...Tüm bu kurumların kendisi ve çıkarmış oldukları değerli yayın organları,Doğubilimlerinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır.

Çeşitli araştırma ve inceleme kurumlarının akademik düzeyde sürdürdükleri çalışmalar sonucunda,Doğu ülkeleri üzerine Avrupa'da yapılan çalışmalar bu dönemde daha da hızlanmıştır. Avrupa da tanınmış, önemli araştırma kurumlarından başlıcalarının geçmişi çok eskilere dayanmaktadır ; **Wiener Orientalische Akademie**(1754), **Ecole nationale des langues orientales vivantes**(1795),**Seminer für Orietalische Sprachen**(1887),**School of Oriental and African Studies**(1916),**Oriental İnstitute of the University of Chicago**(1919). Yukarda kısaca adlarına değindiğimiz araştırma kurumlarında zaman zaman Kürtler ve Kürt kültürü üzerine değerli bilimsel çalışmalar yapılmıştır.

Doğubilimleri alanında önemli bir etkinlik de, bu dönemde oluşan ve 3-4 yılda bir toplanan "**Uluslararası Doğubilimcileri Kongresi**"dir.Bu kongrelerden ilki 1873 yılında Paris'te toplanmıştır, kongrelerden sonuncusu(32.) geçen yıl Almanya'nın Hamburg kentinde yapılmıştır.Bu kongrelerden bazılarına birçok Kürdologun katıldığını görmekteyiz. Bunlardan 8 tanesine katılmış olan Kürdolog ve Doğubilimci **V.Minorski** 1938 yılında Brüksel 'de yapılan 20.Kongreye "**Kürtlerin Kökeni**" adlı bir bildiri sunmuştur. Kürdoloji açısından en önemli bir kongre niteliği taşıyanı, 1960 yılında Moskova 'da yapılan Kongre olmuştur. Birçok Kürdologun bu Kongreye katılıp,birçok bildiriler sundukları görülmüştür(Prof.**Qanadê Kurdo**, **Heciyê Cindî,Çerkez Bakaev,N.A. Halfin**).

***

Daha önceleri de belirttiğimiz gibi, Kürdoloji ile Doğubilimleri ve İranoloji arasında birçok karşılıklı ilişkiler mevcuttur.Birçok Doğubilimci ve İranologun Kürdoloji çalışmalarına büyük bir katkıda bulunduğunu belirtmiştik.

Diğer yandan Doğubilimleri içerisinde yer alan ve farklı halklar üzerine incelemelerde bulunan bazı komşu bilim alanlarında da Kürtlere ilişkin birçok ciddi çalışmanın bugün yapılmakta olduğunu görmekteyiz. Bu çalışmalar yanında, çeşitli yaklaşımlar ile şekillenen , bu yaklaşımlar sonucunda belirlenen bazı inceleme alanlarında ele alınan değişik birçok Kürdoloji çalışmalarına rastlamaktayız. Yani,Kürtler ve Kürdistan üzerine yapılan bilimsel çalışmalar yanlız Kürdoloji kurumlarında,asıl mesleği Kürdolog olan kişilerce yürütülmüyor.Aynı şekilde Türkoloji, Arabistik, Farsoloji, Asuriloji ve Ermeniloji gibi temel Doğubilimleri alanlarında çalışan birçok uzman da Kürtlere ilişkin değerli incelemeler yap

maktadırlar,bunun nedeni de Kürtler ve bu bilimlerin üzerlerinde inceleme yaptıkları halklar arasında bir dizi tarihsel, ekonomik, siyasal, dini ilişkilerin oluşmasıdır.

Bu nedenle de Kürdolojinin disiplinlerarası özelliği(**İnterdisciplinarity**), onun disiplinler arası görünümü, Kürdolojiyi farklı bilim adamlarından oluşmuş, bir ekip çalışması haline dönüştürmüştür.

Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda sık sık Kürtler konusu ele alınıp, incelenmektedir. Bu konuda Türkiye'li Türkologlar ve yabancı Türkologlar arasında, derin düşünüş farklılıkları olmasına rağmen, Türkiye'de yine de bazı Türkologların Kürt sorununa eğildiklerini görmekteyiz ,örneğin Mete Tuncay (12), Doğan Avcıoğlu (13) ve Tarık Zafer Tunaya (14) gibi. Özellikle son yıllarda çeşitli ülkelerde örneğin, "**Jön Türkler**" veya "**İttihat ve Terakki Hareketi**" üzerine yapılan çalışmalarda, birçok bilim adamının , bu dönemde oluşan Azınlıklar Sorunu veya Kürt Sorunu'na ister istemez dokundukları görülmektedir.

Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ve Sovyetlerde Türkiye üzerine yapılan araştırmalarda Kürdoloji açısından büyük bir değere sahip olan birçok bulgu ve belirleme yer almaktadır. Türkiye üzerine çeşitli araştırmaları olan bazı Sovyet bilim adamlarının eserlerinde bu gerçek açıkça görülmektedir,örneğin V. A. Gordolevskiy, O. L. Va

---

(12) Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Ankara 1981.

(13) Doğan Avcıoğlu, **Türklerin Tarihi**, 5 cilt İstanbul,1982.

(14) Tarık Zafer Tunaya,**Türkiye'de Siyasi Partiler**, Cilt I-II, İstanbul, 1984-1985.

silevškiy, A. D. Noviçev, İ. A. Petrosyan, G. X. Sarkisyan, M. A. Hasretyan, E. K. Sarkisyan. A . A. Guseynov ve daha birçokları.

Kaynaklarda "Arap Dünyası" (**The Arab World**) olarak geçen terim kapsamında yapılan genel çalışmalarda olsun(**15**), Irak ve Suriye gibi Arap ülkeleri üzerine yapılan özgül çalışmalar olsun , bu iki ülkede Kürt sorununun güncel bir konu oluşu nedeniyle, zaman zaman çeşitli kaynaklar - da Kürtler ve Kürdistana dokunulmaktadır . Son yıllarda Irak üzerine genelde yapılan çalışma - larda, Kürt Sorunu bu çalışmaların önemli bir kesitini oluşturmaktadır,Edith ve E.F. Penrose(**16**) nin Irak üzerine olan çalışması gibi.

İran(**17**), Ermeni(**18**), Asuri(**19**), Azeri(**20**)halkları üzerine yapılan,karşılaştırmalara dayanan çe

---

(**15**) Maxime Rodinson, **İsrael and the Arabs** , Penguin Books Ltd. 1985.

(**16**) Edith and E.F. Penrose, **Irak: İnternational Relations and National Development**, London, 1978.

(**17**) Erhard Franz, **Minderheiten in İran,Dokumention zur Ethnografie und Politik**, Hamburg,1981

- V.V. Trubetskoy, **İran İslam Cumhuriyetinde Ulusal Gelişmenin Özellikleri**, Doğu Ülkelerinde Ulusal Sorun, Moskova, 1982(Rus.).

(**18**) Con Kirakosyon, **Burjuva Diplomasisi Ve Ermenistan**, Erivan, 1980.

- **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Soykırımları**, Erivan, 1966(Rus.).Ortak çalışma.

(**19**) Josefh Yacoup, **La question asurro-chaldéenne,les puissannces européennes et la sociéte des Nations**(Lyon Üniversitesi'nde hazırlanan doktora tezi, 4 Cilt), 1984.

- K.P. Matveev, **Asuriler ve Yeni-En Yakın Çağda Asuri Sorunu**, Moskova, 1979(Rus.).

(**20**) Kinyas Mirzeyev, **Azerbaycan-Kürt Edebi İlişkileri Tarihinden**, Erivan, 1978(Azerice).

şitli yaklaşımlar ile ele alınan inceleme ve araştırmalarda da Kürdolojiye ilişkin birçok bilgi yer almaktadır.

Komşu bilimler olarak Kürdolojiye katkıda bulunan bir bilim dalı da, İslamoloji'dir(**İslamistik, İslamic Studies**). Kürtlerin İslam dinini benimsemiş olmaları,İslam halklarından bir tanesi oluşu nedeniyle,bu tür araştırmalarda Kürtlere zaman zaman değinilmektedir. İslam Ansiklopedisinde yer alan Kürtler ve Kürdistan maddeleri gibi. İslam halkları üzerine Dünya'da çıkan eserleri bilimsel bir şekilde sınıflandırıp, belli bir düzen içerisinde periyodik olarak yayınlayan "**İndex İslamicus**" ve onun bir devamı olan"**The Quarterly İndex İslamicus**" da sürekli olarak Kürtler üzerine bibliyografyalar yer almıştır(**21**).

Bazı coğrafik kriterlere göre adlandırılan,özünde politik ve ekonomik etkenlere göre şekillenen Yakın Doğu İncelemeleri(**The Near Eastern Studies**) ve Ortadoğu İncelemeleri(**The Middle Eastern Studies**) adlı yeni bazı inceleme alanlarında, Kürtler ve Kürdistan konusu çeşitli boyutları ile ele alınıp işlenmektedir. Yine kaynaklarda **Kafkas Ötesi Halklar** terimi şeklinde geçen alanda,Kürtlere değinen bazı diğer çalışmalar yapılmaktadır.

Politik bazı diğer kıstaslara göre yapılan araştırma alanlarına gelince, bu konuda Ulusal Sorununun İncelenmesi, Sömürgeler Sorunu , Asya,Afrika ve Latin Amerika Halklarının, benzer politik mücadelesi veya benzer konumları nedeniyle ele alınan çalışmalar ve Çok Uluslu Ülkeler düzeyinde işlenen incelemeler, Kürdoloji alanında büyük bir önem taşımaktadırlar.

Son yıllarda terminoloji alanında geliştirilen bazı kavramlar çerçevesinde, bazı kurumlarla

---

(**21**) J.D. Pearson(Düzenliyen), **İndex İslamıcus**, Cambridge, 1958. **The Quarterly İndex İslamicus**, Cambridge, 1976-1986, Vol.X.

rın veya çalışma gruplarının Kürtler üzerine değişik çalışmalar yaptığını izlemekteyiz.Bu özgül alanlarda, daha sınırlı incelemelere ilişkin olarak, Kürt halkının baskı altında oluşu(**Research İnstitute of oppressed peoples**),Etnik yapısı nedeni ile saldırıya uğraması(**Ethnic and Radical Study**), temel insani haklardan yoksun oluşu(**Minority Right Gourup**), çatışmalar içerisinde kalışı(**İnstitute for study of conflict**), tehtid edilişi (**Gesellschaft für bedrohte Võlker**) gibi ölçütlerin ele alındığı, bu alanlarda çeşitli araştırma kurumlarının ve inceleme gruplarının oluştuğunu görmekteyiz. Bunlardan birkaçı parantez içinde gösterilmiştir.

Kısacası, Kürdoloji biliminin komşu bilim dalları ile olan karşılıklı ilişkileri, Kürdoloji çalışmalarının alanına daha çeniş bir karekter kazandırmıştır. Diğer yandan bilim tarihinde son yıllarda görülen gelişme, farklı yeni bilim dalları ve inceleme alanlarının ortaya çıkışı, Kürdoloji çalışmalarının nicel olarak daha geniş bir alana yayılma olgusunu da beraberinde getirmiştir.

Kürdoloji çalışmaları bugün Kürt halkının içerisinde bulunduğu siyasal,ekonomik,toplumsal , kültürel gelişmelerden büyük çapta etkilenmektedir.Diğer yandan, Kürdoloji bir bilim olarak halkın çeşitli sorunlarına bilimsel bir biçimde eğilmekte, bu sorunların özünü eşmeye çalışmakatadır. Kürdoloji, böylece toplumsal gelişmeye katkıda bulunmakta,yeni değerlerin, düşüncelerin üretilmesinde büyük bir rol oynamaktadır.

Çağdaş anlamda Kürdoloji çalışmalarını etkiliyen bazı faktörlere değinmekte yarar vardır.Çalışmaların geniş bir alana yayılmasına yol açan bazı olgular şunlardır:

1) Özellikle Kürt halkının 1960-1970 yılları arasında Irak'ta kabaran mücadelesi sonucunda, çeşitli ülkelerde, bu arada Irak'ta da Kürtler üzerine yapılan çalışmalarda büyük bir artış gözlen

miştir. Hem bu hareket üzerine, hem de bu hareketin kazanımı sonucunda Irak'ta ve Irak dışında başlatılan çalışmalar bayağı çoğalmıştır. Özellikle Irak Kürdistanını ele alan birçok doktora çalışması ve diğer bazı bilimsel araştırmaların sayısı bugün oldukça fazladır. Bu çalışmaların bazıları şu araştırmacılar tarafından yapılmıştır: K. Kaftan (Leningrad-1963), A.M. Menteşaşvili (Tiflis-1965), A. Kemal (Bakü-1967), İ.Ş. vanlı (Neuchatel-1970), M.S. Abdullah (Moskova, 1972), Ş. Aşiryan (Moskova-1975), K.Barzani(Moskova-1975), Şekroyê Xudo (Erivan-1977), Saad Jawad (London-1981), J.Shawais (Leipzig-1981), E. Ghareep (New York-1981), Ferhat İbrahim (Berlin, 1983) ve Siyament Othman (Paris-?).

2) Kürdistan'da bulunan zengin petrol yatakları, Kürdistan'ın stratejik konumu, özellikle bu toprakların Sovyetler Birliği'ne yakın oluşu gibi etkenler, Kürdistanı birçok araştırmacı, yazar ve farklı güçlerin ilgi alanı içerisine çekmiştir. Bu ilgi nedeniyle örneğin Kars ve Ağrı illeri bazı eserlerde adeta bir uğrak noktası olmuştur. Ferdinand Kunh (22), G. Halban George(23), Philip Glazerbrook (24) gibi yazarların bazı eserlerinde bu noktalar hedef olarak seçilmiştir.

3) Ortadoğu'da meydana gelen son olaylar, Irak-İran Şavaşı gibi siyasi gelişmeler, ister, istemez bölgede bulunan Kürdistan'ın konumunu inceleme gereksinimini doğurmaktadır.

---

(22) Ferdinand Kuhn, **Where Turk and Russian Meet**, The National Geographic Magazine, Washington, June 1952.

(23) G. Halban George, **Malik der Wolf** (Roman) München, 1975.

(24) Philip Glazerbrook, **Journey to Kars, a modern traveller in the ottoman lands**, Pinguin Books Ltd. 1984.

4) Günümüzde çeşitli araştırmacıların dünya -
nın en eski uygarlıklarından Urartu, Babil, Sü -
mer ve Asur uygarlıklarını incelemek nedeniyle ,
bölgede , özellikle Irak Kürdistanı'na akın et -
tikleri görülmektedir. Eski Mezopotamya uygarlık
ları üzerinde yapılan bu çalışmalar, Kürdolojiye
büyük bilimsel katkılarda bulunmaktadırlar. Şim
diye kadar Dünya'nın bazı ünlü araştırma kurumla
rından birçok ekip buralarda incelemelerde bulun
muşlardır.

5) Kürdoloji çalışmalarında görülen nicel ve
nitel gelişmeleri etkiliyen faktörlerden bir ta-
nesi de, son yıllarda politik baskılar nedeniyle
göçe zorlanan birçok Kürt aydın ve araştırmacısı
nın yabancı ülkelerde özgür bilimsel çalışma o -
lanaklarına kavuşmuş olmalarıdır. Diğer yandan ,
bu ülkelerde bugün sayıları 500 bine varan Kürt-
lerin çeşitli sorunlarının çözümü için, inceleme
ve eğitime duyulan gereksinim de, Kürdoloji ça -
lışmalarını değişik alanlarda etkilemektedir.

1983 yılında Fransa'da kurulan Paris KürtEns
titüsü ve 1984 yılında İsveç'te, Stockholm Yük -
sek Öğretmen Okulu bünyesinde açılan Kürtçe Bö-
lümü bu birikimin birer sonucudur. Yine, Almanya
ve Hollanda'da çalışmalara başlayan Kürt Akade-
misi ve Kürt Kültür Merkezi'nin adlarına da de-
ğinmek gerekir. Bugün Avrupa'daki bu düzeyde ça
çalışmalarda bulunan kuruluşlar tarafından 25
civarında Kürtçe veya Kürtler üzerine periyodik
yayın çıkarılmaktadır.

6) Tüm bu etkenler yanında, diğer önemli bir
etken de,Kürt halkının ulusal baskıya karşı ver-
mekte olduğu mücadelenin yaşamın her alanına sıç
ramasıdır. Politik, toplumsal ve kültürel mücade
lenin içiçe geçtiği bu ortamda, Kürtler üzerine
yapılan bilimsel araştırmalara duyulan gereksi -
nim günden güne çoğalmaktadır.

2. B ö l ü m

İ T A L Y A

İtalya, Doğu'da oluşturmuş olduğu ticari ilişkiler ve bölgede sürdürmüş olduğu dini etkinlikler nedeniyle, Avrupa'da Doğu Ülkeler ile kontağa geçmiş ilk ülkelerden biri sayılmaktadır.

Bu yüzden,Doğu ülkeleri, bu arada Kürtler üzerine yazılmış kaynakların eski bir geçmişi bu ülkede vardır. 13. ve 19. Yüzyıllarda Kürtler ve Kürdistan üzerine farklı çalışmaları olan gezgin, misyoner ve araştırmacılardan bazıları şunlardır: Marco Polo (1254-1324), Ricoldo Da Montecroce (1242-1320), Giosaphat Barbaro (1413-1494), Pietro Della Valle (1586-1652), Domenico Sestitini (1750-1832), Giuseppe Campanile(1762-1835), Maurizio Garzoni, Alessandro De Bianchi...

Bunlardan Maurizio Garzoni 1787 yılında yazmış olduğu **Kürt Dili Grameri Ve Sözlüğü** adlı, ilk Kürtçe üzerine yapalan bu çalışmasından ötürü bugün birçok Kürdolog tarafından haklı olarak , **"KÜRDOLOJİNİN BABASI"** diye tanımlanmaktadır.

Garzoni'nin bu eseri Kürdoloji alanında yapılan ilk kapsamlı çalışma olması nedeniyle,büyük bir öneme sahiptir. Çünkü o döneme kadar Kürtçe üzerine böyle bir çalışma,bu alanda yapılmamıştır. Kürdoloji çalışmalarının tarihini Garzoni'nin bundan tam 200 yıl önce yazılan bu eserinin basım tarihiyle ele alıp incelemek,yerinde bir harekettir.O günden,bugüne kadar geçen iki asırlık süre içinde, çeşitli ülkelerde Kürtçe üzerine çalışmalar yapan Kürdologların çoğunluğu,araş

tırmalarında Garzoni'nin bu ölümsüz eserine de - ğinmiş, Garzoni'nin adını sürekli anmışlardır.

1762 yılında, bugünkü Musul kentinde dinsel çalışmalara başlıyan Garzoni, daha sonra Amadiye iline gitmiş, yaklaşık olarak yirmi yıl yaşamını burada Kürtler arasında geçirmiştir. 1764-1770 yılları arasında bu eserini hazırlayan Garzoni, daha sonra onu ilk kez 1787 yılında Roma'da yayınlıyor. Amadiye yöresi Kürtçesi'ni bu eserinde ele alan Garzoni'nin 288 sayfalık çalışması, iki bölümden oluşmuştur: Dilbilgisi ve 220 sayfayı kapsayan İtalyanca-Kürtçe Sözlük. Bu sözlükte yaklaşık olarak 4600 sözcük yer aldı. "**Kürt Dili Grameri ve Sözlüğü**(1) adlı Garzoni'nin bu çalışmanın ikinci baskısı 1826 yılında yapılmıştır. Bu esere ilişkin bir tanıtma yazısı 1840 yılında Göttingen şehrinde yayınlanmıştır(2).

Garzoni'nin bu eserinin yayınlanmasıyla birlikte, Avrupa'da birçok dilbilimci ve doğubilimcisinin Kürtçe üzerine olan ilgilerinin daha da arttığı görülmüştür.

Bazil Nikitin, 1932 yılında Napoli'de bir dergide yayınladığı "Kürdoloji Nereye Varmıştır?" adlı bir incelemesinde, Garzoni'nin bu eserinin yayınlanmasından bu yana, Kürdoloji alanında yapılan çalışmalara değinmiştir(3).

Alessandro De Bianchi'nin 1863 yılında yazmış olduğu "**Ermenistan, Kürdistan Ve Lazistana Gezi**" adlı kitabında, Kürt gelenekleri, dini inançları, dili gibi birçok konuda açıklamalarda bulunmuştur(4).

İtalya'da Kürdolojiye ilişkin olarak son yıllarda büyük bir katkıda bulunan araştırmacılardan bir tanesi de Mirella Galletti'dir. 1978 yılında yapmış olduğu "**13. ve 19. Yüzyıl İtalyan Kaynaklarında Kürtler Ve Kürdistan**" adlı araştırmasında, İtalya'da bu dönemde Kürtler ve Kürdistan konularında yayınlanmış eserleri tek tek ele

alıp incelemiştir. 1973-1978 yılları arasında bu konuyu incelemek için altı yıl çalıştığını be - lirten araştırmacı, bu nedenle Dünyanın belli a- raştırma kurumlarında, çeşitli kütüphanelerde bu alanda birçok kaynaktan yararlanmıştır. Yaklaşık olarak 35 İtalya'lı kişinin Kürtler ve Kürdistan konusunda yazmış oldukları çeşitli eserler üze - rinde açıklamalarda bulunan Mirella Galletti, bu araştırmasında ayrıca üç elyazmasına da değinmek tedir.

Galetti'nin çalışması(5), Kürtler üzerine ça lışan bilim adamları tarafından ilgi ile karşı - landı. Araştırma,1981 yılında, Irak Bilimler Aka demisi,Kürdoloji Bölümü yayın organı "Govarî Ko- rî Zanyarî İraq-Destey Kurdî" de yayınlandı.Arap ça yayınlanan bu araştırmanın çevirisini Dr. Yu- suf Hebi yapmıştır. Bu çeviri üzerine, Riya Teze gazetesinde A. Polatyan'ın bir tanıtma yazısı ya yınlanmıştır. Araştırmanın özetlenmiş bir biçimi "Çarçıra" dergisinde çıktı(6).

Mirella Galletti'nin yazmış olduğu **"1976-1978 Yılları Arasında Kürt Sorununun Gelişimi"** adlı diğer bir incelemesi yine Roma 'da yayınlanmış - tır (7).

İtalya'da Kürt Dili üzerinde verimli bir ça - lışma içine giren Alessandro Coletti (1928-1985), bu alanda başarılı çalışmalar yaptı. Coletti, **"Kürt Dili Grameri Ve Sözlüğü"** diye adlandır - dığı çalışmasının ilk cildini Kürtçe Gramere a - yırdı(8). İki bölümden oluşan ikinci ciltte Kürt çe ve İtalyanca Sözlüğün bir kesimi yer aldı(9). Araştırmacının,1985 yılında ölümü üzerine bu söz lük çalışması yarıda kaldı,kocasının yarıda kalan bu çalışmasını hanımı Hanne Coletti sürdürüp,ta- mamlamak niyetindedir.

Kürdoloji çalışmalarına bir yakınlık duyan F. A. Pennacchietti, 1976 yılında Napoli Doğubilim- leri Enstitüsü Yıllığı'na bir Kürt Elyazması - nı yayınlıyor(10).

Böylece, Kürdoloj'nin Babası veya Coletti'nin deyişi ile Kürt Dilbiliminin Babası(11)Garzoni'nin başlatmış olduğu Kürdoloji çalışmaları, daha sonraki yıllarda İtalya'nın sınırlarını aşarak, gelişmeye başladı.

2. BÖLÜMÜN NOTLARI

(1) Maurizio Garzoni, **Grammatica e vocabolario della lingua kurda**, Roma,1787.

(2) **Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**, Cilt 3, Göttingen,1840.

(3) Basile Nikitine, **Où en est la Kurdologie?** Annali del Real Institute Orientale de Napoli,Napoli, 1932.

(4) Alessandro De Bianchi, **Viaggi in Armenia, Kurdistan e Lazistan**, Milano, 1863.

(5) Mirella Galletti, **Curdi e Kurdistan in opere italiane del XIII-XIX secolo**, Oriente Moderno, S.11, Roma, 1978.

(6) **Kurda le serçawekanî İtalya da**, Çarçıra , S.2,Stockholm, 1986.

(7) Mirella Galletti, **Sviluppi Del Problema Curdo Negli Anni 1976-1978**, Oriente Moderno No:9, 10, Roma, 1978.

(8) Alessandro Coletti,**Grammatica e Dizionario della Lingua Curda(Con esercizi letture)**,Cilt 1, Roma 1979.

(9) Alessandro Coletti ,**Dizionario Curdo-İtaliano. Dizionario curdo(sorani,mukri,kunmanji)-İtaliano,pratico,etimologico,comparativo**,Fask.1-2 Roma,1984,1985.

(10) F. A. Pennaccahietti, **Un manoscritto curdo in Karşuni da Aradin(Iraq)**, Annali instituto Orientale di Napoli, No:36, Napoli, 1976.

(11) Alessandro Coletti , **Maurizio Garzoni padre della linguistica curda**, in La conoscenza dell'Asia e dell'Africa in İtalia nei secoli 18 e 19, I, İUON, Napoli, 1984(pagg 535-541)

3. Bölüm

ALMANYA

Almanya'da Kürtler üzerine yapılan çalışmaların çok eski ve köklü gelenekleri vardır. Cemal Nebez'in yazmış olduğu "**Almanya'da Kürdolojinin Kısa Bir Geçmişi**" adlı incelemesinde belirttiğine göre, Kürtlere ilişkin en eski belge 1473 yılında Johann Schitberger tarafından kaleme alınmıştır(1).

Daha sonraları Kürdistana giden birçok Almanın yazmış oldukları seyahatnamelerde Kürtlere ilişkin birçok bilgi yer almıştır. J.Berg,1799 yılında "**Anadolu, Gürcistan, Ermenistan, Kürdistan Irak ve Cizre**"(2) adlı seyahatnamesini yazıyor . M. Wagner(1813-1887), yazmış olduğu"**Fars Ve Kürt Ülkesine Yolculuk**"(3) adlı eserinde Kürtlere geniş bir yer vermiştir. M. Wagner'in bu eseri sonraları birkaç dile çevrilmiştir. O, ayrıca bir araştırmacı gözü ile Kürt Etnografyasını ele alıp incelemiştir. Alman subayı H.von Moltke(1800-1891) görevli olarak gittiği Türkiye'de bulunduğu bir dönemde,1838 yılında Dicle-Fırat yöresine gidip, 1 sene,3 ay bu bölgede kalarak, Kürtleri yakından tanıma olanağı elde etmiştir. Moltke daha sonraları,yazmış olduğu "**Türkiye Mektupları**" adlı eserinde, yer alan mektuplardan "Bir Kürt Hisarının Kuşatılması", "Kürdistan Dağları", "Kürtlere Karşı Zafer" gibi mektuplarda Kürtlere değinmiş,Kürdistanı çeşitli yönleriye tanıtmaya çalışmıştır. Moltke'nin,Kürtlere ilişkin bir incelemesi de,ölümünden bir yıl sonra Berlin'de,1892 yılında yayınlanmıştır(4).

Alman Edebiyatı'nda büyük bir yeri olan Karl May(1824-1912),henüz Kürt Romanı'nın yazılmamış olduğu bir dönemde, Kürtleri konu edinen " **Vahşi Kürdistan 'dan Geçiş**" adlı romanını 1892 yılında yayınlıyor(5). Amadiye yöresi Kürtler üzerine yazılan bu romanın , şimdiye değin Almanya'da birçok baskısı yapılmıştır. Almanya'da, Kürtler ve Kürdistan üzerine,insanların bilgilenme süreci alanında etkisi büyük olan bu romanın yazarı,değil yalnız Almanya'da, tüm dünyada tanınmış yazarlardan birisi olmuştur. Eserleri yaklaşık olarak yirmi dile çevrilmiştir.

Fantazi dünyasında yüzen Karl May'ın, edebi ve çarpıçı bir dille yazdığı romanı ve romanın ismi Vahşi Kürdistan'dan Geçiş(**Durchs wilde Kurdistan**) gelecekteki bazı Alman yazarlarının bilinçaltında büyük bir iz bıraktı ve Kürdistana ilişkin olarak onları etkilemiş oldu. Biçimde çağrışımcı etkilenmelerin bu özelliği; Alman gazetecilerinin çoğunda görüldü. Horst Brünig'in Kürdistan O Kadar Vahşi Değil(**Kurdistan ist nicht mehr wild**, Allgemeine Zeitung, Freiburg, No:123, 1963), J.Roth'un Vahşi Kürdistan'da Ayaklanma (**Aufstand im wilden Kurdistan**) adlı 1977 yılında yayınlanan kitabı,bu etkilenmenin birer sonucudur. Bu kez Vahşi Kürdistan'dan Geçiş, Özgür Kürdistan'dan Geçiş şeklinde bir süreci yaşıyor(**Durchs freie Kurdistan**),Hella Schlumberger'in bu kitabı da,1980 yılında Münih'de yayınlanıyor. Böylece Alman yazarı K.May'ın "Vahşi Kürdistan" ve İngiliz yazarı F.Millingen'in "Vahşi Kürtler" üzerine yazdıkları eserler,vahşetlerinden çok şey yitirerek, birer bibliyografik çalışma haline dönüştüler.

1840 yıllarından, 1930 yıllarına kadar Almanya'da geçen dönemde, Kürtler üzerine, çeşitli bilim adamlarınca sürdürülen bilimsel çalışmalar sonucunda,Kürdoloji, Almanya'da bu yıllarda parlak dönemlerinden, birisini yaşamıştır. Alman ve Rus bilim adamları arasında bu dönemde gelişen ilişkiler artmış, özellikle Kürt Dili ve Folkloru

alanında yapılan çalışmalar belli bir bütünselliğe kavuşmuştur. Almanya'da sağlam temeller üzerine gelişen Kürdoloji çalışmalarına ilişkin olarak, Bazil Nikitin, Kürtler adlı incelemesinde , "...**Bununla birlikte belirtelim ki, Alman Doğubilimciliği de Kürdoloji alanında Rus üstünlüğünü, tartışılır kılan bir düzeye getirmiş bulunmaktadır**" diye yazmaktadır.

Bu dönemde , Kürdoloji çalışmalarına büyük bir katkıda bulunan Doğubilimci ve iranologlardan,en önemli araştırmacılardan bazıları şunlardır:E.Rödiger, A. F. Pott, Theodor Nöldeke, Albert Socin, Eduard Sachau, Ferdinand Justi, A.Houtoum Schindler, Martin Hartmann, E.Prym, Albert v. Le Coq , Oscar Mann, Karl Hadank...

1787 yılında İtalya'da, Garzoni tarafından yapılan çalışmadan sonra, Almanya'da Kürtçe üzerine ilk çalışmalardan birisi, Alman bilginlerinden E. Rödiger ve A. F. Pott tarafından yapılmıştır. Bu iki dilbilimcinin seri olarak yayınladıkları "**Kürt İncelemeleri**" adlı yazı dizisinde,bir çok dilbilimsel belirlemeler yapılmış, Kürtçenin İrani Diller içerisinde, bağımsız bir dil olduğu tezi vurgulanmaya çalışılmıştır(**6**). Profesör, A. F. Pott(1802-1887), Halle'de,Hint-Avrupa Dilleri alanında,karşılaştırmalı ve etimolojik önemli araştırmalar yapmıştır.

Kürt Dili üzerine değerli çalışmalar yapmış Alman Doğubilimcilerinden bir tanesi de,Prof.Ferdinand Justi'dir(1837-1907). Marburg Üniversitesi'nde çalışmış olan Justi,1880 yılnda "**Kürtçe Gramatik**" adlı,bir araştırma hazırlayıp, yayınlıyor(**7**).Tarihsel ve etimolojik bir biçimde Kürtçe üzerine eğilmiş olan Justi, ayrıca M. A. Jaba tarafından hazırlanan "**Kürtçe-Fransızca Sözlük** " üzerinde çalışmış, kendisinin yazmış olduğu bir önsöz ile birlikte,1879 yılında Petersburg'ta yayınlamıştır(**8**).

Alman filologları ve iranologları İrani diller ve İrani halkların kültürleri üzerine yaptıkları çalışmalar Almanya dışında değişik ülkelerde takdir ile karşılanmıştır. İşte, bunlardan birisi de Ferdinand Justi olmuştur. Justi'nin yukarda değindiğimiz çalışmaları dışında, farklı ülkelerde Kürtçe üzerine yayınlanmış diğer bazı araştırmaları da vardır, örneğin "**Kürtçe'de Yabancı Sözcükler Üzerine Notlar**"(Revue de linguistique, cilt 4, 1873, Paris),"**Kürtçe'de Hayvan İsimleri**"(İmprimerie Nationale, Paris,1878).

Justi gibi, uluslararası düzeyde tanınmış, ünlü diğer bir Alman iranologu da, Friedrich Carl Andreas(1846-1930)dır. Göttingen Üniversitesi'nde araştırmacı olarak çalışmış olan Andreas, 1879 ve 1982 yılları arasında İran'da bulunmuş, lehçeler üzerine araştırmalar ve incelemeler yapmıştır. Bu arada Kürt lehçelerini de incelemiş olan Andreas, 1930 yılında ölümü üzerine, Danimarka'lı iranolog Kaj Barr bu araştırmalar üzerinde çalışıp, yayınlamıştır.

Tübingen ve Leipzig Üniversitesinde görev yapmış olan, Prof. Albert Socin(1844-1899), Kürt Dili ve Folkloru alanında çeşitli incelemeler yapmış, en büyük Alman Doğubilimcilerinden birisidir. 1895-1904 yılları arasında çıkmış olan ve İran Dilleri üzerine temel bir kaynak sayılan"**Grundriss der İranischen Philologie**" adlı üç ciltlik kapsamlı eserin birinci cildinde, Albert Socin'in, "**Kürt Dili**" adlı uzun bir incelemesi yer almıştır(**9**). Albert Socin, 1867-1870 ve 1873 yıllarında iki kez Doğu ülkelerine gidip, bu halkların dilleri ve folklorları üzerine incelemelerde bulunmuştur. Daha sonra, A. Socin, E .Prym ortaklaşa hazırladıkları Kürt Folkloru üzerine iki bölümden oluşan, bir derleme yayınladılar. Bu derlemede Mem û Zîn , Zembîlfiroş gibi Kürt halk destanları ve birçok halk türküsü yer aldı, derlemenin sonuna Kürtçe-Almanca bir sözlük A. Socin tarafından hazırlanıp, eklenmiştir(**10**).

A. Houtoum-Schindler, İran Kürdistanı'nda konuşulan birçok lehçe üzerine hazırladığı"**Kürt Kelime Hazinesine Katkı**" adlı,dilbilimsel çalışmasını ,iki bölüm halinde Leipzig'de yayınladı(11)

Kiel ve Strassburg üniversitelerinde çalışmış olan, büyük Alman Doğubilimcisi Prof.Theodor Nölteke(1836-1930), Kürtler üzerine değişik incelemeler yazmıştır. Nölteke,yazmış olduğu "**Kardu und Kurden** " incelemesinde,Kardu ve Kürt sözcükleri üzerinde bazı dilbilimsel ve tarihsel görüşler öne sürmüştür(12).

Berlin Üniversitesi Doğu Dilleri dekanı,Prof. Eduard Sachau(1845-1930) bilimsel araştırmalarda bulunmak üzere, 1879-1880 ve1897-1898 yıllarında,iki kez Kürdistan ve komşu ülkelere gidiyor.Araştırma sonuçlarından bir kesimini"**Suriye ve Mezopotamya'da Yolculuk**" adlı,kapsamı büyük bir kitapta yayınlıyor , daha sonra Edauard Sachau'nun "**Dicle Ve Fırat Dolayında**" adında,diğer bir eseri 1900 yılında Leipzig'de basılıyor(13).

Bu dönemde,Berlin Kürdolojinin önemli bir merkezi haline dönüşüyor. Eduard Sachau'nun yanında Martin Hartmann, Albert von. Le Coq, Oskar Mann, Karl Hädank gibi ünlü doğubilimciler,bu çalışmalara katılıp, çeşitli araştırmalar yapmışlardır.

Arabistik ve İslam Bilimleri alanında, birçok çalışmalar yapmış olan, Prof. Martin Hartmann'ın (1851-1918), özellikle Kürt Edebiyatı üzerine değerli çalışmaları olmuştur. Martin Hartmann 1904 yılında, Kürt Edebiyatı'nda önemli bir yeri olan Melayê Cızrî'nin Divanı'nı Berlin'de basıp, yayınlıyor(14).Hartmann'ın,Kürt Edebiyatı üzerine, bir incelemesi de Viyana'da,bir dergide çıkmıştır (15).

Prof. Albert von Le Coq(1860-1930),Berlin Etnografya Müzesi başkanlığı yapmış, Doğu Türkistan'da önemli arkeolojik araştırmalar gerçekleştirmiştir. Loq, 1903 yılında "**Kürtçe Tekstler**" ad

lı,iki bölümden oluşan bir folklor çalışmasını,bazı açıklamalarla birlikte,Berlin'de yayınlandı,bu derlemede Mem û Zin destanı gibi birçok folklor ürünü yer aldı(16).

20. Yüzyıl başlarında, Almanya'da Kürdolojiye en büyük katkısı dokunan bilim adamlarından birisi de, Berlin Üniversitesi'nde çalışmış olan,Oskar Mann'dır. Oskar Mann, dilbilimsel incelemelerde bulunmak üzere, 1901-1903 yıllarında İran'a, 1906-1907 yıllarında da,Türkiye'ye gitmiştir. Bu incelemeleri sonucunda derleyip, elde ettiği malzemeyi, "**Kürtçe Ve Farsça Araştırmalar**" diye adlandırdığı, birkaç ciltten oluşan çalışmada değerlendirdi. Birinci inceleme gezisi sırasında, İran Kürdistanı'nda konuşulan Mukri Kürtçesi üzerine yaptığı çalışmaları,1906 yılında Berlin'de yayınladı(**17**). Bu dilbilmsel çalışmaya ilişkin folklor derlemelerini,Almanca çevirileri ve Kürt Halk Destanları üzerine hazırladığı araştırma ile birlikte,1909 yılında, yine Berlin'de yayınladı(**18**). Araştırmacının erken ölümü,kendisinin ikinci inceleme gezisi sonucunda Türkiye Kürdistanı'nda yapmış olduğu dilbilimsel çalışmaların yayınlanmasını olanakzız kıldı. Oskar Mann'ın başlattığı bu çalışma doğrultusunda,Karl Hadank,Zazaca Lehçesi üzerine hazırladığı bir araştırmayı,1932 yılında yayınladı(**19**).

1930 yıllarına doğru, Karl Hadank hariç,yukarda çalışmalarına kısaca değindiğimiz bilginlerin tümü yaşama gözlerini yummuş ve İkinci Dünya Şavaşı'nın da, araya girmesiyle, genel olarak Doğubilim çalışmalarında, özel olarak da Kürdoloji alanında bir duraklama ve hareketsizlik gözlenmiştir. Kürt Dili ve Edebiyatı,folkloru alanında yüzyıllık bir dönem zarfında,değerli filolojik çalışmalar yapmış bu kuşağın göç etmesiyle oluşan boşluk, Almanya'da henüz daha doldurulama

mıştır. Almanya'da, İkinci Dünya Şavaşı'ndan sonra yapılan çalışmalar,daha ziyade Kürt Etnografyası,Kürdistan Coğrafyası gibi alanlarda sürdürülmüştür.

Bu alanlarda yapılan çalışmalara ilişkin olarak,W.Köhler'in Bitlis kenti üzerine yaptığı doktora tezi(**20**), H. Christoff'un Kürtler ve Ermenilere değinen karşılaştırmalı incelemesi(**21**),W.D. Hütteroth'in göçebeliği ele alan,çoğrafik ve sosyolojik verilere göre hazırlanan doktora çalışmaması(**22**), E. Von Eickstedt(**23**) ve Dr. D.Christensen çalışmalarını(**24**) örnek olarak verebiliriz.

1960 yıllarından sonra, Almanya'ya göç etmek zorunda kalan Kürt işçi kitlesinin sayısında büyük bir artış sağlanması(Bugün 300 bin kişi tahmin edilmektedir) ve Kürt Ulusal Hareketi'nin Avrupa'da yaratmış olduğu etki nedeniyle, Almanya'da,Kürtleri çeşitli açılardan ele alan çalışmalarda, büyük bir artış gözlenmiştir.Bu birikimin sonucu olarak, son yıllarda, Almanya'da Kürt ve Alman bilim adamlarının işbirliği sonucunda, bazı araştırma kurumlarının, enstitü ve akademilerin kurulduğunu görmekteyiz.

İkinci Dünya Şavaşı döneminde ve sonrası yıllarda Almanya'da duraklama gösteren akademik düzeydeki çalışmaların tekrar canlılık kazanmasında Dr. Kemal Fuat ve Cemal Nebez gibi kürdologların büyük katkıları oldu.

Kendisi Kürt olan, Irak'lı Kürdolog Kemal Fuat (doğ.1932), Almanya'nın çeşitli kütüphanelerinde bulunan, birçok Kürt elyazması üzerine çalışarak, 1969 yılında bu konuda doktora tezini hazırladı. Bu doktora tezi 1970 yılında Wiesbaden kentinde, "**Kürt Elyazmaları**" adıyla, kitap olarak yayınladı(**25**).Büyük bir iranist olan Prof.Heinrich Junker(1889-1970) denetiminde yapılan bu çalışmada, Kürt Edebiyatına değinen bir biyografik giriş ya

zısı ve birçok Kürt Elyazmalarına değinilmiştir. Araştırmacının, "**Kürt Direnme Edebiyatı**"(**26**) ve "**Kürt Edebiyatında Dayanışma**"(**27**) gibi, daha değişik incelemeleri de vardır.

Almanya'da, uzun dönemdir çalışmalarını Berlin'de sürdüren Cemal Nebez'in(doğ.1933) Almanca, Arapça ve Kürtçe dillerinde, şimdiye kadar 50'yakın çalışması olmuştur. 1970 yılında, Hamburg'da "**Doğu ve Batı Kaynakları Işığında Kürt Beyi Miri Kora**" adlı bir doktora çalışması(**28**) yapan Cemal Nebez, 1970-1978 yılları arasında, Berlin Hür Üniversitesi, İranistik Enstitüsü'nde , öğretim üyeliği yapmıştır. Cemal Nebez'in son bir araştırması, 1943-1944 yılları arasında İran'da çıkmış olan "**Nıştıman**" gazetesi üzerine yapılmıştır(**29**).

Son yıllarda, kendileri Kürt olan, bazı araştırmacılar tarafından, çeşitli alanlarda birçok çalışmanın yapıldığını görmekteyiz. Z.Hajo 'nun, Kürtçe Gramer(**30**), F. İbrahim'in Irak Kürt Halk Hareketi üzerine(**31**) yapılmış doktora çalışmaları vardır. Berlin Hür Üniversitesi'nde çalışan , Feryat Fazıl,iki bölüm halinde hazırlanan,Kürtçe Almanca sözlüğün birinci bölümünü Berlin'de yayınladı(**32**).Abdul-Cader Cader, Bölge Planlamasına ilişkin bir kapsamlı çalışma hazırladı(**33**).

Hüseyin Erdem, M.Ararat, R.Rêzan ve Zılfi gibi yeni bir kuşağın özellikle Kürt folklorunun derlenmesi, Kürt Edebiyatı ve Kürt Dili üzerinde Almanya'da sürdürdükleri filolojik düzeydeki bazı çalışmalara da bu arada değinmek gerekir.

Hamburg'da bulunan Alman Doğu Enstitüsü ve Modern Doğu Belgeleme Merkezi'nin ortaklaşa yürüttükleri Kürtler üzerine belge derleyip, yayınlama etkinlikleri sonucunda, şimdiye değin bu alanda üç kaynak farklı yıllarda yayınlandı.Erhart Franz, "**Kürt Sorununa İlişkin Materiyal**"(**34**) ve"**İran'da Azınlıklar**(**35**) adlı iki çalışmayı fark -

lı yıllarda yayınladı. Son olarak da, 1983 yılında Hugo Walser'in yalnız Türkiye'deki Kürt Sorunu üzerine, böyle bir çalışması ,yine Hamburg'da yayınlandı(**36**).

Almanya'da Kürtler üzerine yapılan çalışmaların belli bir bütünlüğe kavuşması için, son birkaç yıl içerisinde,çeşitli Kürt ve Alman bilim adamlarının katıldığı önemli toplantılar yapıldı. Bu toplantılardan birisi, Dortmund Üniversitesi tarafından, 13-15 Haziran 1984 yılında Dortmund kentinde yapıldı. Birçok kuruluşun desteklediği"**Tüm Kürtlerin Kültürel Birliği Toplantısı**" adını taşıyan bu toplantıya birçok Kürt ve yabancı bilim adamı katıldı. Bu toplantıya benzer diğer bir toplantı da,12-14 Eylül 1986 yılında Tutzing kentinde yapıldı. "**Almanya'daki Kürtler Kendi Kimlikleri Peşinde**" adıyla yapılan bu toplantıda, Bonn Üniversitesinden, Prof. Karl Josef Partsch "Halklar Hukuku ve Kürt Sorunu" adlı bir konuşma yapmıştır. Avusturya'lı Doğubilimci Hanser Judith de bu toplantıya katılmıştır.13-14 Temmuz 1985 yılında Münih'te,"**Kürt Öğretmenleri ve Eğitimcileri Toplantısı**" adıyla , düzenlenen seminere birçok eğitimci ve bilim adamı katıldı. Bu seminere ilişkin olarak basılan belgeler arasında Hessen Üniversitesi'nde çalışan Dr.Johannes Meyer-İngwersten ve Dr. Kemal Fuat'ın seminere sundukları bildirilerin birer örneği yer aldı(**37**).

Son yıllarda, Almanya'da çeşitli yazarların,gazeteci ve tek-tek kişilerin Kürtler ve Kürdistan üzerine çeşitli monografiler hazırlayıp, yayınladıkları görülmektedir. Kürdistan ve Kürtlere ilişkin temel bilgilerin yer aldığı bu eserler vasıtasıyla milyonlarca insan bu konularda bilgi sahibi olmaktadır.Bu monografilerden bazılarını hazırlayan yazarlar arasında şu isimleri sıralayabiliriz: Jürgen Roth, Tilman Zülch, Günter Deschner, Hans Hauser, Robin Schneider, F.Sitte, Hella Schlumberger, Michael Muermann...(**38**).

3. BÖLÜMÜN NOTLARI

(1) Cemal Nebez, **Kurte Mêjûyekî Kurdnasî Le Elmaniya Da**, Govarî Korî Zanyarî Kurd, Cilt 1,bölüm 2, Bağdat, 1974.

(2) J. Bergh, **Anatoljen,Çeorien,Armenien,Kurdistan,Irak und Al.Dschesira**,1799.

(3) Moritz Wagner, **Reise nach Persien und dem Lande der Kurden**, Leipzig, 1852.

(4) Hellmut von Moltke, **Das Land und Volk der Kurden**, in vermischte Schriften Zur Orientalischen Frage, Cilt 2, Berlin, 1892.

(5) Karl May, **Durchs wilde Kurdistan**, Bamberg 1892.

(6) E. Rödiger, A.F. Pott, **Kurdische Studien**, Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes,Cilt: 3,S.1-63, Cilt 4,S1-42,259-280, Cilt 5,S.57-83 , Cilt 7,S.91-167. 1840, 1842, 1844, 1850.

(7) F. Justi, **Kurdische Grammatik**, Petersburg, 1880.

(8) A. Jaba - F. Justi, **Dictionnaire Kurde-Français**, Petersburg, 1879.

(9) Albert Socin, **Die Sprache der Kurden** , Grundriss der İranischen Philologie, Strassburg , 1895-1901.

(10) Eugen Prym - Albert Socin, **Kurdische Sammlungen. Erzählungen und Lieder in den Dialekten, des Tûr Abdin und von Bohtan**, Petersburg, 1887 , 1890.

(11) A. Houtoum-Schindel **Beiträge zum kurdischen Wortschatze**, ZDMG, Cilt 38, S.43-116,Cilt 42 S. 73-79, 1884, 1888.

(12) Theoder Nöldeke, **Kardu und Kurden**,Fest - schrift für H. Kiepert S.71-81, Berlin,1898.

(13) Eduard Sachau, **Reise in Syrien und Mezopotamien**, Leipzig, 1883.

- Eduard Sachau, **Am Euphrat und Tigris** - Leipzig, 1900.

(14) Martin Hartmann, **Der kurdische Diwan des Scheich Achmad von Cezireh ibn "Omer genannt Mäla'i Cizri"**, Berlin, 1904.

(15) Martin Hartmann, **Zur kurdischen Litera - tur**, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgen landes, Wien,1898.

(16) Albert von Le Coq, **Kurdische Texte**, Berlin, 1903.

(17) Oskar Mann, **Die Mundart der Mukri-Kurden en**, Teil 1, **Grammatische Skizze, Texte in phone tischer und persischer Umschrift**, Berlin, 1906.

(18) Oskar Mann, **Die Mundart der Mukri-Kurden** Teil 2, **Deutsche Übersetzung der Texte mit einer Einleitung über İnhalt und und Form der ostkurdi schen Volksepik**, Berlin, 1909.

(19) Karl Hadank, **Mundarten der Zaza hauptsä chlich aus Siwerek und Kor**, Berlin, 1932.

(20) W. Köhler, **Die Kurdenstadt Bitlis nach dem türkishen Reisewerk des Ewlija Tschele - bi(17.Jhr.).İnaurual-Dissertation**,München,1926.

(21) H. Christoff, **Kurden und Armenier**, Bun - de Folge der Wissenschaften, Hamburg, 1935.

(22) W.D. Hütteroth, **Bergnomaden und Yaylabauern im Mittleren Kurdischen Taurus**,Dissertation , Marburger Geographische Schriften, Marburg,1959.

(23) E. von Eicksted, **Türken, Kurden und İranier seit dem Altertum, Probleme einer anthropolog ischen Reise**, Stuttgart, 1961.

(24) D. Christensen, **Tanzlieder der Hakkari - Kurden**, Jahrbuch für musikalische Volks-und Völ - kerkunde, Berlin 1963.

(25) Kemal Fuat, **Kurdische Handschriften**,Wiesbaden, 1970.

(26) Kemal Fuat, **Die kurdische Widerstandsliteratur**, Riop-Papers, Amsterdam, 1983.

(27) Kemal Fuat,**Solidarität in der kurdischen Literatur**, Dokumente zur kurdischen Woche. Mar - burg, Mai 1985.

(28) Cemal Nebez, **Der kurdische Fürst Mir Mu - hammed Rewandizi,genannt Mir-Kora, im Spiegel der morgenländischen und abendländischen Zeugnise**,Ham burg, 1970.

(29) Cemal Nebez, **Die kurdische Zeitschrift"Nı schtıman"**, Stockholm, 1985.

(30) Z. Hajo, **İndo-İranische Sprachstudien.Kur dische Grammatik**,İnaug.-Diss. Berlin, 1982.

(31) F. İbrahim, **Die kurdische Nationalbewe - gung im Irak.Eine Fallstudie zur Problematik et - hnischer Konflikte in der Dritten Welt.**Diss. Berlin, 1983.

(32) Feryat Fazıl, **Kurdisch-Deutsches Wörter - buch**, Berlin, 1987.

(33) Abdul-Cader Cader, **Räumliche Disparitäten der Lebensgrundlage im İrakischen Kurdistan. Ein Beitrag zur Regionalplanung** , Berlin, 1978.

(34) Erhard Franz, **Material zum Kurdenproblem**, Hamburg, 1977.

(35) Erhard Franz, **Minderheiten in İran**, Ham - burg, 1981.

(36) Hugo Walser, **Bergtürken oder Kurden?**,Hamburg, 1983.

(37)**Dokumentation der Tagung kurdischer Lehrer und Erzieher in der Bundesrepublik**, München,1985

(38) Jürgen Roth, **Aufstand im Wilden Kurdistan** Baden-Baden,1977. **Geographie der Unterdrückten**,Re inbek, 1978. Tilman Zülch, **Von denen keiner sp - richt**, Reinbek, 1975. Günther Deschner, **Die Kur - den haben keine Freunde**, München, 1981. **Saladins Söhne**, München 1983. Hans Hauser,**Kurdistan-Schick sal eines Volkes**, München, 1975. **Die Kurden-Stief**

söhne Allahs, München,1979. Robin Schneider, **Die kurdischen Yezidi**,Göttingen, 1984, F. Sitte, **İch war bei den Kurden**, Graz-Wien, 1980. Hella Schlumberger, **Durchs freie Kurdistan**, München, 1980.Michael Muerman, **Musto,Sahhe und Ousso**, Lamuv. Bornheim-Merten, 1984.

4. Bölüm

FRANSA

1789 yılında yapılan Büyük Fransız Devrimi'nden sonra Fransa'da oluşan özgürlükçü düşüncenin etkisiyle, Doğu hayranlığının(**Orientophilism**) daha da arttığını görmekteyiz. C. Montesquieu'in"**İran Mektupları**" ve Volteir'in dramlarındaki Doğu temaları, bu dönemin birer ürünüdürler.

1771 yılında Anguetil du Perron'un İrani halkların en eski kutsal kitabı olan Avesta'yı Fransızcaya çevirdi.Bu çalışmanın daha sonra Avrupa'da yapılacak karşılaştırmalı dilbilimsel incelemeler alanında büyük bir etkisi olacaktır.Fransada yapılan Doğubilim çalışmalarında önemli bir adım da,1795 yılında atılıyor; bu yılda Fransa'da kurulan, Yaşıyan Doğu Dilleri Ulusal Okulu(**Ecole Nationale des Langues Oriantales Vivantes**)adındaki okul, yüzyıllar boyunca Doğu Dilleri'nin incelenmesi alanında başarılı çalışmalar yaptı.Bu alanda diğer ünlü bir kurum da, 1822 yılında açılan "Asya Derneği"dir(**Sociéte asiatique**). J.P.A. Rémusat'ın insiyatifi ile açılan bu kurumun yıllar boyunca çıkarmış olduğu" **Journal asiatique** " adlı yayın organı, Doğubilim çalışmaları alanın- önemli bir yayın organı haline dönüştü. Bu derginin çeşitli sayılarında, farklı yıllarda Kürtler üzerine birçok inceleme yayınlanmıştır. Fransada Doğubilimleri alanında önemli bir olgu da,şimdiye kadar 3-4 yılda bir yapılan "**Uluslararası Orientalistler Kongresi**" nin ilk olarak, 1873 yılında Paris'te toplanmış olmasıdır.

Fransa'da, Kürtler üzerine yapılan araştırma ve incelemeler şeklindeki Kürdoloji alanında yapılan çalışmaları dört bölüm halinde ele alabiliriz ; 1) 17. ve 19. Yüzyıllar arasında çeşitli gezgin, arkeolog, misyoner, araştırmacı ve doğubilimcinin Kürdistan'da yaptıkları inceleme gezileri sonucunda yayınladıkları değişik çalışmalar. 2) 20. Yüzyıl başlarında, V. Minorski ve B. Nikitin gibi doğubilimci ve kürdologların tarafından başlatılan ve 1945 yıllarına kadar olan dönemi kapsayan temel çalışmalar. 3) 1945 yılında Paris te açılan Kürdoloji Kürsüsü bünyesinde başlayıp günümüza kadar devam eden akademik çalışmalar. 4)İkinci Dünya Şavaşı'ndan sonra, yukarda değindiğimiz Kürdoloji Kürsüsü dışında, başka araştırma kurumlarında sürdürülen çalışmalar ve bazı diğer etkinlikler.

1) 17. ve 19. Yüzyıllar arasında, Kürdistan'a gidip çeşitli inceleme ve gözlemlerde bulunan kişilerin sayısı oldukça fazladır.Kürtler ve Kürdistan üzerine,bu dönemde yapılan çalışmalar,çağdaş Kürdoloji alanında yapılan araştırmalar açısından, bugün büyük bir önem taşımaktadırlar. Eserlerinde Kürtler ve Kürdistan'a değinen yazarlardan başlıcaları şunlardır : Jean Bapiste Tavernier, Jean de Thevenot, Jean Chardin, Pierra Am. Jaubert, Constantin-Françoiş Volney, Hommaire de Hell, E. Fladin, P. Coste, E. Boré, Henry Binder, P. Müller-Simonis, Jacques de Morgan.

Bunlardan,Jean Bapiste Tavernier(1605-1689) , Asya kıtasına, 1639 ve 1668 yılları arasında altı uzun yolculuk yapmıştır. Ticaretle de uğraşan Tavernier, bu nedenle bölgeden geçen ticaret yollarını çok iyi tanıyordu. Yazmış olduğu **"J.B. Tavernier'in 6 Yolculuğu"** adlı seyahatnamesinde,İran, Türkiye ve Irak Kürdistanı'na ilişkin gözlem ve anılarına büyük bir yer vermiştir(1).

Jean de Thévenot(1633-1667),1663 yılında yapmış olduğu uzun gezi sırasında, başta Mısır olmak üzere, Suriye, Mezopotamya, Fars Ülkesi, Hindistan gibi birçok ülkeyi ziyaret etmiş, geriye dönüş yapacağı bir sırada, Ermenistan'ın Miyana kentinde vefat etmiştir. Thévenot bu son gezisi sırasında Kürdistan'dan geçerek, Bağdat'a varmış gezi izlenimlerini **"Bay Thévenot'un Yolculukları"** adlı, 1689 yılında yazmış olduğu eserinde dile getirmiştir(2).

Ticaret ile uğraşan Jean Chardin(1643-1713),uzun bir dönem İran'da,Şah Abbas'ın koruyuculuğunu yapmıştır. Chardin'in 1686,1711 yıllarında İngiltere ve Hollanda'da yayınlanan **"Şövalye Chardin'in İran Ve Diğer Doğu Ülkelerine Yaptığı Yolculuklar"** adlı seyahatnamesinde, kısaca Kürtlere değinmiştir(3).

Dilbilimci Pierra Am. Jaubert(1779-1848), ünlü doğubilimci Silvestre de Sacy'nün yanında yetişmiş ve 1830 yılında Farsça profesörü oluyor. Kürdistan'ın Erzurum, Beyazıt, Malazgirt, Van gibi merkezlerine yaptığı yolculuğa ilişkin olarak **"Ermenistan ve İrana Yolculuk"** adlı kitabında çeşitli bilgiler yer almıştır(4).

Yapmış olduğu tarihsel çalışmaları ile tanınan doğubilimci Constantin-François Volney(1757-1820), iki cilt halinde yayınladığı **"Mısır ve Suriye Yolculuğu"** adlı eseri,Paris'te uyandırdığı etki sonucunda üçüncü baskısını yapmıştır.Eserinde Kürtlerin toplumsal yaşamına, inançlarına ve Kürtçe'ye de değinen Volney,bu kitabına ayrıca harita ve desenler de eklemiştir(5).

Coğrafyacı Hommaire de Hell(1812-1848),Kürdistan ın Diyarbakır, Harput , Bitlis, Tatvan, Van, Kotur gibi merkezlerine 1846-1848 yılları arasında yapmış olduğu inceleme gezisi sonucunda, yazmış olduğu 3 ciltlik **"Türkiye Ve İran Yolculuğu"**isimli eseri, 1854 yılında Paris'te yayınlandı(6).

E.Flandin ve P. Coste,birlikte hazırladıkları "**İran Yolculuğu**" adlı iki ciltlik eserlerinin çeşitli bölümlerinde, İran ve Türkiye Kürdistanı üzerine değişik izlenimlerini dile getirmişlerdir(**7**).

Bir din adamı olan, Eugenio Boré(1809-1877),iki cilt halinde yayınladığı " **Doğu'da Bir Gezginin Mektuplaşma Ve Anıları**" diye adlandındığı eseri,1834 ve 1840 yıllarında Paris'te yayınlandı(**8**).Erzurum, Kars, Beyazıt, Van gibi kentleri gezen Boré, eserinin ikinci cildinin değişik kesimlerinde Kürtler üzerinde durmuştur.

P. Müller-Simonis'in hazırlamış olduğu ve H. Hyvernat'ın bazı açıklamalı,tarihsel notları ile birlikte, 1892 yılında yayınlanan "**Kafkasya'dan, İran Körfezine, Ermenistan, Kürdistan Ve Mezopotamya İçinden**" adlı çalışma,bilimsel bir amaçla yapılmış inceleme gezisinin sonuçlarını içermektedir. Bu kapsamlı çalışmanın farklı bölümlerinde Kürdistana ilişkin çeşitli açıklamalar yer almıştır(**9**). Eserin sonuna,ayrıca konuya ilişkin iyi bir bibliyografya da eklenmiştir.

Eğitim Bakanlığının bilimsel bir alan çalışması yapmak üzere görevlendirdiği Henry Binder,1887 yılında "**Kürdistan, Mezopotamya Ve İrana Doğru** " adlı eserini Paris'te yayınladı. Binder, bu çalışmasında, Kürtler ve Kürdistana ilişkin olarak geniş açıklamalarda bulunmuştur(**10**).

Doğubilimci,Jacques de Morgan(1857-1924),İranda çeşitli araştırmalar yapmak üzere, 1889-1891 yıllarında orada kaldığı dönemde, Kürleri yakından tanıma olanağına kavuştu. Sonraları, 5 cilt olarak hazırladığı kapsamlı çalışmasında, Kürdistan'da sürdürmüş olduğu arkeolojik, coğrafik ve dilbilimsel incelemeleri,geniş bir yer tuttu(**11**)

2) 20. Yüzyıl başlarından, 1945 yıllarına kadar, Fransa'da Kürdoloji çalışmalarının kurumlaş

ması, bu çalışmaların uluslararası düzeyde tanıtılması, Kürdoloji ile Doğubilimleri arasındaki bağların güçlenmesinde, bu dönemde Fransa'ya yerleşen V. Minorski ve B. Nikitin gibi doğubilimci ve kürdologların büyük bir etkisi vardır.Kürdoloji alanındaki engin kültürleri sayesinde, özellikle bu iki kürdolog , Kürdolojinin bir bilim olarak gelişmesine büyük bir katkıda bulundular.

Bunlardan, Prof. Vladimir Minorski(1877-1966) iki fakülte bitirmiş; hukuk ve doğu dilleri.Sonra çeşitli diplomatik görevlerde bulunan Minorski, 1923 yılında Paris'te Yaşıyan Doğu Dilleri Ulusal Okulu'nda,Fars Edebiyatı alanında öğretim üyesi oluyor. Minorski bir yandan Fransa'daki bu görevini yürütürken, diğer yandan, başta İngiltere olmak üzere, Almanya, Belçika, Hollanda gibi ülkelerdeki Doğubilim çalışmalarını izliyor, İslam ülkeleri üzerine araştırma yapan kurumlar ile sıkı ilişki içerisine giriyor. Başta **Kürtler, Kürdistan** maddeleri olmak üzere İslam Ansiklopedisi'nin önemli bir çok maddesini hazırlıyor.Minorski'nin tüm çalışmalarını üç temel alanda sınıflandırmak mümkündür : TARİH-COĞRAFYA-DİN,Minorski bu alanlarda 200'e yakın araştırma yapmıştır. Çağımızda yetişmiş en büyük doğubilimcilerinden birisi olan Minorski, farklı yıllarda çeşitli ülkelerde düzenlenen Uluslararası Doğubilimcileri Kongrelerinden 8 tanesine katılmış,bunlardan, 1938 yılında Brüksel'de düzenlenen , 20. Kongre'ye "**Kürtlerin Kökenleri**" adlı bilimsel tezini,bildiri olarak sunuyor, katıldığı diğer kongreler şunlardır: London, Leiden, Roma, Paris, İstanbul, Cambridge ve 1960 Moskova Kongresi.Bu katıldığı son kongreden sonra, Bakü, Erivan ve Tiflis kentlerini ziyaret ediyor.

1915 yılında yazmış olduğu "**Kürtler.Notlar ve İzlenimler**" adlı temel çalışmasından sonra, Fransa ve 1932 yılından sonra Londra'da sürdürdü -

ğü çalışmalar döneminde, Minorski'nin Kürler üzerine,birçok incelmesi Franzızca ve İngilizce olarak, değişik birçok doğubilim organlarında farklı yıllarda yayınlanmıştır. Böylece Paris ve Londra kentleri, Minorski için iki büyük çalışma merkezi haline dönüşmüştür. 1962 yılında "**Royal Asiatic Society**" değerli çalışmalarından ötürü, onu bir madalya ile ödüllendirmiştir . Minorski' yi "**Modern Kürdolojinin Babası**" olarak isimlendiren kürdolog Joyce Blau, yargısında oldukça haklı görünmektedir(Hêvi, sayı:4,1985-Paris). Minorski'den sonra, Fransa'da Kürdoloji çalışmalarına katkısı dokunan,diğer kürdolog da Bazil Nikitin'dir.

V. Minorski'nin çalışma biçimine uygun bir çalışma içerisine giren Bazil Nikitin'in(1885-1960),Fransa'da Kürtler üzerine yaptığı bilimsel araştırmalar, çağdaş Kürdoloji çalışmalarına yeni boyutlar kazandırdı. Kürdolojinin Fransa'daki saygınlığı giderek arttı, Doğubilimleri alanında ilerde yapılacak Kürdoloji Çalışmalarının geleceğini saptamada, Minorski gibi Nikitin de etkileyici bir rolü olmuştur.

Nikitin'in Fransa, İngiltere, İtalya ve Polonya'da yayınlanan çeşitli dergilerde Kürtlere ilişkin 20'ye yakın temel incelemesi yayınlanmıştır. İslam Ansiklopedisi'nde,**Rewanduz, Bıradost, Oraman, Bedırxani** gibi, Kürtler ve Kürdistana ilişkin çeşitli maddeleri hazırlayıp, yayınlıyan Nikitin, 1935 yılında Brüksel 'de toplanan 16.Uluslararası Antropoloji Kongresi'ne,"**Toplumsal ve Ekonomik Bir Envanter Katkısıyla, Kürt Folklorunu Sınıflandırma Denemesi**" adlı bir bildiri sunmuşkur(12).

Nikitin'in Kürdoloji alanında yapmış olduğu önemli çalışmalardan bir tanesi de, onun uzun bir dönem üzerinde çalıştığı **KÜRTLER** adlı,yaklaşık olarak 600 sayfayı kapsayan, sosyolojik -tarihsel

monografisidir. Şimdiye kadar Kürtler üzerine yapılan en geniş monografilerden birisi olan bu eser, 1956 yılında ünlü Fransız doğubilimcisi,Louis Massignon'nun önsözü ile birlikte,Paris'te yayınlandı(**13**). İkinci baskısı 1978 yılında yapıldı. Bu eserin önemini kavrayan Sovyet kürdologları, eseri 1964 yılında Rusçaya çevirdiler, bu çeviri, kürdolog,Prof. İvan Farizov tarafından yapıldı. Bu değerli çalışmanın Türkçe ve Arapça çevirileri de yapılmıştır, böylece **KÜRTLER** dört dile çevirildi.

V.Minorski ve B.Nikitin'in çalışmaları, değil yalnız Fransa'da, tüm Dünya'da yapılan Kürdoloji çalışmalarına yeni perspektifler kazandırdılar.

Çalışmalarına bu dönemde başlayan Pierre Rondot, yıllar boyunca Kürtler üzerine değişik incelemeler hazırlayıp,yayınladı. 20'ye yakın çalışması olan Rondot, 1936 yılında **"Suriye Kürtleri"** adlı uzun bir inceleme hazırladı(**14**).

Bu yıllarda, P. Beidar'ın Musul Lehçesini temel alarak, hazırladığı **"Kürtçe Dilbilgisi"**(**15**) ve Mesut Fani'nin doktora çalışması olan " **Kürt Ulusu Ve Onun Toplumsal Evrimi** "(**16**) adlı diğer bazı çalışmalara da, değinmek gerekir.

3) 1945 yılında, çok eski bir geçmişi olan Yaşıyan Doğu Dilleri Ulusal Okulu'nda(**Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes**) bir Kürdoloji Kürsüsü kuruluyor. İlk yıllarda Kürt Dili üzerinde çalışmalar yapan bu kürsüde, daha sonraları Kürt Uygarlığı ve Tarihi de, 1975 yılından itibaren bir disiplin olarak ele alınıp, incelenmeye başlanıyor. Yukarda adına değindiğimiz Yaşıyan Doğu Dilleri Ulusal Okulu'nun bünyesinde yapılan yapısal değişiklikler sonucunda, Sorbonne Üniversitesine bağlı olarak kurulan Doğu Dilleri Ve Uygarlıkları Ulusal Enstitüsü'nde(**İnstitut National des Langues et Civilisation Oriantales**)de

vam eden bu kürsünün çalışmaları, yaklaşık olarak 40 yıllık bir geçmişe sahiptir. Avrupa'da kurulmuş ilk Kürdoloji kurumu olan bu birim, önemli bir bilim merkezi haline dönüşmüştür.

1945 yılında kurulan bu kürsünün başkanlığına Kürdoloji alanında değerli çalışmalar yapmış olan Roger Lescot(1914-1975) getiriliyor.Lescot'un Kürt Dili ve Kürt Folkloru alanında sürdürmüş olduğu çalışmalar arasında, en önemli olanlarından bir tanesi, onun Kürt folklor derlemelerinden oluşan iki citlik "**Kürtçe Metinler**" adlı çalışmasıdır(**17**). Lescot'un, diğer kapsamlı bir çalışması da, onun Celadet Bedirxan ile birlikte hazırladığı "**Kürtçe Gramer**"dir(**18**). Şimdiye kadar Avrupa'da yapılmış en iyi dilbilimsel çalışmalardan, birisi olan bu araştırma 1986 yılında Kürt Enstitüsü tarafından Almanca'ya çevirildi. Lescot'un bu iki temel çalışması dışında,çeşitli yayın organlarında çıkmış diğer bazı inceleme, araştırma ve derleme çalışmaları da vardır.

Çağdaş Kürdoloji alanında yapmış olduğu bilimsel çalışmalarıyla tanınan Thomas Bois(1900-1975), Fransa'da Kürdoloji çalışmalarına büyük bir katkı sağladı. Uzun yıllar Kürtler arasında kalmış olan Thomas Bois, Kürt Dilini öğrenerek, Kürt Kültürü'nü daha yakından tanıma olanağına kavuştu . Engin bir kültüre sahip olan Bois, yaklaşık olarak on dil biliyordu.Birçok dergide Kürtler üzerine çeşitli incelemeleri çıkmış olan Bois'in,bu çalışmaları dışında, önemli incelemelerinden bir tanesi Lucien Rambout imzası ile yayınlanan"**Kürtler Ve Hukuk**" adlı eseridir(**19**). 1965 yılında,Bois'in başka bir incelemesi "**Kürtlerin Tanınması**" adıyla Beyrut'ta yayınlanıyor(**20**), aynı inceleme 1966 yılında da İngilizce'ye "**Kürtler**" adıyla çeviriliyor. Kürt Edebiyatı, Kürt Sorunu, Kürt Bibliyografyası gibi az işlenen konularda, araştırmacı büyük bir çaba harcamıştır, **L'encyclopedie Universalis** ve **İslam Ansiklopedisi**'nde Kürtler ü-

zerine çeşitli metinler hazırlayan Bois, ayrıca Hollanda'da yayınlanan" **Bibliotheca Orientalis** " de,Kürtler üzerine çıkmış yayınları tek tek tanıtmıştır.

Roger Lescot'un 1946 yılında Şam'a görevli olarak gidişinden sonra, Kürdoloji Kürsüsü başkanlığına Kamuran Bedirxan(1895-1978) getiriliyor . Kürt Dili alanında değişik birçok çalışması olan Kamuran Bedirxan, 1953 yılnda **"Kürt Dili"** adlı araştırmasını,Paris'te Fransızca olarak yayınlıyor(**21**). Lucie Paul-Marguerite ile birlikte hazırladıkları **"Kürtçe Atasözleri"**(**22**) yine Paris te yayınlanıyor. Kamuran Bedirxan'ın ayrıca çeşitli çeviri çalışmaları da olmuştur.

Kamuran Bedirxan'ın 1970 yılnda emekliye ayrılmasından sonra, onun görevini öğrencisi olan, Joyce Blau(doğ.1932) üstleniyor. Bu kürsüde Kürt, Dili ve Kürt Uygarlığı dersleri veren Joyce Blau birkaç kez Kürdistana gitmiş ve çeşitli inceleme gezilerinde bulunmuştur. Daha önceleri Belçika'da bulunduğu sırada, Kürtçe üzerine çalışan bu kürdolog, sözlükbilim alanında **"Kürtçe-Fransızca İngilizce Sözlük"** adlı üç dilli bir sözlük hazırmaştır(**23**). Brüksel'de basılan bu sözlük,Prof.Armand Abel'ın bir önsözü ile birlikte yayınlanmıştır. Blau'un **"Kürt Sorunu, Sosyolojik Ve Tarihsel Bir Deneme"** adlı diğer bir çalışmasi,yine Belçika'da yayınlanıyor(**24**). Daha sonra çalışmalarını Paris'te sürdüren araştırmacı,1975 yılında,uzun dönem üzerinde çalıştığı, " **Amadiye Ve Cebel Sıncar Kürtçesi**" adlı tezini kitap olarak yayınladı(**25**). Bu temel çalışmasından sonra, Kürt Dili ve Edebiyatı, Kürt Folkloru alanında Blau'nun değişik çalışmaları,farklı yıllarda kitap olarak çıkmıştır. Birçok dergide çeşitli inceleme ve araştırmalar da yayınlamış olan Joyce Blau'nun,diğer önemli bir çalışması da, Kürt Bibliyografyası alanında sürdürmüş olduğu çeşitli çabalardır.**Studia İranica-Abstracta İranica** ve **Hêvi** dergilerin

de,Kürtler üzerine çıkmış birçok kitap,J.Blau tarafından tanıtılmıştır.Bu iki dergide Kürt Bibliyografyasına ilişkin olarak sürdürülen çalışmalara, Joyce Blau yanında, Dominique Ferrendini, Abdullah Merdux, Helkewt Hakim, W. Behn ve A.Hasanpur gibi araştırmacıların katkıları da olmuştur.

Bu kürsüde,Kürt Uygarlığı alanında ders vermiş kürdologlardan İsmet Şerif Vanlı ve Abdulrahman Kasımlo'nun şimdiye kadar birçok araştırmaları farklı dillerde yayınlanmıştır.

Avrupa'da Kürt Tarihi alanında yapmış olduğu çalışmaları ile tanınan İ. Şerif Vanlı(doğ.1924) Kürdoloji Kürsüsü'nde 1960 ve 1962 yılları arasında Kürt Uygarlığı ve Kürt Tarihi dersleri vermiştir. Şimdiye kadar bu alanda birçok çalışması farklı ülkelerde yayınlanmış olan Vanlı'ın "**Irak Kürdistanı,Ulusal Varlık-1961 Devriminin İncelenmesi**(26) adlı kapsamlı araştırması,onun temel çalışmalarından bir tanesidir.Bu tarihsel çalışmada, Irak Kürt Halk Hareketi'nin, 1961-1970 yılları arasındaki dönemini ele alıp inceliyen Vanlı'nın, "**Türkiye Kürdistanında Ulusal Sorun**" adlı diğer bir çalışması, 1980 yılında Almanca olarak Frankfurt'ta yayınlanmıştır.

Uzun yıllar Prag'da ekonomi dalında öğretim üyeliği yapan Dr. Abdulrahman Kasımlo, burada doktora tezini hazırladı . Kürdistan'daki toplumsal yapıyı, ekonomik ve tarihsel bir perspektif ile incelediği "**Kürdistan Ve Kürtler**" adlı eserinin, 1965 yılında yayınlanmasından sonra, çeşitli dillerde birçok araştırması çıkmış olan Kasımlo, Paris'teki Kürdoloji kürsüsünde,1976-1977 yıllarında öğretim üyeliği yapmıştır. Kürtçe'nin değişik lehçelerinden başka, Fransızca, İngilizce, Almanca, Rusça, Çekçe, Arapça, Türkçe ve Farsça dillerini bilen Kasımlo, Fransa'daki Kürdoloji çalışmalarına sürekli katkıda bulunmuştur.

Qasımlo son yıllarda özellikle İran Kürdistanı'nda verilmekte olan Kürt Ulusal Kurtuluş Hare

ketine öncülük edip, politik mücadeleye katılmıştır. Arta kalan zamanını akademik çalışmalara ayıran Qasımlo, böylece politik çalışmaları, akademik çalışmalar ile uyumlu bir hale getirmiştir.

4) Sorbonne 'de yapılan ve yukarıda kısaca üzerinde durduğumuz çalışmalar dışında, Fransa'da başka kurumlarda sürdürülen çalışmalar da vardır.

İran'da kaldığı dönemde, Kürtler üzerine değişik çalışmalar yapmış olan, Dr. Muhammed Mukri , uzun bir dönem çalışmalarını Paris'te sürdürüyor. Kürt Folkloru, dinsel inançlar ve dilbilim alanında Fransızca olarak yayınlanmış birçok araştırması olan Mukri, Ulusal Bilim Araştırmaları Merkezi'nde(**Centre national de la recherche scintifique**) yapmış olduğu Kürdoloji çalışmaları Fransa'daki Kürtler üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kesitini oluşturdu.1970 yılında yayınlamış olduğu "**Kürdoloji Araştırmaları, İranoloji İncelemelerine Bilimsel Katkı**" eserinde, çeşitli dergilerde çıkmış olan 14 önemli incelemesini bir araya getirdi(**27**). 1957-Münih,1960-Moskova Uluslararası Doğubilimcileri Kongreleri'ne sunmuş olduğu bilimsel bildiriler de, bu kapsamlı eserde yer aldı. Muhammed Mukri, 1975 yılında, Yusuf Ziyaedin Paşa'nın bundan yaklaşık olarak yüzyıl önce İstanbul'da basılan **Kürtçe-Arapça Sözlük** adlı eserini belli açıklamalar ile birlikte yeniden yayınladı(**28**).

Son yıllarda, çeşitli araştırma kurumlarında, bazı araştırmacılar tarafından Kürtler üzerine , değişik doktora çalışmalarının yapıldığını görmekteyiz.Bunlardan bazıları şunlardır , **Kürk Ulusal Kurtuluş Hareketinin Tarihsel Ve Sosyolojik İncelenmesine Katkı**-Jean Piere Viennot, **Irak Kürdistan Demokrat Partisinin Tarihinin İncelenmesine Katkı,1946-1970.**-Siyamend Othman, **19.Yüzyılda Kürdistan'da Nakşibendilerin Tarikatı**-Helkewt Hakim(**29**).

Siyamend Othman'ın, Irak Kürdiştan Demokrat Partisi'ne ilişkin çalışmasına değinmişken, bu alanda Fransa'da diğer bir çalışma da, Christiane More tarafından yapılmıştır: **Günümüzde Kürtler, Ulusal Hareket Ve Politik Partiler**(30). Tanınmış doğubilimci Maxsime Rodinson'un bir önsözü ile birlikte yayınlanan bu çalışmada, Kürdistan'ın çeşitli parçalarındaki politik parti ve örgütlerin bir analizi yapılmıştır. Son yıllarda Kürt politik parti ve örgütleri üzerine yapılan çalışmaların, Kürdoloji açısından yeni bir inceleme alanı oluşturduğunu görmekteyiz. Sorbonne Üniversitesinde Kürt Sorun üzerine bir doktora çalışması yapan Daniel Methy'nin, bu doğrultudaki bir incelemesi "**Birinci Dünya Savaşı Sonrası, Constantinople'da Kürt örgütlenmeleri Üzerine Bazı Belirlemeler**" adıyla 1985 yılında, Studia Kurdica dergisinde yayınlandı. Bu dönemdeki Kürt Örgütleri üzerine Türk araştırmacısı Prof. Tarık Zafer Tunaya'nın iki cilt olarak yayınladığı "**Türkiye'de Siyasi Partiler**" adlı araştırmasında, birçok açıklamalar yer aldı. Bu alanda, Sovyetler Birliği'nde yapılan iki doktora çalışmasına da değinmek gerekir, 1965 yılında, R.Gazi tarafından hazırlanan, **İran Kürdistan Demokrat Partisi** adlı doktora çalışması Bakü'de yapılmıştır, H.Barzani "**Kürt Özgürlük Hareketinde, Kürt Politik Partileri Ve Örgütlerinin Yeri**" adlı doktorasını 1967 yılında, Moskova'da hazırladı.

Son yıllarda, Fransa'daki Kürdoloji çalışmalarına büyük katkıları dokunan araştırmacılar arasında G. Chaliand ve Cris Kutschera, Kürtlere ilişkin olarak şimdiye kadar birçok çalışmalar yapmışlardır. G. Chaliand, 1980 yılında Kürt Edebiyatına ilişkin bir derlemeyi "**Kürt Halk Poesisi Antolojisi**" adı altında yayınladı(31). G. Chaliand'ın daha önceleri "**Kürt Sorunu**" adlı bir incelemesi 1961 yılnda Paris'te yayınlanmıştı(32). G.

Chaliand, birçok kürdolog ve araştırmacının ortak bir ürünü olan "**Kürtler ve Kürdistan**" adlı eseri çıkardı(**33**). Şimdiye kadar Kürtler üzerine hazırlanan en kapsamlı monografilerden birisi olan bu çalışmada, Gerard Chaliand, Kendal, Abdul R.Kasımlo, Archie Roosevelt, İsmet Şerif Vanlı, Mustafa Nazdar'ın değişik incelemeleri yer aldı. Bu monografi daha sonraları İngilizce ve Almanca olarak da yayınlandı.

Şimdiye kadar, değişik birçok dergi ve gazetede birçok incelemesi çıkmış olan, Cris Kutschera 1979 yılında "**Kürt Ulusal Hareketi**" adlı 393 sayfadan oluşan bir kitap yazdı(**34**).

Kürtler ve Kürdistana ilişkin olarak Fransa'da çeşitli incelemeler yapmış araştırmacılar arasında, René Mauriès, Eric Rouleau,Jean Otton Pradier, Stefanos Yerasimos, Jean Bertolino ve A.Bennigsen gibi isimlere de değinmek gerekir.

Daha yakın bir geçmişte, 1983 yılında Fransa'da kurulan "**Paris Kürt Enstitüsü**" çıkarmış olduğu periyodik yayın organları, düzenlediğ toplantılar, Kürtler üzerine geniş bir arşiv ve bir kitaplık oluşturma çabaları ve Kürtçe -Fransızca Sözlük hazırlama gibi etkinlikleriyle, Fransa'daki Kürdoloji çalışmalarına gücü oranında katkıda bulunmaktadır. Çıkartmış olduğu **Hêvi**(Umut) dergisinde, birçok kürdolog, araştırmacı ve yazarın eserleri, farklı Kürtçe lehçeleri halinde yayınlanmaktadır. Çeşitli yabancı birçok dilde basılan, **Studia Kurdica** adlı toplumbilimleri inceleme dergisi, Hêvi dergisinin yerine getiremediği çeşitli işlevlere cevap vermektedir. Kürtler üzerine, Dünya periyodik basınından seçmelerin yer aldığı **İlişki Ve İnformasyon Bülteni**,bir yandan dış dünyayı,Kürtler üzerine çeşitli dillerde çıkan kaynaklar vasıtasıyla bilgilendiririrken, diğer yandan,çeşitli kaynakların bu bültende derlenip yayınlanması, aynı şekilde Kürt Bibliyografyasının geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Louis Massignon(1882-1962) ve Maxsime Rodinson(doğ.1915), Avrupa'da tanınmış iki büyük doğu bilimci olarak, cesaretlendirici etkinlikleriyle Fransa'daki Kürdoloji çalışmalarına sürekli katkıda bulunmuşlardır.

4. BÖLÜMÜN NOTLARI

1) J.B. Tavernier, **Les six voyages de J.B.T.** La Haye, 1718.

2) Jean de Thévanot, **Voyages de M.Thévanot**, Paris, 1689.

3) J. Chardin, **Voyages du chev.Chardin en Perse et autres lieux de l'Orient**, Amsterdam, 1711.

4) P. Am. Jaubert, **Voyage en Armenie et en Perse**, Paris, 1821.

5) C.F. Volney, **Voyage en Syrie et en Egypte**, Paris, 1787.

6) Hommaire de Hell, **Voyage en Turquie et en Perse**, Paris, 1854.

7) E.Flandin , P.Coste, **Voyage en Perse**, Paris, 1851.

8) E.Boré, **Correspondance et Mémoires d'un voyageur en Orient**, Paris, 1840.

9) P.Müller-Simonis, H.Hyvernet, **Du Caucase au Golfe Persique a travers l'Arménie, le Kurdistan et la Mésopotamie**, Paris-Lyon, 1892.

10) Henry Binder, **Au Kurdistan, en Mésopotamie et en Perse**, Paris, 1887.

11) Jacques de Morgan, **Mission scientifique en Perse**, C. I-IV, Paris, 1894-1905.

12) Bazil Nikitin, **Essai de classification du folkore kurde a l'aide d'un inventaire socio-économique**,Bruxelles,1935.

13) Bazil Nikitin, **Les Kurdes**, Paris, 1956.

14) Pierre Rondot, **Les Kurdes de Syrie**,La France méditerranéenne et africaine,C.2,S.81-126, Paris, 1937.

15) P. Beider, **Grammaire kurde**, Paris,1926.

16) Mesut Fani, **La nation kurde et son évolution**(Doktora Çalışması), Paris, 1933.

17) Roger Lescot, **Textes kourdes**, C.I-2,Paris Beyrout,1940-1942.

18) Emir Djeladet Bedir Khan,Roger Lescot, **Grammaire kurde**(dialecte kurmandji),Paris, 1970.

19) Luicien Rambout, **Les Kurdes et Droit**, Paris,1947.

20) Thomas Bois, **Connaissance des Kurdes**,Beyrout, 1965.

21) Kamuran Ali Bedirxan, **Langue kurde**, Paris, 1953.

22) Kamuran Ali Bedirxan,Lucie Paul-Marguerite, **Proverbes Kurdes**, Paris, 1936.

23) Joyce Blau, **Dictionnaire kurde,français , anglais**, Bruxelles, 1963.

24) Joyce Blau, **Le problème kurde,essai sociologique et historique**, Bruxelles,1963.

25) Joyce Blau, **Le kurde d'Amadiya et du Djabal Sindjar**, Paris, 1975.

26) İsmet Şerif Vanlı, **Le Kurdistan irakien , Entité nationale.Etude de la Révolution de 1961**, Neuchâtel, 1970.

27) Mohammad Mokri, **Recherches de Kurdologie Contribution scientifique aux études iraniennes**, Paris, 1970.

28) Mohammad Mokri, **Dictionnaire kurde, arabe de Yusuf Dia'din Pacha al-Khalidi**,Beyrouth,1975.

29) Helkewt Hekim, **La confrérie des Naqshbandis au Kurdistan au XIXe s.** Paris, 1983.

30) Christiane More, **Les Kurdes aujourd'hui . Mouvement national et partis politiques**, Paris , 1984.

31) Gerard Chaliand, **Anthologie de la poésie populaire kurde.** Traductions par G.Chaliand et R. Lescot. Paris, 1980.

32) Gerard Chaliand, **La question kurde**, extrait de Partisans, septembre-octobre, Paris, 1961.

33) Gerard Chaliand, **Les Kurdes et le Kurdistan**, Paris, 1978. Chaliand tarafından hazırlanan ve birçok araştırmacının incelemelerinin bulunduğu bu monografinin ikinci Fransızca baskısı 1981 yılında yapıldı,İngilizce baskısı"**Kurds and Kurdistan : People Without a Country**" adıyla Londra da yayınlandı(1980),üç cilt halinde hazırlanan eserin Almanca çevirisi"**Kurdistan und die Kurden**" 1984, 1986 yıllarında Göttingen kentinde yayınlandı (C. I,II).

34) Cris Kutschera, **Le mouvement national kurde**, Paris, 1979.

5. Bölüm

İNGİLTERE

İngiltere'nin 1810 yılında Hindistan'da oluşturduğu siyasi denetim sonucunda, bu yıllardan itibaren Doğu'da çeşitli incelemeler yapmak amacıyla yola çıkan gezgin, coğrafyacı, arkeolog, subay, misyoner, danışman ve doğubilimcilerin sayısında büyük bir artış görüldü. Mezopotamya, Kürdistan toprakları bu kişiler için önemli birer uğrak noktası ve "**Geçit**" haline dönüştü. Bu kişilerin sonraları yazmış oldukları anılar, gezi izlenimleri, inceleme ve araştırmalarda, Kürdistan ve Kürtler konusu bu çalışmaların önemli bir halkasını oluşturdu. Birinci Dünya Şavaşı'ndan sonra İngilizlerin Irak'da uzun bir dönem sürdürdükleri mandalık yönetimi sırasında, Kürt Sorunu İngiltere açısından daha somut, daha güncel bir konu haline dönüştü. Bu yıllarda Kürdistan'da görev yapan ingilizler arasından, Kürtler üzerine uzmanlaşan birçok insan yetişti.

İngiltere'de kurulan bazı araştırma kurumları vasıtasıyla çalışmalar bilimsel bir karekter kazandı, Doğubilim çalışmaları sağlam temeller üzerine gelişmeye başladı. 1823 yılında kurulan ve Doğubilimleri alanında kapsamlı araştırmalar yapan Kırallık Asya Derneği(**Royal Asiatic Society**) ve 1916 yılında açılan Doğu ve Afrika İncelemeleri Okulu(**School of Oriental and African Studies**" bu alanda iki bilimsel ocak haline geldiler. Bu araştırma kurumlarında olsun, çıkartmış oldukları periyodik yayın organlarında olsun, Kürt-

lere ilişkin değişik birçok inceleme ve araştırma yapıldı. 20. Yüzyılda, Ely Bannister Soane,C. J. Edmonds, Tevfik Vehbi, Davit Neil Mackenzie , V. Minorski gibi araştırmacıların katkısıyla Kürdoloji çalışmaları İngiltere'de daha sağlam temeller üzerine gelişiyor.

***

19.Yüzyılın ilk yarısında, Kürtler üzerine temel çalışmalar C.J. Rich, J.B.Fraser, J.Morier , J.M. Kinneir ve J.S.Buckingham tarafından yapıldı.

Bunlardan Claudius James Rich(1787-1821), görevli olarak 1803 yılında Hindistana gönderildi. Geriye dönüşü sırasında Irak'ta İngiliz Müzesi adına kazılar yapmaya başladı. Bir diplomat ve arkeolog olan Rich,Kürdistan'da yapmış olduğu bir inceleme gezisinden dönüşü sırasında Şiraz kentinde vefat etti. Rich'in Kürdistan'da yapmış olduğu inceleme ve araştırmaları ,onun iki ciltlik **"Kürdistan'da Bir İkametgahın Öyküsü"** adlı kapsamlı eserinde yer aldı(**1**). Fransızca'ya da çevrilen bu eser, o dönemde Doğubilimciler arasında büyük bir ilgi uyandırdı. Başta ünlü doğubilimci Silvestre de Sacy olmak üzere, Fransa, İngiltere Almanya ve Avusturya'da çeşitli bilginlerin bu araştırmaya ilişkin tanıtma yazıları bazı dergilerde yayınlandı.

İngiliz gezgini ve yazarı Jaime Baillie Fraser(1783-1856),İran ve Mezopotamya bölgesini gezerek buralarda birçok incelemeler yaptı.Fraser, bu incelemeleri sonucunda onlarca eser yazdı. Çalışmalarında tarihsel ve sosyal bazı belirlemeler de yapan Fraser, Doğubilimlerinin İngiltere'de gelişmesine büyük bir katkıda bulundu.Onun yazmış olduğu **"Kürdistan Ve Mezopotamya'da Yolculuklar"** adlı iki ciltlik eserinde , Kürdistan'daki toplumsal yaşama ilişkin olarak birçok etnografik ve tarihsel açıklamalar yer aldı(**2**).

Diplomat ve yazar James Morier(1780-1849),Doğu'ya uzun yolculuklar yaptı, İran Krallık Sarayında İngiliz danışmanı olarak çalışan Morier,daha sonraları, 1810-1816 yıllarında Doğu ülkelerini kapsayan birçok inceleme gezisinde bulundu. Yazarın ünlü "**İran, Ermenistan Ve Küçük Asya'dan Geçen Bir Yolculuk**"(3) ve "**İran'da Geçen İkinci Bir Yolculuk**"(4)eserinde, Kürtler ve Kürdistan üzerinde durulmaktadır. Morier bu gezi notları dışında çeşitli romanlar da yazmıştır, "**Ayşe**" adlı belgesel romanı, bunlardan bir tanesidir(5). Morier'in 1816 yılında yazmış olduğu İran'dan Geçen İkinci Bir Yolculuk adlı eseri, 1818 yılında Fransızca, 1820 yılında da Almanca olarak yayınlanıyor.

Yüksek Rütbeli bir subay ve diplomat olan, J. Madonald Kinneir(1782-1830), Hindistan ve İran'a görevli olarak gitti. Sonraları Musul ve Diyarbakır gibi Kürdistan'ın önemli merkezlerini de, gezen Kinneir, 1818 yılında yaklaşık olarak 600 sayfayı bulan " **Küçük Asya, Ermenistan Ve Kürdistan'dan Geçen Yolculuk**" adlı eserini yazıyor.İngilizce yazılan bu kitap(6),1818 yılında Fransızca, 1821 yılında da Almanca'ya çeviriliyor.

Bombay ve Madras Edebiyat Dernekleri, Bengal Asya Kurumu üyesi olan, J.S. Buckingham, 1827 yılında yazdığı "**Mezopotamya'da Yolculuklar**" adlı eserinde(7), Türkiye ve Irak Kürdistanı üzerine gezi notlarından bölümler yer almıştır.Bu bölümlerde Mardin-Diyarbakır-Nusaybin-Musul kentlerine ilişkin çeşitli tasvirler vardır.

19.Yüzyılın ikinci yarısına doğru, Kürdistan ve Kürtlere ilişkin birçok inceleme, H.C.Rawlinson(8), W.F. Ainsworth(9) ve J.Taylor(10)tarafından yapıldı.

Kürdistan'daki sert doğa ve iklim koşullarını insanların bilgisizlik ve yoksulluk içerisinde ölercesine kıvranışlarını daha da abartarak,eseri

ni **"Kürtler Arasında Vahşi Yaşam"** (11) diye adlandırmış olan, F. Millingen Türk ordusunda çalışan bir subay olarak, Türklere yakınlığı ile tanınıyordu. Alman yazarı Karl May'ın 1892 yılında yazmış olduğu **"Vahşi Kürdistan'dan Geçiş"** adlı romanı, Millingen'in bu eseriyle aynı düzeyde adlandırılması, Karl May'ın Kürdistana ayak basmamış bir yazar olarak, Millingen'in bu eserini gözden geçirip okuduğu izlenimini yaratmaktadır. Çünkü Milling'in kitabı 1870 yılında yayınlanmıştır

19. Yüzyılda Kürdistan üzerine olumsuz yaklaşımlarla belirlemelerde bulunan bazı yazarların, gezginlerin eserlerinde öne sürdükleri "Vahşi"yakıştırmasının başlıca nedenlerinden birisi,Kürdistan'ın içinde bulunduğu azgelişmişlik ve kötü yaşam koşulları olmuştur. Bu zor koşullarda ortaya çıkan "Eşkiyalık Olgusu" değil yanlız Kürtler arasında, çoğu Doğu toplumunda varola gelmiştir. Batılılar bu olguyu anlamakta güçlük çekmişlerdir. Bu eşkiyalardan bir kesimi, o dönemde bu gezginler açısından bazı zorluklar çıkartmışlardır. Diğer yandan toplumda var olan sert toplumsal yaptırımlar ve bazı kurallar da bu "Vahşi" düzeyindeki önyargıların ortaya çıkışını bayağı etkilemiştir, örneğin Kız Kaçırma, İntikam Olgusu, Aşiretler Arası Çatışmalar gibi.Diğer yandan Kürdistan'daki engebeli , sert doğa ve iklim koşullarını da buna eklersek, "Vahşi Kürdistan" belirlemesinin ne anlama geldiği daha açıkça ortaya çıkmaktadır

Bu dönemde, Doğu'ya, bu arada Kürdistana giden ingiliz misyonerlerinin sayısında büyük bir artış görülüyor.Bunlar , Kürdistan'da bulundukları dönemde, Kürtler üzerine değişik inceleme ve araştırmalar yaptılar. Bu görevlilerin çalışmalarına ilişkin olarak, Francis N. Heazell'in yazdığı **"Kürtler Ve Hıristiyanlar"**(12) adlı kitabında,bazı mektup ve belgeler yer aldı.

İngiltere'de bu dönemde Kürtler ve Kürdistan üzerine tek tek yapılan çalışmaların sayısı oldukça fazladır.Lucy Garnett'in Kürt kadınlarına ilişkin çalışması, onun"**Türkiye'de Kadınlar Ve Onların Folklorları**"(**13**) adlı kitabının önemli bir bölümünü oluşturdu. Bu bölümü Kürtçe'ye çeviren Eziz Gerdi, "**Afreti Kurd Le Tirkiye**" adı altında,kitap olarak 1983 yılında Irak'da yayınladı.

19.Yüzyılın sonları ve 20. Yüzyılın başlarında iki ünlü İngiliz diplomatı Lord Curzon ve Mark Sykes diplomatik görevleri dışında, iki büyük araştırmacı olarak da çeşitli incelemeler yapıp, yayınlamışlardır.

Bunlardan dışişleri bakanlığı da yapmış olan , Lord Curzon(1859-1925), Doğu ülkelerinde incelemeler yapmak üzere, 1887-1888 ve 1892-1893 yıllarda iki uzun yolculuk yaptı. Curzon, İran'da politik ve kültürel birçok incelemelerde bulundu. İki cilt olarak yayınladığı"**İran Ve İran Sorunu**" adlı geniş incelemesinde,oradaki Kürtler üzerine birçok bilgiler yer aldı(**14**).

Diplomat ve araştırmacı Mark Sykes(1879-1919), yazmış olduğu"**Beş Türk Bölgesinden Geçiş, Halifenin Son Mirası**" ve "**Kuzey Mezopotamya'da Yolculuklar**„ adlı eserlerinde Kürtlere geniş bir yer ayırdı(**15**). Kürdistan'daki toplumsal örgütlenme ve aşiret yapısı üzerinde çalışmalarını yoğunlaştıran Sykes, bu konuya ilişkin olarak 1908 yılında "**Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürt Aşiretleri**"adlı incelemesini yayınladı(**16**).

20. Yüzyıl başlarında İngiltere'nin Irak üzerinde mandalık hakkını elde etmesinden sonra,bölgede bulunan Kürtler ile olan ilişkilerinde, diplomatik ve askeri çabalarını daha da yoğunlaştırdı.Kürdistan üzerine derlenen bilgi ve belgelerin büyük bir kesimi İngiliz gizli devlet arşivlerine konuldu. Bağdat Demiryolu,Lozan Konferansı ve Musul Sorunu gibi ekonomik ve siyasi projeler, Kürtler ve Kürdistan üzerine yapılan etüdle

ri ve araştırmaları gerekli kılan dönemin başlıca önemli olgularıdır.

Bu bağlamda, Kürdistan'da çeşitli inceleme ve araştırmalar yapan ingilizlerin sayısında bu dönemde büyük bir artış görüldü.Kürt Dili üzerinde İngiltire'de yapılamıyan çalışmalar, bu dönemde yapıldı. Kürdoloji çalışmalarına büyük bir katkısı dokunan Ely Bannister Soane(ölm.1923), Irak ta bulunduğu sırada Kürtçe'yi öğrenip, sonraları bu alanda önemli araştırmalar yaptı. Soane, 1913 yılında Londra'da "**Kurmanci Veya Kürt Dili Grameri**"(17), 1919 yılında Bağdat'da "**Temel Kurmancice Gramer**"(18) adlı dilbilimsel çalışmalarını yayınladı. Çeşitli dergilerde birçok makalesi çıkmış olan Soane'nin Kürtler üzerine yazdığı tarihsel ve sosyolojik bir çalışması 1912 yılında, Londra'da yayınlandı(19).Farklı yıllarda bu çalışmanın üç ayrı baskısı yapıldı.

Dohuk'da bir ingiliz danışmanı olarak çalışan R.F. Jardine, 1922 yılında Badinan lehçesini temel alan bir çalışma yaptı(20).

1935-1945 yılları arasında, Irak İçişleri Bakanlığı'nda danışman olarak çalışan C.J. Edmonds burada kaldığı dönemde, Kürt Dili, Kürt Kültürü alanında derin bir araştırmaya dalıyor, Kürtler üzerine olan bilgisini arttırmaya çalışıyor.Edmonds Kuzey Irak'da, Kürtler arasında 1919-1925 yıllarında birçok inceleme gezisi yapıyor.Bu inceleme gezisi sonucunda elde ettiği bulguları,dada sonra yayınladığı "**Kürtler, Türkler Ve Araplar**"(21) adlı araştırmasında toparlıyor.Edmonds, Kürt Bibliyografyası'na ilişkin bazı çalışmaları da olmuştur(22).

Edmonds'un en büyük çalışmalarından bir tanesi de, onun Tevfik Vehbi ile birlikte hazırlamış oldukları "**Kürtçe-İngilizce Sözlük**"tür(23). A.Jaba ve F. Justi'nin 1879 yılında yayınladıkları , Kürtçe-Fransızca Sözlük'ten sonra , Batı Avrupa

dillerinde çıkmış olan ilk sözlük olan bu çalışma,1970 yılında Oxford Üniversitesi yayınları arasında çıktı.

Daha önceleri Irak'da çalışmalarını sürdürmüş olan Tevfik Vehbi,İngiltere'de kaldığı dönemde , Edmonds ile birlikte hazırlamış olduğu bu sözlük dışında,onun İngiltere'de yayınlanmış bazı diğer dilbilimsel çalışmaları da vardır.

İngiltere'de kaldığı dönemde, Kürtler üzerine birçok incelemesi çeşitli dergilerde yayınlanmış olan, V. Minorski Kürdoloji çalışmalarına sürekli katkıda bulundu.

Kürt Dili alanında, şimdiye kadar birçok incelemelerde bulunan, tanınmış dilbilimcilerden birisi olan Davit Neil Mackenzie(doğ.1926), çalışmalarını özellikle Kürtçe'nin lehçeleri üzerinde yoğunlaştırdı. 1954-1955 yıllarında Suriye ve Irak'ta Kürtçe alanında incelemelerde bulunan D. N. Mackenzie, 1955 yılnda Doğu Ve Afrika İncelemeleri Okulu'nda Kürtçe dersleri verdi. 1957 yılında **Kuzey Ve Merkezi Kürtçe'ye Lehçebilimsel Bir Bakış** adı altında doktorasını yapan dilbilimci, sonraları bu çalışmasını"**Kürtçe Lehçesel İncelemeler**" iki cilt halinde, Londra'da yayınladı(**24**).1975 yılında Almanya'nın Göttingen ilinde çalışmalarını sürdürmeye başlıyan Mackenzie'in, şimdiye kadar değişik birçok incelemesi Londra,Tahran,Moskova ve Kopenhagen'da yayınlandı.

Bu dilbilimsel çalışmalar yanında, İngiltere'de, Kürtler üzerine,tarihi, sosyo-ekonomik alanda yapılan araştırma ve incelemelerin sayısı oldukça kabarıktır.1948 yılndan başlıyarak,1985 yılına kadar İngiltere'de, Kürtler üzerine değişik birçok monografi yayınlandı. Tümü İngilizce yazılan bu inceleme ve araştırmalar, İngilizce'nin uluslararası önemli bir dil oluşu nedeniyle, Kürtler üzerine diğer ülkelerde yapılan incelemelere

önemli birer kaynak teşkil etmektedirler.Bu monografileri hazırlıyan araştırmacılar şunlardır:,Arshak Safrastian(**25**), S.S.Gavan(**26**), D.Kinnane(**27**) Hasan Arfa(**28**), A.Waheed(**29**), M.Short ve A.McDermott(**30**), Richard Sim(**31**), Gerard Chaliand(**32**) .

Irak'ta gelişen Kürt Halk Hareketi, İngiltere de yapılan bazı inceleme ve araştırmaların konusu oldu,1960-1970 yıllarını kapsayan bu çalışmalar, Edgar O'Ballance(**33**) ve Sa'ad Jawad(**34**) tarafından yapıldı.

1946 yılında İran'da kurulan Mahabat Kürt Cumhuriyeti üzerine, William Eagleton'un hazırladığı "**1946 Kürt Cumhuriyeti**" adlı çalışma,1963 yılında Londra'da yayınlandı(**35**). Aynı tema üzerine, diğer bir çalışma Oxfort Üniversitesinde tez olarak hazırlandı, **Kürt Cumhuriyeti,Yükselişi Ve Düşüşü** adlı bu çalışma Farideh Koohi-Kamali Dehkordi tarafından yapıldı(**36**). Mahabat Kürt Halk Cumhuriyeti üzerine yeri gelmişken belirtelim,bu konuda diğer iki çalışma Kerim Husami(1986-Stockholm) ve Dr.A.R. Kasımlo(1985) tarafından yapıldı.

Ünlü Avusturalya kökenli İngiliz yazarı James Aldridge(doğ.1918),yazmış olduğu anti-faşist, anti-emperyalist savaş romanlarında, Kürt halkının bölgede sürdürmüş olduğu mücadeleyi ele alıp inceledi. Yazarın 1950 yılında yazdığı **Diplomat** adlı romanında, Kürtlerin İngiliz emperyalistlerine karşı vermiş olduğu mücadeleye sık sık değinilmiştir(**37**). Aldridge'nin 1974 yılında yazdığı ve 1946 Mahabat Kürt Halk Cumhuriyeti'nin yenilgisinden sonra, bölgede Kürtlerin durumunu ele alan romanı(**38**),sonraları Rusça, Almanca ve Kürtçeye de çevirildi.

Daha ziyade İran'daki Kürt Sorunu üzerine geliştirilen bir bibliyografya denemesi W. Benn tarafından hazırlanıp, yayınlandı(**39**).

5. BÖLÜMÜN NOTLARI

1) K.J. Rich, **Narrative of a Recidence in Kurdistan**, C. I-II, London, 1836.

2) J.B. Fraser, **Travels in Kurdistan, Mezopotamya**, London, 1840.

3) J. Morier, **A journey through Persia, Armenia and Asia minor**, London, 1812.

4) J. Morier, **A second journey through Persia** London, 1818.

5) J. Morier, **Ayesha**, London, 1834.

6) J.M. Kinneir, **Journey through Asia Minor, Armeria and Koordistan in the years 1813 - 1814**, London, 1818.

7) J.S. Buckingham, **Travels in Mezopotamia**, London, 1827.

8) H.C. Rawlinson, **Notes on a journey from Tebriz, through Persien Kurdistan**, Journal of the Royal Geographical Society, C. X, London 1841.

- **Kurdistan**, Encyclopaedia Britanica, 9. Baskı, C.XIV, London, 1882.

9) W.F. Ainsworth, **An account of visit to the Chaldeans inhabiting Central Koordistan and of an ascent of the peak of Rowandiz in the summer of 1840**, Journal of the Geographical Society, C.XI London, 1841.

10) J. Taylor, **Travels in Kurdistan**, JRGS, London, C.XXXV, 1865.

- **Journal of a tour in Armeria, Kurdistan and Upper Mesopotamia**, JRGS, C.XXXVIII, Londra, 1868.

11) F. Millingen, **Wild life among the Koords**, London, 1870.

12) F.N. Heazell, **Kurds and Christians**, London, 1913.

13) Lucy Garnett, **The women of Turkey and their folkor**, London, 1891.

14) Lord Curzon, **Persia and the Persian question**, London, C.I-II, 1892.

15) Mark Sykes, **Through five Turkish provinces**, 1900. **The caliphs last heritage**,1915. **Journeys in North Mesopotamia**, London, 1907.

16) Mark Sykes, **The Kurdish Tribes of the Ottomman Empire**, The Journal of the Royal Anthropological İnstitute of Great Britain and İrland, C.XXXVIII, London ,1908.

17) E.B. Soane, **Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language**, London, 1913.

18) E.B. Soane, **Elementary Kurmanji Grammar**, Bağdat, 1919.

19) E.B. Soane, **To Mesopotamia and Kurdistan in Disquise**, London,1912.

20) R.F. Jardine, **Bahdinan Kurmanji**, Bağdat, 1922.

21) C.J. Edmonds, **Kurds, Turks and Arabs**,London, 1957.

22) C. J. Edmonds,**A bibliography of Southern Kurdish,1920-1936**,Journal of the Royal Central Asien, C.24, London, 1937.

- C.J. Edmonds,**A bibliography of Southern Kurdish, 1937-1944**, JRCAS, C.32, Londra,1945.

23) Taufiq Wahby and C.J.Edmonds, **A Kurdish, English Dictionary**, London, 1966.

24) D.N. Mackenzie, **Kurdish Dialect Studies** , C.I-II, London, 1961,1962.

25) Arsak Safrastian, **Kurds and Kurdistan**,London, 1948.

26) S.S. Gavan, **Kurdistan: divided nation of the Middle East**, Londra, 1958.

27) Derk Kinnane, **Kurd and Kurdistan**, London,1964.

28) Hasan Arfa, **The Kurds**, London, 1966.

29) A.Waheed, **The Kurds and their country:History of the Kurdish people from the earliest times to the present**, London 1959.

30) M.Short and A. McDermott, **The Kurds**, London,1977. Minority Rights Group.Bu çalışma grubunun 1985 raporu Davit Mcdowall tarafından hazırlandı.

31) Richard Sim, **Kurdistan: The Search for Recognition**(The İnstitutu For The Study of Conflict), London,1980.

32) Gerard Chaliand, **People without a Country**(1978 yılında Fransızca olarak Paris'te yayınlanan **Les Kurdes et Kurdistan** adlı ortak hazırlanan monografinin İngilizce çevirisi), London, 1980.

33) Edgar O'Ballance, **The Kurdish Revolt 1961 1970**, London,1973.

34) Sa'ad Jawad, **Iraq and the Kurdish Question, 1958-1970**, London, 1981.

35) William Eagleton, **The Kurdish Republic of 1946**, London, 1963.

36) F. Koohi-Kamali Dehkordi, **The Republic of Kurdistan, its Rise and Fall**, London, 1986.

37) James Aldrige, **The Diplomat**, London,1949.

38) James Aldrige, **Mockery in Arms**, London, 1974.

39, Wolfgang Behn, **The Kurds in İran, A selected and annotated bibliography**, London, 1977.

6. Bölüm

AVUSTURYA

Türklerin 18.Yüzyılda yaptıkları Viyana Kuşatması'ndan sonra, Avusturya'da Doğu halkları, uygarlıkları üzerine olan ilgi ve çalışmalar daha da, yoğunlaştı. Avrupa'da Doğubilimleri alanında ilk bilimsel araştırma merkezlerinden bir tanesi 1754 yılında Viyana'da kuruldu. **Viyana Doğubilimleri Akademisi**(Wiener Orientalische Akademie) adlı bu kurum, süreç içerisinde Doğu halkları,özellikle Yakın Doğu ülkeleri,kültür ve uygarlıkları alanında birçok araştırma ve incelemeler yaptı.

Avusturya'da 19. yüzyılda, tarihsel, dilbilimsel, dinsel, coğrafik ve folklorik alanlarda Kürtlere ilişkin çeşitli çalışmalarda bulunmuş, doğubilimci ve araştırmacılar arasında,Heinrich Alfred Barb, Friedrich Müller, Maximilian Bittner , J. Wünsch ve Hugo Makas'ın Kürdoloji çalışmalarına büyük katkıda bulundular.

Avrupa'da, Kürt Tarihi **Şerefname** üzerinde ilk bilimsel çalışmaları yapan, doğubilimci H.A.Barb bu konuda detaylı bir araştırma içerisine girdi. Barb,önce genel olarak eseri tanıtıp, onun ,yani Şerefname'nin Kürt Tarihi'ne ilişkin önemini vurguladı(1), Şerefname'deki 33 Kürt beyliği arasındaki akrabalık-soy ilişkilerine değindi(2), Barb daha sonra Şerefname'ye dayanarak 5 Kürt Beyliğinin tarihini inceledi(3). Son olarak Bitlis'teki Kürt Beyliği Tarihi adlı uzun incelemesini kaleme aldı(4).

Prof. Friedrich Müller(1843-1898) dilbilimci, etnograf olarak Doğubilimleri alanında , çeşitili araştırmalar yaptı. Viyana, Göttingen ve Tü - bingen Üniversitelerinde öğrenimini yapan F.Müller, daha sonra Viyana Üniversitesi'nde çalıştı. Hint-Avrupa dilleri,özellikle Doğu Dilleri ala - nında çeşitli araştırmaları olan Müller,sonraları **"Kürt Dili'nin Kurmanci Lehçesi"**(5) ve **" Kürt Dili'nin Zazaca Lehçesi"**(6) incelemelerini Viyana'da yayınladı.

Doğubilimci,Prof.Maximilian Bittner (1869-1918) Viyana Üniversitesi'nde Doğu Dilleri öğretim üyeliği yaptı. Bittner, 1911 yılında Yezidi Kürtlerin, iki kutsal kitabı: **Meshefa Reş** ve **Cilve** üzerine metinsel bazı eleştiriler yaptı ve bu iki eserin önemini vurguladı.Bitner, iki yıl sonra da, Yezidi Kürtlerin bu iki kutsal kitabının çevirisini yaptı. Bu çeviriyi, bazı açıklamalar ve dilbilimsel notlar ile birlikte Viyana'da,1913 yı - lında yayınlıyan Bittner, böylece edebi,dini, tarihsel bir değeri olan bu kaynaklar üzerine birçok bilim adamının dikkatini çekmiş oldu(**7**).

Kürdistan'da çeşitli çoğrafik inceleme ve araştırmalarda bulunan J. Wünsch,inceleme ve gözlemlerini Viyana'da yayınladı(**8**).

Viyana'lı Doğubilimci Hugo Makas, Viyana Üniversitesinde bulunan ve Mardin yöresinden bir tüccar olan Muhammed Emin'in ağzından derlenen bazı folklorik parçaları Almanca'ya çevirdi , açıklamalar ve bir giriş ile birlikte **" Kürtçe Metinler-Kurmanci Lehçesi'nde"**(9) adıyla Petersburg'da yayınlanan bu derlemeye Sergey Oldenburg ve İ.Orbeli bir önsöz yazmıştır.

Son yıllarda özellikle, Avusturya'da Kürt Sorunu, Kürt Ulusal Kurtuluş Hareketleri üzerine gerek periyodik basında olsun, gerek diğer bazı araştırma ve incelemelerde olsun,çeşitli çalışmalar yer almaktadır. Son olarak, yayınlanan **"Günü**

müzde Kürtler" adlı kapsamlı monografide, Kürdistan'ın farklı parçalarındaki tarihsel gelişmeler özetlenmeye çalışılmıştır. Fadel Halil tarafından yazılan, Bilim ve Araştırma Bakanlığı'nın önsözü ile birlikte yayınlanan bu çalışma, 1984 yılında Viyana'da basıldı(**10**).

6. BÖLÜMÜN NOTLARI

1) H. Barb, **Über die unter Namen Tarich el Akrad bekannte Kurden-Chronik von Scheref.** Sitzungsberichte der phil.hist. Cl.der K.K.Akad.der Wiss zu Wien, 1853.Bd. X.

2) H. Barb, **Geschichliche Skizze in der Chronik von Scheref behantelten dreiunddreissig verschiedenen kurdischen Fürstengeschlechter.** Sitzungsberichte der phil.hist. Cl.der K. Akad. der Wiss.zu Wien,1856,Bd.XXII.

3) H.Barb, **Geschichte von fünf Kurden-Dynastien.** Sitzungsberichte der phil.hist. Cl.der K.Akademie der Wiss. zu Wien, 1858,1859, Bd.XXVIII , Bd.XXX.

4) H. Barb, **Geschichte der kurdischen Fürstenherschaft in Bitlis.** Sitzungsberichte der phil . hist. Cl. der K. Akad. der Wiss. zu Wien, 1859 , Bd.XXXII.

5) F. Müller, **Kurmângi-Dialekt der Kurden Sprache.** Wien, 1864.

6) F. Müller, **Zaza-Dialekt der Kurdensprache.** Wien,1865.

7) Maximilian Bittner, **Die beiden heiligen Bücher der Jeziden im Lichte der Textkritik**,Anthropos, Wien, 1911, Bd.VI.

- Maximilian Bittner,**Die Heiligen Bücher der Jeziden oder Teufelsanbeter(Kurdisch und Arabisch)** Wien, 1913.

8) J. Wünsch, **Meine Reise nach Armenien und**

Kurdistan, Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft, Wien, 1883, Bd.XXVI.

- J. Wünsch, **Die Landschaften Schirwan, Chisan und Tatik**, Mitteilungen der Geographischen Geselschaft, Wien, 1890, Bd.XXXIII.

9) Hugo Makas, **Kurdische Texte im Kurmanji Dialekte aus der Gegend von Mardin**, Petersburg -Leningrad, 1897-1926.

10) Fadel Khalil, **Kurden Heute**, Wien, 1985.

7. Bölüm

HOLLANDA

Avrupa'da Doğubilimleri çalışmalarının en gelişmiş ülkelerinden birisi olarak tanınan Hollanda'da,bu alanda önemli projeler ve uzun bir geçmişe dayanan çalışmalar yapılmıştır. Özellikle , Hollanda'nın **Leiden** kenti bugün Doğubilimleri alanında Dünya çapında tanınan bir bilimsel merkez olarak kabul edilmektedir. Doğubilimleri açısından dev bir eser olarak kabul edilen İslam Ansiklopedisi'nin hazırlanıp basılması Hollanda'da gerçekleştirildi. İlk etapta İngilizce, Fransızca ve Almanca basılan bu kollektif ürün daha sonra, Türkçe'ye ve Arapçaya çevirildi(**Encyclopaedia of İslam, Ancyclopédie de l'İslam, Enzyklopädie des İslam**). 1908 ve 1938 yılları arasında fasükül halinde çıkan bu önemli kaynağın tamamlanması 30 yıllık bir süreyi almıştır.1940 yılında, Türkçe'ye **"İslam Ansiklopedisi-İslam Alemi,Coğrafya, Etnografya Ve Biyografya Lûgatı"** diye çevirilen bu ansiklopedinin çeşitli dillerdeki bütün eski ve yeni baskılarında Kürdistan ve Kürtlere ilişkin çeşitli maddeler yer aldı. Dünyanın tanınmış üniversitelerinde çalışan yüzlerce doğubilimcinin katkısıyla çıkan İslam Ansiklopedisi, bugün Doğubilimleri alanında, özellikle İslam Uygarlıkları açısından, kapsamlı ve ciddi bir kaynak olarak kabul edilmektedir.

Doğubilimleri alanında Leiden kentinde hazırlanan diğer kapsamlı bir eser de,doğubilimlerinin, çeşitli dallarında bölümler ve ciltler halinde çı

kan "**Doğubilimleri El Kitabı**"dır(Handbuch der Orientalistik). Bu el kitabının **İranistik** adlı cildinde yer alan Yeni İran Dilleri bölümünde, ayrıca bu dillerden biri olarak kabul edilen Kürtçe üzerinde de durulmuştur(1).

İranoloji alanında çeşitli araştırma ve incelemelerin yayınlandığı, **Studia İranica** adlı dergide bazen Kürdoloji'ye ilişkin incelemelerin de çıktığını görmekteyiz, örneğin Fransa'lı kürdolog Joyce Blau'nun, Qanadê Kurdo üzerine hazırladığı uzun bir incelemesi, geçen yıl bu derginin sayfaları arasında yer aldı(2). Bu derginin bir eki olarak, daha sonraları çıkmaya başlayan "**Abstracta İranica**" dergisinde, İran Halkları ve Kültürleri üzerine çıkan yeni yayınlar tanıtılmaktadır, bu bibliyografik çalışmanın her sayısında , Kürtler üzerine çıkan yayınlar da belli bir sınıflandırmaya göre yer almaktadırlar. Şimdiye kadar Kürtler üzerine çıkmış yüzlerce yeni yayının tanıtılması, bu dergide yapıldı.

Yine Leiden kentinde 1943 yılında çıkmaya başlayan **Bibliotheca Orientalis** adlı periyodik yayın organında, özellikle Thomas Bois'in Kürtler üzerine çıkan yeni yayınların tanıtılmasında, büyük bir emeği geçti.

Batı Avrupa Ülkeleri'nde, Kürtler üzerine ilk kapsamlı, geniş bibliyografya çalışması 1968 yılında Amsterdam'da yayınlandı. **Kürt Bibliyografısı** adını taşıyan bu eser, Silvio Van Rooy ve Kees Tamboer tarafından hazırlandı. Yaklaşık olarak 650 sayfayı kapsayan bu bibliyografyada 9350 eserin ismi yer aldı. Temalara göre sınıflandırılan tüm başlıkların oluşturduğu bu çalışma, **A** ,**B** şeklinde iki bölüm halinde yayınlandı(3).

Bu çalışmayı hazırlıyanlardan, Silvio Van Rooy'un, çeşitli dergi ve gazetelerde Kürtler üzerine yayınlanmış birçok incelemeleri de vardır.

Hollanda'da Kürdoloji'ye büyük katkısı doku - nan, kürdologlardan bir tanesi de, Martin van B-ruinessen'dir. Kürdistan'ın dört parçasında saha çalışmaları yapan Martin van Bruinessen(doğ.1946) özellikle tarihsel bir yaklaşımla, Kürdistan'da-ki sosyal yapıyı, bir sosyal antropolog gözüyle, ele alıp, incelemeye başladı. Bu inceleme ve a - raştırmaları sonucunda, 1978 yılında Utrecht Üni versites'nde, doktorasını yapan araştırmacının , Kürdoloji'ye ilişkin diğer bazı araştırmaları da vardır. 1978 yılında İngilizce olarak hazırladı-ğı doktora tezi, Utrecht'de " **Ağa, Şeyh Ve Dev - let, Kürdistan'daki Sosyal Ve Politik Örgütlenme Üzerine"** adıyla yayınlandı(4).Çalışmanın ikinci baskısı ,1987 yılında, Berlin'de yayınlandı.

Araştırmacı, Kürdistan'daki ağa, bey, devlet, aşiret gibi kurumların Kürdistan Tarihi'de oyna-dıkları politik rolleri,işlevlerini,daha özgül a raştırmalarda somutlaştırdı, bu araştırmaların - dan birisini 1925-Şeyh Said Ayaklanması üzerine geliştirdi(5), bir diğeri de, İran'daki Sımko A-yaklanmasını ele aldı(6).

Bruinessen'in, **"Türkiye'deki Kürtler Ve Edebi yatları**(7) ve **"Onyedinci Yüzyılda Kürtler Ve Dil leri: Kürt Lehçeleri Üzerine Evliya Çelebi'nin Notları"**(8) uzun incelemeleri yanında, başka ya-yın organlarında çıkmış, diğer bazı çalışmaları da vardır.

Bundan yüzlerce yıl önce yayınlanmış, şu anda mevcutlar piyasada az bulunan, tükenen Kürdoloji ye ilişkin çeşitli araştırmalar, 1979-1980 yıl - ları arasında, APA(Akademic Publishers Associo - ted) Philo Press tarafından, Amsterdam'da yeni-den basıldı. Bunlar arasında,A.Jaba, A.von Loq , Peter J. A. Lerch, Ely Bannister Soane ve H.Ma - kas'ın çalışmaları vardır.Böylece çeşitli Kürdo-log ve araştırmacılar,bu eski kaynaklara yeniden kavuşmuş oldu.

7. BÖLÜMÜN NOTLARI

1) Georg Morgenstierne, **Neu-İranische Sprachen**, Handbuch der Orientalistik, Bd.I, İranistik, E.J.Brill, Leiden-Köln, 1958.

2) Joyce Blau, **Qanadê Kurdoev(1909-1985)**,Studia İranica, Tome 15,fascikulu 2, Leiden, 1986.

3) Silvio van Rooy, Kees Tamboer,**Kurdish Bibliography**, Amsterdam, 1968.

4) M.M. van Bruinessen, **Agha,Skeikh and Statte On the social and political organisation of Kurdistan**, Utrecht, 1978.

5) M.M. van Bruinessen, **Popular İslam, Kur - dish nationalism and rural revold:The rebellion of Shaikh Said in Turkey(1925)**, Religion and rural revolt, Manchester, 1982.

6) M.M. van Bruinessen, **Kurdish tribes and the State of İran**, Conflict of Tribe an State in İ - ran and Afganistan, London, 1983.

7) M.M. van Bruinessen, **De Koerden van Turkije en hun literatur**, Traditie en modernisme in de Turkse literatuur, Den Haag, 1985.

8) M.M. van Bruinessen, **Onyedinci Yüzyılda Kürtler ve Dilleri: Kürt Lehçeleri Üzerine Evliya Çelebi'nin Notları**, Studia Kurdica,No:1-3, Paris , 1985.

8. Bölüm

İSKANDİNAVYA ÜLKELERİ

Küzey İskandinavya ülkelerinden İsveç,Norveç, Danimarka ve Finlandiya'da Kürtler üzerine yapılan araştırma ve incelemeleri, diğer Avrupa ülkelerinde yapılan çalışmalar ile karşılaştırdığımızda, bu ülkelerde belli bir gecikmeden sonra, özellikle 20. yüzyıl başlarından sonra Kürdoloji alanında bazı çalışmaların yapıldığını görmekteyiz. Bu gecikmenin başlıca nedenleri arasında,bu ülkelerin coğrafik olarak Kürdistan'dan çok uzaklarda bulunmuş olmaları, küçük birer ülke oluşları ve bu ülkelerin Kürdistan veya Kürdistanı sömürgeleştiren ülkeler ile olan siyasi,ekonomik , dini ve kültürel ilişkilerinin tarihi süreç içerisinde fazla oluşmaması gibi etkenler yer almaktadır. Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi; bu ülkelerden Kürdistana giden gezgin ve araştırmacıların sayısı fazla değildir. Doğu ülkeleri, bu arada Kürdistan üzerine oluşmuş bilgilenme gereksinimi, diğer bazı dillerden yapılan çeviriler ile giderilebilmiştir. 20.Yüzyılda çeşitli İskandinavya ülkelerinde Kürtlere ilişkin bazı önemli dilbilimsel, sosyolojik araştırmalar yapıldı, ünlü doğubilimci ve iranologların bu alanlarda , büyük bir katkıları Kürdolojiye dokundu.

İSVEÇ

Genel olarak Doğubilimleri'nin İsveç gibi küçük bir ülkede, çok eski gelenekleri vardır. 16.

ve 17. yüzyıllarda artan diplomatik gereksinimler sonucunda özellikle Türkçe eğitimi, İsveç'teki Doğubilim çalışmalarının önemli bir kesitini oluşturuyor, ünlü İsveç doğubilimcisi Karl Aurivillius(ölm.1786),bu dönemde önemli çalışmalarda bulunuyor.

Yukarda değindiğimiz gibi, Kürdistan'ın coğrafik olarak bu ülkelerden uzak oluşu, Kürdistan ve diğer Doğu ülkelerine gitmek isteyen bu ülke gezginleri önünde büyük bir engel oluşturdu. Avrupa'da bu yüzyıllarda ortaya çıkan Doğu merakı ve Doğu hayranlığı alanında baş gösteren bilgilenme gereksinimi, en azından diğer Avrupa ülkelerinde yayınlanan Doğu üzerine yazılmış önemli seyahatnamelerin İsveç Dili'ne çevirisini zorunlu kılıyordu.

Bu alanda İsveç'te yapılan en önemli çevirilerden bir tanesi 1853 yılında yapılıyor, tanınmış bir Alman gezgini olan Moritz Wagner'in yazmış olduğu "**İran Ve Kürtlerin Ülkesine Yolculuk**" adlı ünlü seyahatnamesi, iki cilt halinde Örebro kentinde yayınlanıyor(1) Bu çeviriyi yapan N. M. Lindh, bu eser ve yazarı üzerine yazmış olduğu, bir giriş yazısı da bu çeviride yer alıyor.

A.v.Schweiger-Lerchenfeld'in yazmış olduğu seyahatnamesi,"**Doğu**" adıyla 1883 yılında Stockholm kentinde yayınlanıyor, bu eserin önemli bir bölümünü "**Kürdistan**" adlı kesim oluşturuyor, bu kesimde ayrıca Kürtler üzerine bazı desenler de bulunmaktadır(2).

Kürtler ve Kürdistan'a ilişkin çeşitli bilgilerin yer aldığı diğer bir çeviri de,Fr.von Hellwald tarafından yazılıp, 1878 yılında P.W.Thunman'ın İsveç Dili'ne çevirdiği seyahatnamedir(3)

Daha önceleri ismine değindiğimiz, o dönemde bayağı tanınmış olan büyük İngiliz gezgini ve yazarı James Morier'in 1834 yılında İngilizce yazdığı Ayşe adlı belgesel romanı, 1836 yılında İs-

veç Dili'ne çeviriliyor, "**Ayşe Veya Kars'ın Güzel Kızı**" adıyla İsveç Dili'ne çevirilen bu romanda, sık sık Kürtlere değinilmiştir(4). Yabancı dillerde yayınlanmış ve Kürtleri konu edinen ilk romanlardan bir tanesi olan bu esere bir önsöz yazan Morier, Kürdoloji'nin Babası alarak kabul edilen Garzoni'nin Kürtler üzerine yazmış olduğu, bir incelemeden ayrıca yararlandığını belirtmiştir.

Kürtlere ilişkin İsveççe'ye çevirilen bu romandan söz açılmışken, romanlarında Kürt Halkının mücadelesini işleyen büyük İngiliz yazarı, James Aldridge'nin yazdığı **Diplomat** adlı romanının 1951 İsveççe çevirisine de değinmek gerekir.

20. Yüzyıl başlarında bu çeviriler dışında, bazı İsveç gezginlerinin Kürdistan ve diğer ülkelere yolculuklar yaptıklarını görmekteyiz. Bunların başında, tüm Asya'yı dolaşmış olan ve yazdığı eserleriyle büyük bir üne kavuşmuş olan Sven Hedin'dir(1865-1952). Kendisi coğrafyacı ve bir araştırmacı olan Hedin, 1905 yılında İstanbul'dan, başlayıp Hindistan'a kadar süren uzun bir yolculuk yaptı, Kars, Erzurum gibi Kürdistan'ın başlıca yerleşim bölgelerini de gezip, burada bazı incelemeler yapan Hedin, Kürtlere ilişkin gözlemlerini, 1912 yılında Milano'da yayınlanan bir eserinde dile getirdi(5).

Alexis Kuylenstjerna, Doğu ülkelerine yaptığı gezi sırasında, Kürdistan'dan geçti, Musul, Mardin gibi kentleri ziyaret ederek, Kürtler arasına katıldı. Yazmış olduğu bir eserde bu gözlemlerine yer verdi(6).

20.Yüzyılda, bazı İsveç'li öğretim üyelerinin bilimsel bir düzeyde ele aldıkları inceleme ve araştırmalarda Kürdoloji'ye önemli katkılarda bulundular.

1929-1944 yılları arasında Uppsala Üniversitesi'nde coğrafya alanında profesör olarak çalışan

John Frödin(doğ.1879),1948 yılında **"Türkiye Ermenistanı Ve Kürdistan"** adlı bir incelemeyi Uppsala kentinde yayınlıyor(7).

Dinler tarihi, dilbilim, özellikle sanskritçe ve karşılaştırmalı dilbilim alanında değerli çalışmalar yapmış olan tanınmış doğubilimci S.Wikander(1908-1983), Kürdoloji çalışmalarına büyük bir önem verdi. 1953-1974 yılları arasında Uppsala Üniversitesi'nde profesör olarak çalışan Stig Wikander, 1958 yılında birçok Kürtçe metin üzerinde çalışarak onları toparlayıp,**"Kurmanci Metinler Derlemesi"** adıyla yayınladı(8).

Stig Wikander'in Osman Sebri ile birlikte,Yezidi Kürtler üzerine hazırladıkları bir inceleme dışında(9),onun yazmış olduğu **"Avesta Ve Kürtler Arasında Bir Bayram"** incelemesinde bazı dilbilimsel ve folklorik belirlemeler yer aldı(10).

Avrupa'da oldukça tanınmış olan doğubilimci H. S.Nyberg(1889-1974),1960 yılında Irak Kürdistanı ziyaret edip, Kürtler arasında çeşitli incelemelerde bulundu. Bu inceleme gezisi sırasında, Bağdat Edebiyat Fakültesi'nde Kürt öğrencileri için hazırlanan bir konferansta Kürt dili üzerine görüşlerini belirten Nyberg'in bu gezisine ilişkin olarak, ölümünden sonra kızı Sigrid Nyberg Kahle tarafından yazılan **"H.S.Nyberg Kürdistan'da"** incelemesinde ayrıntılı bilgiler yer aldı(11).O, diğer yandan Avesta üzerinde çalıştı, Zerdüşt dini üzerine dini-tarihsel belirlemelerde bulundu,İslam Ansiklopedisi'nin hazırlanmasında emeği geçti.

Uppsala Üniversitesi'nde şu anda çalışmakta olan doç. Bo Utas(doğ.1938), yukarıda adlarına değindiğimiz Prof.H.S.Nyberg ve Prof.Stig Wikander in yanında yetişti. Daha sonra çalışmalarını Uppsala Üniversitesi'nde yürüten Bo Utas, burada İrani Diller dersleri vermektedir. Avrupa İranologlar Derneği sekreterliğini de yürüten bu bi-

lim adamı birkaç kez Kürdistan'a gitti,burada incelemelerde bulundu. 1985 yılında Stockolm Yüksek Öğretmen Okulu Kürtçe Bölümünde **"Kürdistan 'da Sofizm"** konusunda bir konferans veren Bo Utas ın yazmış olduğu **"Kürtçe'nin Lehçeleri Ve Yazı Dili"** incelemesi 1986 yılında Stockholm'de yayınlandı(**12**).

Uppsala Üniversitesi'nde ayrıca Kürtçe dersler de verilmektedir. Bu dersleri veren araştırmacı Ferhad Şakeli'nin 1983 yılında İngilizce olarak yazdığı **"Ahmedê Xani'nin Mem û Zin'inde Kürt Milliyetçiliği"** adlı çalışması burada bir tez olarak hazırlandı(**13**).

Uppsala kentinde bir bilimsel tez olarak hazırlanan **"Kürdistan Coğrafyası'na Katkı"** adlı diğer farklı bir çalışma, Feridun Danışvar tarafından yapıldı(**14**).

Böylece, yıllar boyunca Uppsala Üniversitesindeki çeşitli araştırma kurumlarında,özellikle İranoloji ve Coğrafya bölümlerinde Kürtler ve Kürdistan üzerine değişik araştırma ve incelemelerin yapıldığını görmekteyiz.

Özellikle, İsveç'li İranologların Uluslararası düzeyde çalışmaları ile tanınmış olmaları , onların Kürdoloji çalışmalarına değişik bir anlam kazandırdı, Sovyetler Birliği'nde yayınlanmakta olan Asya ve Afrika Halkları Dergisi'nde çıkan **"İsveç Doğubilimlerinde Avesta'nın İncelenmesi"** adlı araştırmada ayrıntılı olarak, İsveç'li İranologların bu alandaki çalışmalarına değinilmiştir(L. A. Lelekov, İsveç Doğubilimlerinde Avesta'nın İncelenmesi, Asya Ve Afrika Halkları,No:4, Moskova, 1982).

İsveç'li iranologlardan K.S. Zettersteén, H.S Nyberg, Stig Wikander, Geo Widengren , Frithiof Rundgren, Bo Utas gibi bilim adamları İranoloji alanında yıllar boyunca önemli araştırma ve incelemeler yaptılar. Bu nedenle de İsveç'te İranoloji sürekli bir gelişim göstermiştir.

1960 ve 1985 yılları arasında İsveç'te Kürt - ler ve Kürdistan üzerine hazırlanan monografiler den başlıcaları şunlardır: **Fırat'ın Doğusu, Kürtlerin Ülkesinde**-Barbro Karabuda(15), **Unutulan Savaş**-Selhattin Rastgeldi(16), **Dağlar Bizim Biricik Dostlarımızdır**-Tord Wallström(17), **Kurdistan Baskı Ve Kurtuluş Mücadelesi Üzerine**-Elin Clason Mahmut Baksi(18), **Kürtler Üzerine**-Alar Kuutmann (19), **Kürtler Ve Kürdistan**-Memo Yetkin(20).Bu son iki monografi Devlet Göçmenler Dairesi ve Sosyal İşler Dairesi tarafından basıldı.

Özellikle,1980 yılından sonra İsveç'te otur - makta olan Kürtlerin sayısında büyük bir artış görüldü. İsveç'teki Kürtlerin çeşitli sorunlarının çözümü için başlatılan çalışmalar sonucunda, Kürtler ve Kürdistan üzerine duyulan bilgilenme gereksinimi, yeni araştırma ve incelemelerin yapılmasını daha da hızlandırdı. Teorik çalışmalar yanında, pratik bazı adımlar da atıldı,Kürtler üzerine yapılan çalışmalar yoğunluk kazandı. 1984 yılında Stockholm Yüksek Öğretmen Okulu bünyesinde açılan **Kürtçe Bölümü** bu çalışmaların en önemli ürünlerinden birisidir. Kürt Dili ve Edebiyatı, Kürt Tarihi gibi disiplinlerin okutulduğu bu bölüm, bu yıl üç yaşına basmaktadır. Eğitim,öğrenim gibi,İsveç'te Kürtlere yönelik etkinlik ve çalışmalara ilişkin olarak **"İsveç'te Ana Dillerine Kavuşan Kürt Çocukları"** adlı incelemede ayrıntılı bilgiler yer aldı(20).

Çeşitli İsveç'li araştırmacılar yanında, kendileri Kürt olan birçok araştırmacının da son dönemlerde İsveç'te Kürdoloji'ye ilişkin olarak değişik çalışmalar yaptıklarına tanık olmaktayız . M.E.Bozarslan, Malmisanıj, Reşo Zilan,Kemal Eli, F. Şakeli, C. Heyderi gibi araştırmacılar ,Kürt Dili ve Edebiyatı, Periyodik Kürt Basını, Kürdistan Tarihi alanlarında çeşitli araştırma ve incelemeler yaparak, Kürdoloji'nin gelişimine kat -

kıda bulunmaktadırlar. M.E. Bozarslan'ın uzun zamandır üzerinde çalıştığı ve beş cilt olarak yayınlamayı planladığı **Jin**(1918-1919,İstanbul) adlı Kürtçe-Türkçe olarak eskiden çıkmış olan bir dergiyi belli açıklamalar ve uzun bir giriş yazısı ile birlikte yeniden yayınladı.İlk cildi 1985 yılında Uppsala kentinde yeniden basılan, bu eski yayın organının şimdiye kadar üç cildi çıktı. Kürt Dili ve Kürt Tarihi üzerinde çalışan Malmisanıj, 1986 yılında "**Yüzyılımızın Başlarında Kürt Milliyetçiliği Ve Dr.Abdullah Cevdet**" adlı biyografik bir çalışma yapıp, Stockholm'de yayınladı(**22**)Kürtçe'nin Zazaca(Dımıli) lehçesi üzerine çalışan araştırmacı, **Zazaca-Türkçe Sözlük** adını taşıyan bir sözlük çalışması yaptı, Mahmut Levendi ile birlikte hazırladığı "**Kuzey Kürdistan Ve Türkiye'de Kürt Gazeteciliği**" incelemesi bölümler halinde Kürtçe olarak yayınlandı(**23**). Özellikle Kürt Dili üzerine bazı dilbilimsel araştırmalar yapan Reşo Zilan'ın Yazılı Kürt Dilinin tarihsel gelişimine ilişkin bir incelemesi, 1984 yılında Berbang dergisinde bölümler halinde çıktı(**24**) .Kemal Eli,Kürt Tarihi,Cemşid Heyderi de Kürt Nesiri üzerine Sovyetler Birliği'nde doktora çalışmalarını yaptıktan sonra, çalışmaları İsveç'te sürdürüp,çeşitli yayın organlarında değişik incelemeler yayınladılar.

Son yıllarda İsveç'te çıkan Kürt periyodik yayın organlarının sayısında büyük bir artış sağlandı. Kürtçe-Türkçe, İsveççe veya Kürtçe'nin değişik lehçeleri halinde yayın yapan bu organların, Kürdoloji çalışmalarına büyük bir katkıda bulunduğunu görmekteyiz. Bunlar arasında , **Roja Nû Armanc, Kürdistan Press, Berbang, Mamosteyê Kurd, Svensk-Kurdisk Journal, Çarçıra** gibi dergi ve gazetelerin sayfaları arasında sık sık Kürdoloji açısından büyük önem taşıyan çeşitli araştırma,inceleme ve belgeler yer almaktadır. Diğer diller-

den Kürtçe veya Türkçe'ye çevirilen,Kürdistan ve Kürtler üzerine çeşitli kaynakların İsveç'te bugün büyük bir nicel artış gösterdiğini de,belirtmek gerekir.

D A N İ M A R K A

Danimarka'lı gezgin Carsten Niebuhr(1733-1815), bilimsel bazı araştırmalar yapmak amacıyla Doğu Ülkelerine uzun bir yolculuk yaptı. Deniz yolu ile Hindistan'dan Basra Körfezine dönen Niebuhr , 1765 yılında Bağdat üzerinden Musul'a geldi. Dana sonra Nusaybin, Mardin, Diyarbakır, Urfa gibi Kürdistan'ın belli başlı merkezlerinden geçen Niebuhr, o dönemin Kürdistanı üzerine yapmış olduğu gözlem ve incelemelerini, daha sonra beş dilde yayınlanan(Almanca, Hollandaca, Fransızca,Danimarkaca,İngilizce),**"Arabistan ve Komşu Ülkelere Yolculuk"**adlı gezi notlarında işledi(**25**).

Etnolog,tarihçi, filolog , A. Meyer Benedictsen(1866-1927),sonraları 1900-1901 yılları arasında Kürdistan'da incelemelerde bulunuyor.Bu dönemde dilbilimsel alanda ilgisi daha da artan Benedictsen, İrani diller ve lehçeleri üzerinde yaptığı çalışmayı, daha sonra ünlü Danimarka'lı İranolog Arthur Christensen ile birlikte, 1921 yılında Danimarka'da yayınlıyor(**26**).

Kürtçe'nin lehçeleri üzerine geniş bir dilbilimsel çalışma yapan Danimarka'lı doğubilimci ve filolog Prof. Kaj Barr(1896-1970), Arthur Christensen(doğ.1875) ile birlikte, ünlü Alman dilbilimcisi F. C.Andreas'ın İrani Lehçelere ilişkin hazırlığı üzerinde çalışarak, Berlin'de yayınladılar. Bu çalışmanın,Kürtçe'nin Lehçeleri bölümü üzerinde Kaj Barr çalıştı(**27**).

Kürdistan'daki anıt ve abidelere ilişkin olarak, tarihsel ve arkeolojik bir çalışma, 1959 yılında Danimarka'lı araştırmacı Laessøe Jørgen ta

rafından yapıldı(**28**).

Danimarka'da Kürdoloji'ye katkısı dokunmuş araştırmacılardan en büyüğü Dr.Henny Harald Hansen'dır(doğ.1900). Kültürel Antropoloji alanında çeşitli araştırmaları olan Hansen, Kürt Kadını , Kürdistan'daki Aile yapısı, akrabalık ilişkileri konusunda, etnografik, folklorik ve sosyolojik verilerden yararlanarak,bu konuda kapsamlı ve bilimsel araştırmalar yaptı. 1957 yılında Irak Kürdistanı'nda, Dokan yöresinde incelemelerde bulunan araştırmacı, Kürt Kadınlarına ilişkin geniş bir malzeme derledi. Bu konuda çeşitli dillerde çıkmış iki kitabı dışında, çeşitli dergi ve diğer yayın organlarında çıkmış Kürt Kadınlarına ilişkin birçok incelemesi vardır. 1958 yılında Danimarkaca yayınlanan "**Allah'ın Kızları.Kürdistan daki Muhammed Kadınlar Arasında**", daha sonra İngilizce'ye(1960), Kürtçe'ye(Bağdat-1980) çevirildi(**29**). Bu çeviri,Naci Abbas tarafından yapıldı. Hansen'ın Kürt Kadınları üzerine hazırladığı kapsamlı asıl çalışması 1960 yılında "**Kürt Kadınlarının Yaşamı**" adıyla İngilizce olarak yayınlandı(**30**). Bu alanda bir saha çalışması olan bu kitap, 1983 yılında Irak Bilimler Akademisi,Kürdoloji Bölümü tarafından Kürtçe olarak basıldı.Henny Harald Hansen'ın bu araştırmasında, Kürt Kadınları'nın yaşamı, uğraşları, giyim-kuşamları,aile içindeki rolleri, konumları, Kürt Kadınları'nın İslam Kadınları arasındaki yeri gibi, çeşitli konularda değerli açıklamalarda bulunmaktadır.Araştırmaya,ayrıca konuya ilişkin çeşitli desenler, krokiler, resimler de eklenmiştir. Bu araştırmalarının yayınlanmasından yaklaşık olarak,30 yıl sonra, kendisiyle yapılan bir röportajda,bölgede yaşanılan politik ortamda, Kürdistan'daki önemli toplumsal değişmeler ve politik süreçler içerisinde, Kürt Kadınları'nın yeni roller üstlen-

diklerini, büyük bir bilinç düzeyine ulaştıkları nı belirtmiştir. Hansen Kürdistan'lı Kadınların, bu yeni rollerini "**Kürdistan'ın Güçü**" olarak nitelendirdi(**31**). Böylece, Henny Harald Hansen, yaptığı bu çalışmalar ile Kürt Kadını'na yeni bir taç takmış oldu.

Yurt dışındaki yabancı işçi çoçuklarının dilsel gelişimini etkiliyen sosyal ve psikolojik etkenler üzerinde son yıllarda çeşitli araştırmaları yayınlanmış olan, sosyolog ve dilbilimci Tove Skutnabb-Kangas, araştırmalarında çeşitli ülkelerde bulunan Kürt Çoçukları'nın bu düzeydeki sorunlarına sık sık değinmektedir. Özellikle, Kürt çocuklarının ikidillilik veya çokdillilik sorunları üzerinde duran Tove Skutnabb-Kangas, yazmış olduğu "**İkidillilik**"(**32**), "**Azınlık, Dil Ve Irkçılık**(**33**) adlı araştırmalarında, bu konularda çeşitli bilimsel açıklamalarda bulunmaktadır. Ayrıca, kocası Robert Phillipson ile birlikte hazırladıkları doktora çalışmasında da, Kürt çoçuklarının, bazı dilsel sorunlarına değinilmiştir(**34**).

Tove'nin son olarak yazdığı "**Kürtlere Yönelik Dilsel Zulüm**" adlı incelemesinde Almanya'daki Kürt çocuklarının bazı dilsel sorunları ele alındı(Dengê Komkar, No:99, Köln, 1987).

NORVEÇ

Antropoloji alanında şimdiye kadar birçok araştırması yayınlanmış olan, Norveç ve Danimarka Bilimler Akademisi üyesi Prof.F. Barth(doğ.1928) 1951 yılında bir grup Amerika'lı araştırmacı ile birlikte, incelemeler yapmak üzere Irak Kürdistanı'na gitti. Burada bulunduğu dönemde Kürdistan'daki toplumsal örgütlenme, aşiret yapısı, toplumsal katmanlar alanında araştırmalarda bulundu. Barth, 1953 yılında yazmış olduğu "**Güney Kürdistan'da Toplumsal Örgütlenmenin Prensipleri**" adlı çalışmasında, Irak Kürdistanı'nında elde ettiği çeşitli bulgu ve malzemeyi inceledi(**35**). Barth 1985 yılında bir dergide Kürdistan üzerine olan çeşitli görüşlerine dile getirdi, "**Kürdistan Üze-**

rine Daha Fazla Araştırma Yapılması Gerekiyor" adını taşıyan bu yazı Stockholm'de yayınlandı(**36**)

Oslo'daki İndo-İranistik Enstitüsü'nde çalışan Fridrik Thordarson'in **Kürt Edebiyatı** üzerine bir incelemesi 1986 yılında Norvec'in başkenti olan Oslo'da yayınlandı(**37**).

D.Kılıç ve T. Kongslien'in ortaklaşa hazırladıkları **"Kürtler, Ortadoğu'daki Bir Halk"** monografisinde, Kürtler ve Kürdistan üzerine aydınlatıcı bilgiler yer aldı(**38**).

Diğer bir monografi de,Jan Hjanno'un, 1972 yılında yazmış olduğu **"Kürtler - Bölünmüş Olan Bir Halk"** adlı monografisidir

1986 yılında Oslo'da yayınlanan**"Kürt Kültürü"** adındaki çalışmada,İskandinavya Ülkelerinden çeşitli Kürdolog,araştırmacı ve yazarın birçak incelemesi, Kürtler üzerine hazırlanan bir bibliyografya ile birlikte yer aldı(**39**). Doç.Bo Utas , Fridrik Thordarson, Prof.Henny Harald Hansen, L. Bäckström, Prof. Fredrik Barth, Mehmet Uzun,Kendal Nezan, Ferhat Şakeli'in incelemeleri dışında, Wenche Larsen'ın iki çeviri yazısı da, bu çalışmada yayınlandı.

İskandinavya ülkelerinden İsveç,Danimark,Norveç'in dahil olduğu Kuzey Ülkeleri arasında yer alan Finlandiya'da, Macit R.Cafer bir ekonomi uzmanı olarak,Türkiye Kürdistanı'ndaki az gelişmişlik sorunu üzerine bilimsel bir araştırma yapıp, 1976 yılında Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de İngilizce olarak yayınladı. 1978 yılında Türkçeye **"Az Gelişmişlik İçinde Geri Bıraktırılmışlık"** şeklinde çevirilen bu çalışmada'da,az gelişmişlik modellerine göre, Kürdistan'daki geri bıraktırılmışlığın nedenleri üzerinde duruluyor(**40**) . Araştırmacı,çalışmalarını şimdi İsveç'te sürdürmektedir.

Yine Kuzey Ülkeleri'nden birisi olarak sayılan İzlanda'da, Kürtler ve Kürdistan üzerine yaz

mış olduğu çeşitli inceleme ve yazıları dışında, önce İzlandaca yayınlanan, daha sonra 1966 yılında Almanca'ya **"Ayaklanmakta Olan Ülke"** diye çevirilen kitabın yazarı, Erlendur Haraldsson'un çalışmalarına da bu arada değinmek gerekir(**41**).

8. BÖLÜMÜN NOTLARI

1) Moritz Wagner, **Resa till Persien och Kurdernas land**, çev.N.M. Lindh, Örebro,1853.

2) A.v.Schweiger-Lerchenfeld, **Orienten**,çev.C. R. Sunddström, Stockholm, 1883.

3) Fr. von Hellwald, L.C. Beck, **Türkiet i våra Dagar,Bilder och Skildringar Från Alla Delar af de Osmaniska Riket - Senare Delen Det Asiatiska Türkiet**, çev.P.W. Thunman, Stockholm, 1878.

4) J. Morier, **Ayesha, Eller Den Sköna Flickan İ Kars**, çev.L.J. Hjerta, Sockholm, C.I-II, 1836.

5) Alexis Kuylenstjerna, **Mina Resor İ Orienten**, Stockholm, 1900.

6) Sven Hedin, **Dalla Persia, all'İndia attraverso il Seistan e il Belucistan**, Milano, 1912.

7) John Frödin, **Türkiska Armenien och Kurdistan**, Uppsala Bilim Derneği Yıllığı, Uppsala 1948

8) Stig Wikander, **Recueil de textes kourmandji**, Uppsala-Wiesbaden, 1959.

9) Osman Sebri, Stig Wikander, **Un témoignage curde sur les Yezidis du Djebel Sindjar**, Orientalia Suecana, C.2, Uppsala,1953.

10) Stig Wikander, **Ein Fest bei den Kurden und im Avesta**, Orientalia Suecana, C.9, Uppsala,1961

11) Sigrid Nyberg Kahle, **H.S. Nyberg i Kurdistan**, Svensk-Kurdisk Journal, No:1-2, Stockholm , 1986.

12) Bo Utas, **Kurdiska dialekter och skriftspråk**, Svensk-Kurdisk Journal, No:1-2, Stockholm, 1986.

13) Ferhat Şakeli, **Kurdish nationalism in Mem û Zin of Ehmedê Xani**, Uppsala, 1983.

14) Feridun Danışvar, **Contribution To The Geology Of Kurdistan**, Uppsala, 1983.

15) Barbro Karabuda, **Öster om Eufrat: I Kurdernas Land**, Stockholm, 1960.

17) Tord Wallström, **Bergen är vara enda vänner**, Stockholm, 1975.

16) Selhattin Rastgeldi, **Det glömda kriget : Rapport från det irakiska Kurdistan**, Skockholm, 1965.

18) Elin Clason-Mahmut Baksi, **Kurdistan, Om Förtryck Ock Befrielsekamp**, Stockholm, 1979.

19) Alar Kuutmann, **Om Kurder**, Norrköping,1984

20) Memo Yetkin, **Kurderna Och Kurdistan**,Stockholm, 1984.

21) Rohat,**İsveç'te Ana Dillerine Kavuşan Kürt Çocukları**, Dengê KOMKAR, No:95, Köln, 1987.

22) Malmisanıj, **Yüzyılımızın Başlarında Kürt Milliyetçiliği Ve Dr. Abdullah Cevdet**, Uppsala, 1986.

23) Malmisanıj-Mahmut Levendi, **Rojnamegeriya Kurdi Lı Kurdistana Bakur û Li Tirkîyê**, Çarçıra No:2-3, Stockholm, 1986.

24) Reşo Zilan, **Kurtenivîsarek Li Seŗ Dîŗoka Zimanê Kurdî Yê Nivîsandî**, Berbang, No:1-2,1982, No:3,1983, Stockholm.

25) Carsten Niebuhr, **Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern**,C.I-II,Kopenhagen, 1774-1778.

26) A.M. Benedicten, A.Christensen, **Les Dialectes d'Awroman et Parwã**, København, 1921.

27) Arthur Cristensen, **İranische Dialektaufzeichnungen aus dem Nachlass von F.C.Andreas**,zu-

sammen mit Kaj Barr und W. Hennig erster Teil... Kurdische Dialekte bearbeitet von Kaj Barr, Berlin, 1939.

28) Jørgen Laessøe, **The Shemshara tablet.A preliminary report**, Arkaeologisk - kunsthistoriske meddelelser, C.4, No:3, København, 1959.

29) Henny Harald Hansen, **Allah's Døtre. Blant muhammedanske kvinder i Kurdistan**,København,1958

30) Henny Harald Hansen, **The Kurdish women 's life**, København, 1961.

31) Henny Harald Hansen, **Kvinnans nya roll - Kurdistans styrka**(Söyleşiyi yapan:Ferhad Şakeli) Svensk-Kurdisk Journal, No:2, Stockholm, 1985.

32) Tove Skutnabb-Kangas, **Tvåspråkighet**,Lund, 1981.

33) Tove Skutnabb-Kangas, **Minoritet,språk och rasism**, Malmö, 1986.

34) Robert Phillipson,Tove Skutnabb-Kangas , **Linguicism Rules in Education**, Bölüm:I-II,Roskilde University Centre, Institute VI,Denmark,1986.

35) Fredrik Barth, **Principles of Social Organization in Southern Kurdistan**, Oslo, 1953.

36) Fredrik Barth,**Mera forskning om Kurdistan behövs**(Söyleşiyi yapan : Wenche Larsen), Svensk-Kurdisk Journal, No:1, Stockholm, 1985.

37) Fridrik Thordarson, **Kurdisk Litteratur,noen glimt**, Kurdistan-Nytt, Özel Sayı:**Kurdisk Kultur**, Oslo, 1986.

38) Doğan Kılıç,T.Kongslien, **Kurderne,et folk i Midt-Østen**, Oslo, 1979.

39) Solidaritetskomitéen for Kurderne , **Kurdisk Kultur**, Özel Sayı,Oslo, 1986.

40) Macit R. Cafer, **Under -underdevolopment** , Helsinki, 1976.(Türkçe baskısı:İstanbul-1978.).

41) Erlendur Haraldsson, **Med Uppreisnarmönnum i Kurdistan**, Skuggsja, 1964.(Almanca baskısı:Hamburg,1966).

9. B ö l ü m

ÇARLIK RUSYASI

Kürdoloji bir bilim olarak Rusya'da doğup, gelişmeye başladı. Böylece Kürdoloji'nin "Ana Vatanı" Çarlık Rusyası oldu.

19. Yüzyılda,bölgede başlıyan şavaşlar sonucunda, Ruslar Kürtler ile olan kontaklarını daha da geliştirerek, Kürtler ile yakından ilgilenmeye başladılar. 1804-1813, 1826-1827 Rus-İran şavaşları,1828-1829 Rus-Türk Şavaşı, 1853-1856 Kırım Şavaşı ve 1877-1878 Rus-Türk Şavaşları döneminde oluşan **Rus-Kürt İlişkileri** üzerine sonraları çeşitli araştırmalar yapıldı. Ruslar ve Kürtler arasında bu dönemde oluşan ilişkiler, yalnız askeri ve siyasi alanda değil, aynı şekilde bu iki halk arasında oluşan bir takım ekonomik, kültürel,dini ve komşuluk ilişkileri de olmuştur.Askeri ilişkiler üzerine , P.İ.Averıyanov'un hazırladığı bir çalışmada, Rus-Kürt İlişkileri'nin,ondokuzuncu yüzyıldaki gelişimi ayrıntılı olarak,ele alındı. "**19. Yüzyıl Boyunca, Rusya,İran Ve Türkye Arasındaki Şavaşlarda Kürtlerin Yeri**" adlı bu incelemede, daha ziyade Rus-Kürt askeri ve siyasi ilişkilerine değinilmiştir(1). Bu düzeydeki ilişkiler üzerine ayrıntılı bilgiler, aynı şekilde M. Lixutin'in,"**1854 ve 1856 Yıllarında Türkiye'nin Asya Kesiminde Ruslar**" çalışmasında yer almıştır(2). Son olarak yapılan bilimsel bir araştırmada, Rus-Kürt İlişkileri'ne çok yönlü olarak değinildi, X. M. Çetoev tarafından hazırlanan bu araştırma "**Rus-Kürt İlişkileri Tarihinden**" adıyla 1985 yılında Erivan'da yayınlandı(3).

Rusya'da Kürtler üzerine yapılan ilk çalışmalar, P.S. Pallas'ın(1741-1811), hazırladığı **"Tüm Diller ve Leçelerin Karşılaştırmalı Sözlüğü"** adlı dilbilimsel araştırması ile başlar (4).Bundan ikiyüz yıl önce yani Kürdoloji'nin Babası olarak kabul edilen Garzoni'nin "Kürt Dili Grameri ve Sözlüğü"nün basıldığı 1787 yılında yayınlanan Pallas'ın bu sözlüğünde 200 dilden çeşitli söz - cükler yer aldı. 149 Asya ve 51 Avrupa dillerinden oluşan bu sözlüğün No:77 kesiminde Kürtçe'ye yer verilmiştir. Rus Bilimler Akademisi tarafından yayınlan bu kapsamlı sözlükte yer alan Kürtçe sözcükler, Akademik İ. A. Güldenstäd'in 1768 ve 1775 yılları arasında Kafkasya yöresine yaptı tığı inceleme gezisi sırasında derlediği Kürtçe sözcükler arasından seçilmiştir. Güldenstäd 'in, 1781 yılında ölmesi üzerine, onun bu bölgede yap tığı inceleme gezisi sonuçları, Pallas tarafın - dan yayınlandı.İki cilt olarak basılan bu eserde Kürtçe üzerine ilk bilgiler yer aldı(5).

Pallas'ın bu sözlük çalışması yayınlandıktan sonra, Rusya'da Doğubilimleri alanında, bu arada Kürtler ve kültürleri üzerine olan ilgi daha da arttı.

19. Yüzyılda Rusya, özellikle St.Petersburg , bu dönemde Kürdoloji'nin birinci derecede önemli bir merkezi haline dönüştü. Değil yanlız Rus kökenli araştırmacı ve kürdologlar, aynı şekilde , Fransız, Alman,Polonya'lı birçok araştırmacının, bu dönemde çalışmalara büyük bir katkıda bulun - duğunu görmekteyiz. Petersburg'da Kürdoloji'ye ilişkin çeşitli çalışmaların bu dönemede, bazı Avrupa dillerinde yayınlanmış olması veya bu dil - lere çevirilerinin yapılmış olması, Rusya'da sürdürülün Kürdoloji çalışmalarının tüm dünyada tanınmasını daha da kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır.

Kazan Üniversitesi'de çalışan, çalışmalarını daha ziyade İran Filolojisi üzerinde yoğunlaştıran İ.N. Berezin(1818-1896), başlangıçta 1842-1845 yılları arasında Doğu ülkelerinde uzun incelemelerde bulundu, bu arada İrana gitti. Berezin daha sonraları Kürtçe ve ağızları üzerinde çalışmalar yaptı(6).

19. Yüzyılın ikinci yarısına doğru, Kürdoloji alanında değerli çalışmalar yapmış olan doğubilimci ve kürdolog P.İ.Lerx(1827-1884), Kırım Savaşı(1853-1856) döneminde esir alınan Kürtler arasına girip, onlar arasında Kürtçe ve diğer alanlarda incelemeler yaptı. Daha sonra, Kürt Dili, Kürt Tarihi ve Etnografyası alanında temel eseri olan "**İran Kürtleri ve Onların Ataları Olan Kuzey Haldeliler Üzerine Araştırmalar**"(7) adlı araştırmasını üç kitap olarak yayınladı. İlk kitapta, Kürtler üzerine genel açıklamalarda bulunan Lerx, özellikle İran, Türkiye ve Rusya'da bulunan Kürtler üzerinde durmuştur. İkinci kitapta Kurmanci ve Zaza lehçelerine ilişkin bazı metinler, bu metinlerin Rusça çevirileri, üçüncü kitapta da, daha ziyade dilbilimsel çalışmalar, bu arada Kurmanci ve Zazaca bazı sözlük çalışmaları yer almıştır. Lerx'in bu kapsamlı çalışması, Rusya'daki bu dönemde yapılan çalışmalara büyük bir ivme ve cesaret kazandırdı.

Kendisi Polonya'lı olan A. Jaba(1801-1894),öğrenimini Polonya, Petersburg ve Moskova Üniversitelerinde yaptı, 1848-1866 yılları arasında, Erzurumda'da Rus Konsolosu olarak çalıştı. Birçok dil bilen Jaba, Erzurum'da kaldığı sürece,burada Kürtler ile iyi ilşkiler içerisine girerek, Kürtçe öğrendi. Başta büyük Kürt aydını ve yazarı M.Mahmut Beyazidi olmak üzere, önemli Kürt önderleriyle tanıştı, Kürtler üzerine olan kültürünü daha da geliştiren Jaba, sonraları Kürdoloji alanında büyük bir çalışma içerisine girdi.

Rus Bilimler Akademisi ve **Asya Müzesi** başkanlığını yürüten Alman doğubilimcisi Bernhard Dorn un(1805-1881) istekleri üzerine, Jaba Kürt Folkloru, Kürt Dili ve Edebiyatı, etnografya ve Kürt Tarihi üzerinde derleme ve diğer çalışmalar yaptı.Derlediği malzemeyi daha sonra Petersburga gönderdi.

Jaba'nın Kürt Dili ve Edebiyatı üzerine hazırladığı çalışması, 1860 yılında Petersburg'da yayınlandı(**8**). Bu çalışma vasıtasıyla Yazılı Kürt Edebiyatı üzerine, birçok doğubilimci bilgi sahibi oldu. Jaba'nın Kürdolojiye ilişkin diğer önemli bir çalışması da, onun F. Justi'nin katkısı ile yayınlamış olduğu, yaklaşık olarak 15000 kelimeyi kapsayan **"Kürtçe-Fransızca Sözlük"**(**9**) adlı dilbilimsel çalışmasıdır.

A. Jaba'nın koleksiyonunda bulunan belgeler , elyazmaları üzerinde daha sonraları çeşitli Sovyet bilim adamlarının çalışmaları oldu. Bu elyazmaları üzerinde çalışan M. B. Rudenko,1957 yılında **"A. Jaba'nın Koleksiyonu-Kürt Elyazmaları"** incelemesi ile çeşitli doğubilimci ve kürdologun dikkatini Jaba'nın çalışmaları üzerine çekti. Rudenko daha sonra Jaba'nın koleksiyonunda bulunan M. Mahmut Beyazidi'nin **"Kürt Adetleri ve Gelenekleri"** adlı elyazması üzerinde çalışıp, sonra çeşitli açıklamalar ile birlikte Moskova'da yayınladı(**10**). Rudenko'nun 1977 yılında ölmesi üzerine, Jaba'nın koleksiyonuna ilişkin olarak, kürdolog J.S. Musaelyan bazı çalışmalar yaptı.Jaba tarafından derlenen halk türküleri üzerinde çalışan araştırmacı, bu türküleri Rusça'ya çevirdi , bir önsöz ve çeşitli açıklamalar ile birlikte kitap halinde, **"Kürt Halk Türküleri"** adıyla yayınladı(**11**). Musaelyan, son olarak da, M.Mahmut Beyazidi'nin Şerefname üzerinde yapmış olduğu ilk Kürtçe çevirisinin elyazmalarını Qanadê Kurdo ile birlikte baskıya hazır hale getirdiler. Birinci cildi bazı açıklamalar ile birlikte 1986 yılında Moskova'da yayınlandı(**12**).

19. Yüzyılda Rusya'da Kürdoloji alanında yapı lan en büyük çalışmalardan bir tanesi de,Kürt Ta rihi olarak bilinen **Şerefname** adlı eserin Rusça' ya çevirilmiş olmasıdır. Akademik Veliaminov-Zer nov bu tarihi eserin Farsça orjinalini yayınla - dı(**13**)daha sonra çalışmalarını Petersburg'da sürdü ren doğubilimci F.B.Charmoy(1793-1869), bu eseri dört cilt halinde Rusça'ya çevirdi(**14**).Minorski'nin deyişi ile bu bilim adamı tüm yaşamını bu eserin Rusça çevirisine adadı. Charmoy, ünlü Fransız do ğubilimcisi Silvestre de Sacy'nün öğrencisi ola- rak yetişti, daha sonra yaptığı başarılı çalışma lar sayesinde kendisi de doğubilimleri alanında bayağı tanınmış oldu.

Charmony gibi, Rusya'daki Kürdoloji çalışmala rına büyük katkısı dokunmuş, Rus-olmayan iki bü- yük doğubilimci de, F. Justi ve A. Socin'dur.Da- ha önce Almanya kesiminde çalışmalarına değindi- ğimiz F. Justi'nin 1880 yılında" **Kürtçe Gramer** " adlı dilbilimsel çalışması Petersburg'da yayın - landı. Justi, daha önce değindiğimiz gibi Jaba ' nın Kürtçe-Fransızca Sözlüğü'nün yayınlanmasına büyük katkısı dokundu. Alman doğubilimcisi A.So- cin, E. Prym ile birlikte Kürt Folkloru üzerine hazırladıkları bir çalışma, 1887 ve 1890 yılla - rında iki cilt olarak yine Petersburg'da basıl - dı. Bu yabancı doğubilimcilerin çeşitli çalışma- larının Petersburg'da yayınlanmasına, büyük Rus dilbilimcisi K.G. Zaleman'ın(1849-1916),büyük ça baları olmuştur.

Rus doğubilimcisi, A. Chodsko, Fransa'da gö - revli olduğu bir sırada, Kürtçe'nin Güney Lehçe- si diye adlandırılan Sorani Lehçesi üzerine ilk çalışmalardan bir tanesini yapıp, Paris'te yayın lıyor(**15**) .

Ermeni aydınlanma hareketinin öncüsü, büyük e debiyat ustası ve aynı zamanda bir kürdolog ola-

rak tanınan Xaçatur Abovyan(1805-1848), seri olarak Kafkaz dergisinde yayınladığı "**Kürtler**" adlı incelemesi ile Kürdoloji çalışmalarına büyük bir katkıda bulundu(**16**). Abovyan bu incelemesinde,ayrıntılı olarak Kürtlerin tarihi,dili ve edebiyatı ve etnografyası üzerinde durmuştur. Xaçatur Abovyan'ın ayrıca"**Yezidiler**" adlı diğer bir incelemesi, yine bu yıllarda Kafkaz dergisinde yayınlandı. Abovyan'ın 19. Yüzyılda yazmış olduğu bu iki incelemesi , 1986 yılında bir araya getirilerek kitap olarak yayınlandı. Bu kitapta, Abovyan'ın incelemeleri Wezirê Eşo tarafından Kürtçe'ye çevirilmiş, bir önsöz ile birlikte, Erivan da "**Kürtler-Yezidiler**" adıyla yayınlandı. Abovyan'ın bu incelemeleri ve Abovyan'ın kişiliği üzerine, daha önceleri adına ve çalışmalarına değindiğimiz Alman bilgini Dr. Moritz Wagner, İran ve Kürtlerin Ülkesine Yolculuk adlı eserinde gayet olumlu belirlemeler yapmaktadır.

Uzun bir dönem Kürtler arasında kalarak Kürtçe'yi öğrenen, Prof.S.A. Egiazarov, 1891 yılında "**Erivan Kazasındaki Kürtlerin Kısa Etnografik Denemesi**" adlı bilimsel çalışmasını Tiflis'de yayınlıyor(**17**).

1842-1845 yılları arasında Doğu'ya, bu arada Türkiye Kürdistanı'na da uğrayan V. Ditel, bölgede üç yıllık uzun bir inceleme gezisi yaptı. Daha sonra yayınladığı çeşitli incelemelerde, Kürtlerin yaşamına, tarih ve dillerine ilişkin çeşitli belirlemeler yer aldı(**18**).

Abovyan, Egiazarov ve Ditel'in çalışmaları sonucunda Kürtler çeşitli yönleriyle tanıtılmış oldu, özellikle etnogragik ve sosyolojik çalışmalar açısından bu üç bilginin Kürtler üzerine yaptıkları belirlemeler, Kürdoloji biliminin 19.Yüzyılda, Rusya'daki gelişimine büyük katkılar sağladı.

***

Rusya'da, 1917 Ekim Devrimi öncesi ve sonrası yıllarda, çalışmaları ile Kürdoloji'ye büyük katkıları dokunan ünlü Rus-Sovyet doğubilimcilerinden, N. Marr, İ. Orbeli, V.A. Gordolevski ve V. Minorski, 20.yüzyıl başlarında Kürdoloji'ye ilişkin çeşitli araştırma ve incelemeler yaptılar. Bu bilim adamlarının çalışmaları aynı şekilde, 1917 Ekim Devrimin'den sonra da sürmüş ve Sovyet Doğu bilimlerinin en önemli temsilcileri olmuşlardır. Bunlardan, V. Minorski Ekim Devrimi sonrası çalışmalarını daha önce de belirtiğimiz gibi, Fransa ve İngiltere'de yürüttü.

N. Marr(1867-1934), Petersburg Doğu Dilleri Fakültesi'ni bitirdikten sonra, 1894-1896 yıllarında Almanya ve İtalya'da incelemelerde bulundu. Kars'ın yakınlarındaki Ani Harabeleri üzerinde arkeolojik araştırmalar yapan komisyona başkanlık etti. Yaklaşık olarak 500 civarında çalışması olan Marr, dilbilimsel çalışmaları nedeni ile, 1928 yılında Lenin Ödülü'ne layık görüldü. Doğubilimci, 1910 yılında yayınladığı " **Yine ÇELEBİ Sözcüğü Üzerine-Ön Asya'da Kürt Milliyeti'nin Kültürel Varlığı(Anlamı) Sorunu**" adlı incelemesi doğubilimciler arasında büyük bir etki yaratarak, Kürt Halkı'nın etnik kökenleri üzerine olan tartışmalara yeni boyutlar kazandırdı(19). Bazı dilbilimsel ve kültürel tezlere dayanarak bu incelemesini hazırlıyan Marr, böylece 20. yüzyıl başlarında Kürdoloji'nin,Kürtlerin etnik kökenlerine ilişkin çalışma alanına büyük bir katkıda bulundu. Bu yıllarda, başlıyan tartışma ve araştırmalar daha da çoğaldı, etnolojik incelemeler bu alanda güncellik kazandı. Çeşitli kürdolog ve doğubilimci,Kürtler'in etnik kökenlerine ilişkin araştırmalarını yayınladılar. Bir yandan bu tartışmalar, [illegible]

cıları ve Kürdistanı baskı altında tutan ülkelerin araştırmacılarının bilim dışı tezleri, süreç içerisinde yeni ürünlerin ortaya çıkışını, gerekli kıldı. 1898 yılında Alman bilgini Nöldeke'nin bu doğrultuda yazmış olduğu **Kardu ve Kürtler** adlı incelemesinden sonra, Marr'ın başlatmış olduğu bu tartışmalara katılan Minorski, Nikitin Vilçevski, Akapov, Qanadê Kurdo süreç içerisinde görüşlerini belirterek, Kürtlerin etnik kökenlerine ilişkin litteratürü daha da zenginleştirdiler.

Sovyetler dönemindeki Kürdoloji çalışmaları bölümünde üzerinde tekrar duracağımız,büyük doğubilimci İ. Orbeli, 1911-1912 yıları arasında Van ili yöresindeki Muksi yerleşim merkezinde çeşitli etnografik ve folklorik incelemelerde bulundu. Orbeli'nin bu yöredeki Kürtler üzerine derlediği malzeme ve materyal, ölümünden sonra "**Muksi'de Folklor ve Yaşam**" adıyla yayınlandı(**20**).

V.A. Gordolevski(1876-1956), Moskova Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi ve Lazerev Enstütüsü Doğu Dilleri okulunu bitirdikten sonra, Türkiye ve Suriye'de araştırma ve incelemelerde bulunmak üzere bir Doğu gezisine çıktı.Kürtlerin kültürleri üzerinde çalaşan Gordolevski, sonraları, "**Ve Süphan Dağındaki Kürtler**", "**Kürtlerin Yaşamından**" gibi değişik birçok inceleme yazdı. Araştırmacının yaklaşık olarak 400 çalışması vardır. Gordolevski'nin ölümünden sonra yayınlanan, tüm eserleri dört cilt halinde, 1960-1968 yılları arasında Moskova'da "**Seçme Eserler**" adıyla yayınlanan kapsamlı eserde yer aldı(**21**).

Fransa ve İngiltere bölümlerinde çalışmalarına değindiğimiz V. Minorski, Rusya'daki Kürdoloji çalışmalarına da katkıda bulundu. Çarlık Rusyası'nda yayınlanan çeşitli yayın organlarında,onun Kürtlere ilişkin birçok incelemesi çıkmıştır.

En kapsamlı çalışması, 1915 yayınlanan "**Kürtler**" adlı monografisidir(22). Aynı çalışma, 1968 yılında Arapça, 1984 yılında da Kürtçe'ye çevirilip, Bağdat ve Erbil'de basıldı.

9. BÖLÜMÜN NOTLARI

1) П.И. Аверьянов, **Курды в войнах Росѣии с Персией и Турцией в течение XIX столетия. Современное политическое положение турецких, персидских и русских курдов.** Исторический очерк, Тифлис, 1900.

2) М. Лихутин, **Русские в Азиатской Турции в 1854–1855 гг.** СПБ, 1863.

3) Х.М. Чатоев, **Из истории русско-курдских связей**, курдоведение (сборник), Ереван, 1985.

4) П.С. Паллас, **Сравнительные словари всех языков наречий**, ч. 1-2, СПБ, 1787.

5) J.A. Güldenstadt, **Reisen durch Russland und Gaucasischen Gebürge**, hrsg. von P.S. Pallas, T. I-II, S. Pbg. 1787-1891.

6) E. Beresine, **Recherches sur les dialectes persans**, Casan, 1953.

7) П. Лерх, **Исследование об иранских курдах и их предках северных халдеях**, СПБ, 1856, 1857, 1858.

8) A. Jaba, **Recueil de Notices et Resits Kourdes**, St. Petersburg, 1860.

9) A. Jaba, **Dictionnaire kurde-français**, St. Petersburg, 1879.

10) Мела Махмуд Баязиди, **Нравы и обычаи курдов.** Пер. предисл. и примеч. М.Б. Руденко, Москва, 1963.

11) **Курдские народные песни**, издание текстов, перевод, предисловие и примечания Ж.С. Мусаэлян, Москва, 1985.

12) Мела Махмуд Байазиди, **Древняя история Курдистана,** издание текста, К.К. Курдоева и Ж.С. Мусаэлян, Москва, 1986.

13) V.Veliaminof-Zernof, **Scheref-Nameh ou histoire des Kourdes,preince de Bidlis,** t. I-II, Stb. 1860-1862

14) F.B. Charmoy, **Chèref-Nameh ou Fastes de la nation kourde,** par Cheref -ou ddine, Prince de Bitlis, dans l'lialet d'Arzeroume,
T. I,premiere partie, Saint-Pétersbourg,1868
T. I,seconde partie, Saint-Pétersbourg,1870.
T. II,premiere partie,Saint-Pétersbourg,1873
T. II,seconde partie, Saint-Pétersbourg,1875

15) A. Chodzko, **Etudes philologiques de la langue kurde(dialecte Suleimanie),** Journal Asiatique, Paris, 1857.

16) Х.Абовян , **Курды,** Кафкас, № 46, 47, 49, 50, Тифлис, 1848.

17) С.А. Егиазаров, **Краткий этнографический очерк курдов Эриванской губернии.** Записки Кавказского Отдела РГО, Книжка XIII , выпуск 2, Тифлис, 1891.

18) В. Диттель, **Обзор трехгодичного путешествия по Востоку,** ЖМНП, отд. IV , СПБ, 1847.

19) Н.Я. Марр, **Еще о слове челеби (к вопросу о культурном значении курдской народности в истории передней Азии,** Записки Восточного отделения Императорского Русского географического общества, т. XX, 1912.

20) И.А. Орбели, **Фольклор и быт Мокса** , Москва, 1982.

21) В.А. Гордолевский, **Избранные сочинения,** т. 1-4, Москва, 1960-1968.

22) В.Ф. Минорский, **Курды.** Заметки и [illegible] Пг., 1915.

10. Bölüm

SOVYETLER BİRLİĞİ

1917 Büyük Ekim Devrimi'nden sonra, Doğubilimlerinin en çok geliştiği ülkelerden birisi Sovyetler Birliği oldu. Sovyetler Birliği bugün dünyanın en önemli Doğubilim merkezlerine sahip bulunmaktadır. Başta **Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Doğubilimleri Enstitüsü** olmak üzere,bugün Azerbaycan, Özbekistan, Ermenistan , Türkmenistan, Kazakistan, Tacikistan ve Gürcistan'da,Doğubilimleri alanında çeşitli araştırma ve incelemelerde bulunan birçok bilimsel araştırma merkezi vardır. Sovyetler'deki Doğubilim çalışmaları, değil yalnız Sovyetler Birliği'nde, bugün dünyanın çeşitli ülkelerinda, buralardaki araştırmacılar tarafından övgü ile karşılanmaktadırlar, Sovyet doğubilimcilerinin çeşitli araştırmaları, bu nedenle birçok dünya kültür dillerine çevrilmektedirler. 1980 yılında,Moskova'da ingilizce olarak yayınlanan **"Sovyet Doğu İncelemelerinin Bugünü"** adlı iki ciltlik çalışmanın,ikinci cildinde, son yıllarda Sovyet doğubilimcilerinin birçok ülkede başka dillere çevirilmiş çalışmalarının bir dokümü yapıldı(1). Sovyet doğubilimcilerinin başarılarının sergilendiği bu çalışmada, aynı şekilde, çeşitli Sovyet kürdologlarının, İngiltere, Irak, İran, Almanya gibi ülkelerde değişik dillerde yayınlanan bazı araştırmalarına da, değinilmiştir.

1917 Ekim Devrimi sonrası Sovyetler Birliği nde gelişen Kürdoloji çalışmalarının tarihi bu

gün 70 yaşına basmaktadır. Bu süre içinde, Sovyetler'deki Kürdoloji alanındaki başarılı çalışmalar üzerine Fransa,İsveçre,İsveç, Irak'da yayınlanan bazı incelemelerde, bu konuda ayrıntılı bilgiler yer aldı. Fransa'da,A. Bennigsen'in yazmış olduğu **"Kürtler Ve Sovyetler Birliği'nde Kürdoloji"**(2) ve M. Mukri tarafından hazırlanan başka bir araştırma **"Kürdoloji Ve Sovyetler Birliği'nde Kürt Dili Eğitimi"**(3), bu konuda Avrupa'daki çeşitli araştırmacı ve doğubilimcinin ilgisini Sovyetler'de yapılan Kürdoloji çalışmaları üzerine çekti. İsmet Şerif Vanlı,1970 yılında yayınladığı Kürtlere ilişkin kapsamlı eserinin,giriş kısmında yer alan **Kürdoloji** adlı bölümde, geniş olarak Sovyetler'deki Kürdoloji çalışmalarına değindi(4). Irak'da çalışmalarını yürüten Dr. Abdul Rahman Maruf, 1974 yılında yazdığı " **Rusya Ve Sovyetler Birliği'nde Kürt İncelemeleri**"(5), ve Prof. Maruf Haznedar'ın bir kapsamlı çalışması olan **"Asya Müzesi Ve Doğubilimleri Enstitüsü, Leningrad Şubesi'indeki Doğubilim, Arabistik Ve Kürdoloji Tarihi-1818-1968**(6) adlı kitapta, yine ayrıntılı olarak Sovyetler'deki Kürdoloji çalışmaları üzerinde durulmuştur. İsveç'te yayınlanan diğer iki incelemede özet olarak, Sovyetler'deki **Kürt Dili** ve **Kürt Tarihi** üzerine yapılan Kürdoloji çalışmalarına değinildi(7).

***

1917 Ekim Devrimi'nden sonra günümüze kadar, 70 yıl içerisinde Kürdoloji alanında yapılan tüm çalışmalar , araştırma ve incelemeler, bilimsel toplantı ve konferanslar, diğer etkinlikler aslında kendi başına geniş kapsamlı bir araştırmayı gerektirmektedir. Biz burada, bu çalışmaların ana öğeleri ve önemli süreçleri üzerinde durup , çalışmaları özetlemeye çalışacağız. Bu konuda,ge

niş bir araştırma yapan Prof. Qanadê Kurdo'nun ölümünden önce hazırlayıp, baskıya verdiği "**Rusya Ve Sovyetler'de Kürdoloji'nin Tarihi**" adlı bilimsel bir çalışmasının olduğunu da, burada belirtmekte ayrıca yarar vardır.

İlk yıllarda, Kürt aydın tabakası özellikle, yaşanılan bu özgürlük ortamında kendi dillerini, kültürlerini geliştirmek, çeşitli folklor ürünlerini derlemek, ileride Kürdoloji çalışmaları ve araştırmalarına katkıda bulunacak bir dizi aktif çalışma içerisine girdiler.

1917 yılından sonra, Sovyetler'de başlangıçta Kürdoloji ile Marr ve Orbeli uğraşıyordu. Orbeli'nin çabaları sonucunda, Hugo Makas'ın Mardin yöresi Kurmanci lèhçesi ile yazılmış veya derlenmiş "**Kürtçe Metinler**" adlı çalışması 1926 yılında Leningrad'ta yayınlanıyor (**8**).

1931 yılında Leningrad Devlet Üniversitesi, İranoloji Kürsüsü bünyesinde bir **Kürt Semineri** oluşturuluyor. Bu grubun oluşması ile Sovyetler'de Kürdoloji alanında çekirdek düzeyinda ilk çalışmalar başlamış oluyordu. Rus ve Sovyet Kürdoloji Tarihi'nde ilk defa kendisi Kürt olmayan araştırmacılar yanında, kendisi Kürt olan bilim adamlarının da çalışmalara katkıda bulunduğuna tanık olmaktayız. Genç kürdologlardan, E. Şemo, Q. Kurdo ve İ. Sukerman'ın bu dönemde Kürtçe üzerine ilk çalışmalarını yapıp, yayınladıkların görmekteyiz, bu üç kişinin Kürt dilinde **Cins** ve **İzafet** konularında yaptıkları üçlü çalışmaların, Sovyetler'de Kürt araştırmacılar tarafından ilk defa yapılan bilimsel araştırmalar olması nedeni ile, tarihi bir önemi vardır (**9**).

Oluşturulan bu Kürt Semineri'nden sonra, Kürdoloji alanında atılan ikinci önemli bir adım da, 1934 yılında düzenlenen **Birinci Kürdoloji Kongresi**'dir. Ermenistan'ın başkenti Erivan'da düzenlenen bu kongreye çeşitli Kürt ve Kürt-olmayan a-

raştırmacılar katıldı. Başta Q.Kurdo, E.Evdal,H. Cındi, A. Mırazi, Ç.Bakaev, E. Şemo gibi Kürt aydın ve bilginleri, çeşitli cumhuriyetlerden gelen birçok bilim adamı Kongre'de hazır bulundular. Kongre'de önemli kararlar alındı, geleceğe ilişkin çalışmalar gözden geçirildi. Kongre'de İkinci Kürdoloji Kongresi'nin yakın bir gelecekte toplanması, Moskova ve Leningrad'da Kürdoloji alanında çalışmaların başlatılması kararlaştırıldı.

Birinci Kürdoloji Kongresi'nden, 1960 yıllarına kadar çeşitli araştırma kurumlarında, Kürt Dili ve Edebiyatı, Kürt Tarihi, Etnografya ve Kürt Bibliyografyası alanında birçok araştırma ve inceleme yapıldı. Q. Kurdo, E. Evdal, H. Cındi, Ç. Bakaev, E. Şemo, O. Celil, O. L. Vilçevski, M.A. Aristova, İ. Avalian, İ. O. Farizof gibi kürdologların çalışmaları bu dönemde aralıksız devam etti. İleride bu çalışmalara ayrıca değineceğiz. Bu arada, çeşitli cumhuriyetlerde birçok doğubilimcinin Kürtler ve Kürdistan üzerine çeşitli araştırma ve incelemeleri farklı yıllarda yayınlandı, A.D. Noviçev, O.L. Vasilevskiy, K. Vasilev ve F.B. Rostopçin gibi. Yine bu yıllarda, V. S. Sokolov, B.V. Miller, A.A. Freyman, L.A. Pireyko gibi iranologların Kürdoloji'ye büyük bir katkıda bulunduklarını görmekteyiz.

1959 yılı Kürdoloji Tarihi'nde önemli bir dönüm noktası oldu. Daha önce değindiğimiz Leningrad'da açılan Kürt Semineri ve 1934 yılında düzenlenen Birinci Kürdoloji Kongresi gibi, Kürdoloji alanındaki kurumlaşma etkinlikleri sonucunda, Leningrad'da,1959 yılında Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Doğubilimleri Enstitüsü'nün Lenigrad Dalı bünyesinde bir **Kürdoloji Bölümü** açıldı. Büyük doğubilimci İ.A. Orbeli'nin çabası ile açılan bu bölümün başkanlığına, [illegible]

si getiriliyor. Yaklaşık olarak 35 yıllık bir maziye sahip olan bu araştırma kurumunda, şimdiye kadar birçok kadro yetişti, çeşitli araştırmalar ve incelemeler yapıldı. Böylece , bu bölümde yapılan değerli çalışmalar sonucunda, Kürdoloji alanında Leningrad Kürdoloji'nin birinci derecede önemli bir merkezi haline dönüştü. Ünlü doğubilimci. İ. A. Orbeli'nin 1961 yılnda ölmesi üzerine, onun öğrencisi olan Qanadê Kurdo bu bölümün başkanlığına getiriliyor. Qanadê Kurdo, o zamandan, 1985 yılına kadar bu görevi başarılı bir şekilde yürütüp, öğretmeni Orbeli'nin en büyük arzularından bir tanesini yerine getirmiş oldu.

İ.A. Orbeli(1887-1961), tüm yaşamı boyunca , Kürdoloji'nin gelişmesine, kurumlaşması ve Sovyetler'de bir kabul görmesinde, sayısız çabaları oldu. Büyük doğubilimci Orbeli, Almanya'dan İrana, Amerika'dan İngiltere'ye kadar, çeşitli doğubilimleri kurumunun seçkin bir üyesi olmuş, o, Doğubilimleri Enstitüsü Lenigrad Dalı başkanlığı, ünlü Ermitaj Müzesi başkanlığı, Ermenistan Bilimler Akademisi birinci başkanlığı gibi, birçok görevde bulunmuş, ölümünden bir yıl önce de, Moskova'da düzenlenen 25. Uluslararası Doğubilimcileri Kongresi'ne katılmıştır.

Daha önceleri de değindiğimiz gibi, Ekim Devrimi öncesi dönemde Orbeli Van yöresinde Kürtler üzerinde çeşitli etnografik ve folklorik incelemelerde bulundu. Orbeli ünlü Kürt Halk Destanı olan Mem û Zin'e en büyük değeri biçti, 1957 yılında yayınlanan ilk Kürtçe-Rusça Sözlüğün redaktörlüğünü yaptı, Çerkez Bakaev tarafından hazırlanan bu sözlüğe Orbeli ayrıca bir önsöz yazdı .

1959 yılında kurulan Leningrad'daki Kürdoloji Bölümü'nden iki yıl sonra, Moskova'da düzenlenen Uluslararası Doğubilimciler Kongresi, Sovyet Kürdolojisi açısından bir başarı oldu. Birçok kürdolog bu kongreye katılıp, çeşitli bildiriler sun-

dular. Bir diğer kongre de, 1957 yılında Taşkent de düzenlenen **Tüm Sovyet Doğubilimcileri Kongresi**'dir. Sovyetler'den, diğer sosyalist ülkelerden ve bazı Asya ülkelerinden çeşitli bilim adamlarının katıldığı bu Kongre'ye G. B. Akopov ve R.G.Gaziev'in Sovyetler'deki Kürdoloji çalışmalarının gelişimi ve Kürdoloji'nin görevleri üzerine bildiriler sundular. Bu kongrenin ikincisi, 1983 yılında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de yapıldı.

Sovyet kürdologlarının kendi aralarında düzenledikleri iki bilimsel toplantı, 1980 ve 1982 yıllarında Moskova ve Leningrad'ta yapıldı.

1958 yılında Ermenistan Bilimler Akademisi'ne bağlı bir Doğubilimleri Bölümü açıldı. Bu bölüm bünyesinde dört çalışma grubu oluşturuldu: **İranoloji, Kürdoloji, Arabistik** ve **Türkoloji**. Kürdoloji grubunun başkanlığına, Kürt Folkloru alanında uzmanlaşan, Prof. Heciyê Cındi getirildi. 1971 yılında alınan bir karar ile, Doğubilimleri Bölümü(Kürsü) yerine, Ermenistan Bilimler Akademisine bağlı bir Doğubilimleri Enstitüsü oluşturuldu. Bu enstitüde 7 bölüm açıldı. Bu bölümlerden bir tanesi de **Kürdoloji Bölümü** oldu. Bu bölümde Kürdoloji Eğitimi'ne başlandı. Çalışmaları, bu yıl 30 yaşına basan bu bölümün başkanlığını, şu anda Kürt Tarihi alanında çeşitli çalışmaları olan Dr. Şekroyê Xudo yapmaktadır, bölümde 10 bilim adamı çalışmaktadır. Kürt Tarihi, Kürt Dili, Kürt Etnografyası ve Kürt Folkloru alanında çeşitli çalışmaların yapıldığı bu bölüm, Leningrad'dan sonra Sovyetler'de ikinci sırada yer alan önemli, en büyük Kürdoloji ocaklarından birisi sayılmaktadır. Şimdiye kadar, sürdürülün eğitim yanında, kitap olarak bölüm tarafından yayınlanmış birçok araştırma ve incelemeler vardır. Bu çalışmalara ileride değinilecektir. Çeşitli Sovyet kürdologlarının çalışmalarını kapsayan, "**Kürdoloji**" adlı iki kapsamlı kitap, 1975 ve 1985 yıl

larında Erivan'da yayınlandı. Bu iki derlemede , Kürt Dili ve Edebiyatı, tarihi, etnografya ve çeşitli folklor incelemeleri yer almıştır.

1980 yılında alınan bir karar ile Moskova'da, bir **Kürdoloji Çalışma Grubu** kuruldu. Bu çalışma grubu çalışmalarını özelllikle **Kürt Tarihi** üzerine yoğunlaştırdı.

Azerbeycan'ın başkenti Bakü'de çalışmalarını yürüten çeşitli kürdologlar, **Kürt Edebiyat Tarihi** alanında büyük bir araştırma içine girdiler .

1940-1984 yılları arasında Sovyetler'de Kürdoloji'nin çeşitli dallarında 75 Doktora Tezi hazırlandı. Bunlardan 19 tanesi Kürtçe üzerine yapıldı.

Böylece, Lenigrad, Erivan, Moskova ve Bakü,çalışmaları ile, Sovyetler Birliği'nde 4 önemli araştırma merkezi haline dönüştüler. Ayrıca Tiflis, Semerkant ve Türkmenistan'ın başkenti Aşxabat'daki Kürdoloji çalışmalarını da hesaba katarsak,Kürdoloji çalışmalarının coğrafik alanı daha da genişlenmektedir.Böylece diyebiliriz ki, bugün dünyada, Kürdoloji çalışmalarının nitel ve nicel olarak en çok gelişmiş olduğu ülke, Sovyetler Birliği'dir.

D İ L B İ L İ M

Ekim Devrimi ile birlikte, Kürtçe üzerine yapılan çalışmalar süreç içinde giderek yoğunlaşmaya başladı. Çarlık döneminde bilgisizlik içerisinde kıvranan, okuma-yazması olmayan kitlelere Kürtçe'yi öğretmek için geniş okuma-yazma seferberlikleri başlatıldı, dilbilgisi kitapları basıldı, okuma kitapları ve diğer eğitim malzemeleri hazırlandı. Hakop Gazaryan, 1921 yılında hazırladığı Kürtçe Alfabeyi **Şems** adıyla yayınladı. Tarihi bir niteliği olan bu kaynağın yayınlanması ile buradaki Kürtler büyük bir silaha kavuştular. Kürtçe öğretmen gereksinimini gidermek için 1931 yılında Erivan Kafkas-Ötesi Teknik Pedagoji

Okulu açıldı. Süreç içinde burada birçok öğretmen adayı yetişti, okulları bitirerek Kürt köylerinde göreve başladılar. Kürtçe'nin yazı dili olarak gelişmesinde, 1930 yılında yayınına başlayan **Riya Teze** gazetesi büyük bir rol oynadı. 57 yıldır sürekli çıkan bu gazete, Periyodik Kürt Basını Tarihi'nde en uzun süreli yayın organı niteliğini taşımaktadır. Şimdiye kadar yaklaşık olarak 4000 sayısı çıkmıştır. Riya Teze gazetesi sayfaları arasında zaman-zaman çeşitli bilim adamları ve kürdologların birçok incelemeleri de yayınlanmıştır. Riya Teze gazetesinin en önemli, işlevlerinden bir tanesi de, Kürtçe'deki ekonomik, politik, sosyal ve daha birçok alandaki terminoloji çalışmalarına katkıda bulunarak, Kürt Yazılı Dili'nin gelişmesinde aktif bir rol oynamasıdır.

***

Kürt Dili üzerine yapılan bilimsel araştırmalar ilk yıllarda, Sovyet Kürtleri arasında konuşulan **Kurmanci Lehçesi** üzerinde yoğunlaştırıldı. Daha sonra, kadroların yetişmesi ile, Kürtçe'nin diğer lehçeleri de, ele alınıp araştırılmaya başlandı. Kürtçe'nin lehçe ve ağızları arasındaki önemli ayrılık ve benzerlikler, Kürtçe'nin diğer dünya dilleri içerisindeki yeri, yapılan çeşitli karşılaştırmaları çalışmalar ile, büyük çapta aydınlığa kavuşmuş oldu.

Kürt Dili üzerine yapılan çalışmalar başta, Lenigrad, Erivan, Moskova ve Semerkand'daki bilim adamları ve kürdologların çabaları ile sürdürüldü. Kürtçe üzerine çeşitli çalışmalar yapan araştırmacıların büyük bir kesimi, kendileri Kürt olan bilim adamları oldu. Bu alanda uzmanlaşan, enerjilerini bu alanda yoğunlaştıran Kürt kökenli dilbilimcilerin en önemlileri şunlardır: Qanadê Kurdo, Çerkez Bakaev, İsak Sukerman, Kerim Eyubi, Zera Usıf, Maksimê Xemo. Kendileri Kürt olmayan,

Kürtçe üzerine çeşitli çalışmaları olan dilbilimci ve kürdologlardan, İ.İ. Avaliani, İ.A. Smirnova ve R.L. Tsabolov'un Kürtçe alanında yaptıkları dilbilimsel çalışmalar ile Kürdoloji'ye büyük bir katkıda bulundular. Yukarıda adlarına değindiğimiz dilbilimcilerin, çeşitli araştırma kurumlarında yaptıkları doktora tezleri vardır.

Bunlardan, Prof. Qanadê Kurdo(1909-1985),Sovyetler Birliği'nde yetişmiş en büyük kürdologlardan birisi sayılmaktadır. Kendisi,dılbilim alanında yaptığı çalışmalar dışında, Kürdoloji'ye bir bütün olarak sayısız katkıları oldu. O, aynı şekilde, Kürt Edebiyatı,folkloru ve etnoloji alanında birçok çalışmalar yaptı. Yaklaşık olarak , 100'ün üzerinde eser yazdı. Onun denetiminde,bir çok diğer çalışma yapıldı veya bu çalışmalara önsözler yazdı.Qanadê Kurdo'nun diğer yandan Kürdoloji Eğitimi'ne büyük katkıları oldu. Birçok kürdolog onun yanında yetişti ve doktora çalışmalarını Qanadê Kurdo ile birlikte hazırladılar. Çağımızda yetişmiş en büyük kürdologlardan birisi olan Qanadê Kurdo,1961-1985 yılları arasında,yaklaşık olarak tam 25 yıl Leningrad Kürdoloji Bölümü'nün başkanlığını yaptı. 1965 yılında hazırladığ doktora tezi olan **Kurmanci ve Sorani Materyallerine Göre Kürtçe Dilbilgisi** adlı karşılaştırmalı dilbilimsel çalışması dışındaki diğer çalışmalarına yeri geldikçe kısaca dokunacağız. Ünlü kürdolog, diğer yandan Irak Bilimler Akademisi öğretim üyeliğine seçilmiş ve Paris'deki Kürt Enstitüsü'nün şeref üyesi olmuştur.

Kürt Dili üzerine ilk bilimsel çalışmaları başlatmış dilbilimcilerden birisi olan Prof.İsak Sukerman(doğ.1910), uzun yıllar Sovyet Bilimler Akademisi Doğubilimleri Enstitüsü'nde görev yaptı.Sukerman daha ziyade, Kürtçe'nin Kurmanci lehçesi üzerinde bir bütün olarak çalıştı. Bu alanda yak

laşık olarak 60 yıllık bir çalışması olan dilbilimcinin birçok araştırması vardır. 1963 yılında doktorasını, **Kürt Dili'nde Varlık İsimleri ve Onların Çekimi** teması üzerine geliştiren kürdologun, Rusça basılmış çeşitli araştırmaları vardır.

Sovyetler'de konuşulan Kürtçe ve bu Kürtçenin farklı cumhuriyetlerde konuşulan ağızları üzerinde karşılaştırmalı çalışmalar yapmış olan Prof . Çerkez Bakaev (doğ.1912), diğer yandan Kürtçe ve diğer komşu halkların dilleri arasındaki dilsel bazı ilişkiler üzerine de çalışmıştır. Araştırıcının, 1971 yılında hazırladığı **Sovyet Kürtleri'nin Dili** adlı bir doktora çalışması vardır. Bakaev çalışmalarını uzun bir dönem Sovyet Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsü'nde yürüttü.

Qanadê Kurdo'nun öğrencisi olan,dilbilimci Zera Yusuf çalışmalarını Leningrad'daki Kürdoloji bölümünde yürütmektedir. Daha ziyade, Kürtçe'nin Güney Lehçesi diye adlandırılan Sorani Lehçesi üzerinde çalışan araştırmacı, 1956 yılında Qanadê Kurdo denetiminde, **Sorani Lehçesi'nde Ön ve Arka Takılar** adı altında doktora çalışmasını yaptı.

Kerim Eyubi, Dilbilim Enstitüsü'nde çalışmakta olan İ.A.Smirnova(doğ.1928) ile birlikte , İran'da konuşulan Kürtçe'nin Mukri Lehçesi üzerinde ortaklaşa yürüttükleri birçok araştırma yayınladılar. Bunlardan Smirnova, 1980 yılında **Çağdaş İran Dillerinde Cins Kategorisi** adıyla yaptığı doktora çalışmasında, aynı şekilde Çağdaş İrani dillerden sayılan Kürtçe üzerinde de durmuştur.

Erivan Kürdoloji bölümünde çalışan dilbilimci Maksimê Xemo, Irak'da konuşulan Badinan Lehçesi üzerine yaptığı doktora çalışmasından sonra,çalışmalarını **Kürtçe Deyimler** üzerinde yoğunlaştırdı. Bu alanda Maksimê Xemo'nun birçok araştırması çeşitli yıllarda yayınlandı.

Uzun yıllar çalışmalarını Özbekistan'ın başkenti Semerkand'da yürütmüş olan, Prof. İ.İ. Avaliani(1907-1984), Kürtçe'de Fiil söz bölümü alanında birçok araştırma yaptı. Ayrıca Kürtçe Deyimler üzerinde çalıştı. 120'nin üzerinde çalışması olan dilbilimci, 1969 yılında **Kürt Dilinde Bileşik Fiiller ve Deyimler** konusunda doktorasını yaptı. 1979 yılında Maksimê Xemo tarafından hazırlanıp, Erivan'da yayınlanan **Kürtçe Deyimler Sözlüğü** bilimsel çalışmasının sorumlu redaktörlüğünü yapan Avaliani, 1963 yılından 1984 yılına kadar, Semerkand Üniversitesi, Uzak Doğu Ülkeleri Dilleri ve Edebiyatları Kürsüsü'nün başkanlığını yaptı.

Dilbilim Enstitüsü'nde Kürt Dili'nin tarihi gelişimi alanında çeşitli araştırmalar yapan, R. L. Tsabolov, özellikle Kürt Dili'nin etimolojik temelleri üzerinde çalışmaktadır. Araştırmacı, 1979 yılında Kürt Dili'nin Tarihsel Gelişimi üzerine bilimsel bir tez hazırladı.

Sovyetler Birliği'nde yukarıda kısaca yaşamlarına değindiğimiz kürdologlar dışında, Sovyetler'in ünlü bazı iranologları da, Kürtçe'ye ilişkin önemli araştırma ve incelemeler yapmışlardır. Bunlar arasında şu isimleri sıralıyabiliriz: B. V. Miller(1877-1956), S.N. Sokolov(1901-1963), İ. M. Oranski(doğ.1923), L.A. Pireyko(doğ.1928) ...

Kürtçe üzerine yapılan dilbilimsel çalışmaları, Kürtçe'nin geleneksel dilbilgisi planı çerçevesinde ele almak mümkün değildir. Bu hususta, alanı daha geniş olan dilbilim(Linguistics) çalışmalarını, kapsamı dar olan dilbilgisi(Grammar) biliminden ayrı olarak ele almak gerekir. Çünkü öyle çalışmalar vardır ki, bu çalışmaları dilbilgisi kuralları çerçevesinde irdelemek oldukça güçtür. Bu nedenle, Sovyetler'de Kürt Dili alanında

yapılan araştırma ve incelemeleri, dilbilimsel açıdan, belli başlıklar altında incelemekte yarar vardır.

DİLBİLİMSEL ÇALIŞMALARIN BİR ANALİZİ

***Lehçebilim**(Dialectology) : Kürtçe'nin, Kurmanci lehçesi üzerine bütünsel çalışmalar, Qanadê Kurdo, Çerkez Bakaev ve İsak Sukerman tarafından yapılmıştır. Bu lehçenin sesbilgisi(Phonology), Biçimbilgisi(Morphology) ve Tümcebilim(Syntax) kesimleri üzerinde toplu araştırmaların ilki, 1957 yılında Qanadê Kurdo'nun Rusça olarak , yazdığı"**Kürt Dili'nin Grameri(Kurmanci)**" adlı bilimsel çalışmasıdır(**10**).

Kürtçe'nin Güney Lehçesi diye adlandırılan Sorani Lehçesi alanında, Qanadê Kurdo, Kerim Eyubi İ.Smirnova ve Zera Yusuf'un araştırmaları vardır. Qanadê Kurdo Kürtçe'nin her iki büyük lehçesi üzerine,daha önceleri de belirttiğimiz gibi ayrıca bir doktora çalışması olmuştur. Sorani Lehçesi'nin Mukri Kürtçesi üzerine İ.A. Smirnova ve Kerim Eyubi'nin, 1968 yılında ortaklaşa hazırladıkları "**Kürtçe'nin Mukri Lehçesi**"(**11**) Leningrad da yayınlandı. Çalışmalarını ortaklaşa yürüten , bu iki dilbilimci, son olarak 1985 yılında "**Kürt Dili'nin Fonetiği(Mukri Lehçesi**) adlı diğer bir çalışma yaptılar(**12**). Uzun bir dönem Sorani alanında çalışmalar yapan Zera Yusuf, bu lehçe 'nin Süleymaniye'de(Irak) konuşulan dalına ilişkin olarak, 1985 yılında "**Kürt Dilinin Süleymaniye Lehçesi**" adlı çalışmasını Moskova'da yayınladı(**13**).

Qanadê Kurdo, Kurmanci ve Sorani lehçeleri dışında, Kürtçe'nin bir diğer lehçesi olan Zazaca üzerinde de, çalıştı(**14**).

Irak'da konuşulan Badinan Lehçesi'ne ilişkin olarak, Erivan'da çalışmalarını yürüten Maksimê

Xemo'nun, bu konuda hazırlamış olduğu doktora çalışması dışında, yayınlanmış başka incelemeleri de vardır(15).

***Sözlükbilim**(Lexicology) : Sovyetler'de yapılan Kürtçe üzerine dilbilimsel çalışmaların önemli bir kesitini de sözlük çalışmaları oluşturmaktadır. Son yıllarda yayınlanmış Kürtçe sözlüklerde çağdaş sözlük hazırlama yöntemlerinin tümü kullanılmış, bu sözlüklerin sonlarına doğru Kürtçe'yi yeni öğrenenlere kolaylık olsun diye, ayrıca kısa birer Kürtçe Dilbilgisi kesimi de eklenmiştir. 1933 ve 1985 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde 10 temel sözlük yayınlandı.Bu sözlüklerden ikisi hariç(E.Evdal,M.Xemo) , diğerlerinin tümü dillerden birisinin Kürtçe'den oluştuğu, iki-dilli sözlüklerdir. Bu sözlüklerin, yıllara göre basımı şöyledir :

- **Ermenice-Kürtçe Sözlük**, Erivan, 1933, ortak komisyon.
- **Ermenice-Kürtçe Terminoloji Sözlüğü**, Erivan 1935, ortak komisyon.
- **Ermenice-Kürtçe Sözlük**, Erivan, 1957, S. Siyabendov, A. Çaçani, 23000 sözcük.
- **Rusça-Kürtçe Sözlük**, Moskova, 1957, İ.Farizov, 30000 sözcük.
- **Kürtçe-Rusça Sözlük**, Moskova, 1957, Ç.Bakaev(İ.Orbeli'nin önsözü ile birlikte), 14000 sözcük.
- **Kürtçe İmla Sözlüğü**, Erivan, 1958, Eminê Evdal.
- **Kürtçe-Rusça Sözlük**, Moskova, 1960 , Qanadê Kurdo, 34000 sözcük.
- **Rusça-Kürtçe Öğrenim Sözlüğü**, Moskova,1977, E.İ. Kedaytene, Kurdistan Mukriyani, V.İ. Mitroxina, 2100, Cep Sözlüğü.
- **Kürtçe-Rusça Deyimler Sözlüğü**,Erivan, 1979, Maksimê Xemo, 8000 deyim.
- **Kürtçe-Rusça Sözlük**(Sorani), Moskova, 1983,

Qanadê Kurdo, Zera Yusuf, 25000 sözcük.

Leningrad'daki kürdologların önlerine koydukları bir tasarıya göre, 3 yıllık süre içinde Kürtçe'nin iki ana lehçesine dayalı bir Kürtçe-Rusça Sözlük hazırlanacaktır. Erivan'da, Heciyê Cındi'nin üzerinde çalıştığı, 30000 sözcükten oluşan, diğer bir Kürtçe-Ermenice Sözlüğün hazırlıkları da sürmektedir.

* **Karşılaştırmalı Dilbilim**(Comparative Philology) : Sovyetler'de konuşulan Kürtçe'ye ilişkin çeşitli ağızlar arasındaki benzerlikler, ayrılıklar üzerinde, Prof. Çerkez Bakaev'in değişik birçok araştırması vardır. Araştırmacı önce, Türkmenistan'daki Kürtlerin ağızları üzerinde çalıştı(17), üç yıl sonra da, Azerbeycan Kürtlerinin dilleri üzerine hazırladığı çalışmasını yayınladı, 1972 yılında, Ermenistan, Türkmenistan, Azerbeycan Kürtlerinin ağızları üzerine geliştirdiği "**Sovyetler Birliği'ndeki Kürtlerin Dili**" adlı karşılaştırmalı çalışması, Moskova'da yayınlandı(18).

Qanadê Kurdo, 1978 yılında yayınlamış olduğu, "**Kurmanci ve Sorani Materyallerine Göre Kürtçe - nin Dilbilgisi** " adlı çalışmasında, Kürtçe'nin iki büyük lehçesi arasındaki benzerlikler ve ayrılıklar konusunu ele aldı ve bir senteze ulaşmak istedi(19).

Sokolov(20), Oranski(21) ve Pireyko(22) gibi iranologlar da, çalışmalarında, Kürtçe'yi diğer İrani diller ile karşılaştırdılar.

* **Kökenbilim**(Etymology) : Bu alanda, dilbilimci P. L. Tsabolov, yazmış olduğu "**Kürtçe'nin Fonetik Yapısnın Tarihsel Gelişimi**"(23) ve "**Kürtçe nin Morfolojik Yapısının Tarihsel Gelişimi**"(24), adlı çalışmalarında, Kürtçe'de kullanılan birçok sözcüğün kökenini eşmeye çalıştı, bazı karşılaştırmalara girişti. Prof. Bakaev de, Kürtçe'ye gi

ren bazı komşu halkların dillerinden sözcüklerin varlığı üzerinde durdu. Arapça, Türkçe, Rusça ve Ermenice ile Kürtçe arasındaki dilsel ilişkilere değinen araştırmacı, 1976 yılında yayınlamış olduğu "**Sovyet Kürtlerinin Dilsel Gelişiminde, Dilsel İlişkilerin Rolü**" adlı kitabında, ayrıntılı olarak bu konu üzerinde durdu(**25**).

* **Yazım**(Orthographie) : Yazım(imla) alanında ilk çalışmalardan birisi, Eminê Evdal tarafından 1958 yılında yayınlanan "**Kürtçe Yazım Sözlüğü**"adli dilbilimsel çalışmadır(**26**). Son olarak, Prof. Çerkez Bakaev'in hazırladığı"**Kürtçe Yazımının Temelleri**" geniş kapsamlı çalışması, 22000 sözccük ile birlikte, 1983 yılında Moskova'da yayınlandı. Çalışmanın sonuna, Kürtçe bazı metinler ve Rusça çevirileri eklenmiştir(**27**).

* **Adbilim**(Onomastitics) : Erkek-kadın adları, aşiret adları gibi kategoriler üzerine Q. Kurdo'nun ölümünden önce başlayıp, yarıda kalan çalışmalarından bir tanesi de, onun Musaelyan ve Vasilieva ile birlikte hazırlamaya başladıkları Kürt Aşiretleri Sözlüğü'dür. Qanadê Kurdo'nun ölümünden sonra, bu çalışma diğer iki araştırmacı tarafından sürdürüldü. Qanadê Kurdo'nun 1985 yılında yayınlanan "**Kürtçe'de Özel İsimler**" çalışması,bu alanda yapılan diğer yeni çalışmalardan bir tanesidir(**28**).

E D E B İ Y A T

Gerek Kürdistan'ın çeşitli parçalarında gelişen Kürt Edebiyatı olsun ve gerek Sovyetler Birliği'nde boy atan Kürt Edebiyatı olsun, özellikle 1960 yıllarından sonra araştırma konusu oldu. Kürt Edebiyat Tarihi bir bütün olarak ele alınıp bu edebiyata ilişkin genel belirlemeler yapıldı. Daha sonra Klasik ve Çağdaş Kürt Edebiyatına ilişkin çeşitli çalışmalar yayınlandı. Bu konuda bir çok doktora tezleri Sovyetler'de hazırlandı. Kürt

Edebiyatı diğer halkların dillerine çevirildi.Çeşitli yıllarda, Sovyet Kürt yazarlarının eserlerinin toplu olarak bulunduğu, birçok **Kürt Yazarları Antolojileri** basıldı. Sovyetler'de yetişen, edebiyat alanında güçlü kalemlere sahip olan çeşitli Kürt yazarlarının ortaya çıkışına bağlı olarak, Kürt Edebiyatı üzerine yapılan araştırma, incelemelerin tonu ve renginde de önemli değişmeler gözlendi, çalışmalar nitel ve nicel olarak , eskiye oranla bayağı gelişti.

***

Özellikle Klasik Kürt Edebiyatı üzerine yaptığı çeşitli bilimsel araştırma ve incelemeler ile tanınan, M.B. Rudenko(1927-1977), bu alanda Leningrad'da önemli çalışmalar yaptı. Araştırmacı, 1953 yılında büyük Kürt ozanı,aydın ve filozofu Ahmedê Xani'nin **Mem û Zîn** adlı ünlü destanı üzerine adaylık tezini hazırladı. Bu teze dayalı çalışması, destanın Rusça çevirisi ve belli bazı açıklamalar ile birilikte, 1962 yılında Moskova'da yayınlandı(**29**). Rudenko, ayrıca Ahmedê Xani'nin yazdığı ama fazla bilinmeyen bazı şiirlerini de, 1961 yılında Asya ve Afrika Dergisi'nde yayınladı(**30**). Rudenko, sonraları Xaris Bitlisi,Selim Süleyman, Feqiyê Teyran'ın çeşitli eserlerini Rusça'ya çevirdi, bu eserler üzerine tarihi , edebi ve toplumsal belirleme ve açıklamalar yaptı. Büyük edebiyat bilimcisi, çeşitli kütüpnahelerde korunan birçok Kürt Elyazması üzerinde çalıştı, onların önemine değindi. Bu konuda araştırmacının 1961 yılında yayınladığı "**Kürt Elyazmaları**" na ilişkin çalışması sonucunda, birçok kürdolog ve doğubilimci Kürt Edebiyatı üzerine bilgi sahibi oldu. Bu araştırma üzerine çeşitli yayın organlarında birçok tanıtma yazısı(Review)yayınlandı(Kurdish Facts,Amsterdam-1961, Ethnogra-

phie, Budapeşt-1962, Riya Teze, Erivan-1961, Asya ve Afrika Halkları, Moskova-1963). Ayrıca Jaba'nın Kürt Edebiyatı'na ilişkin koleksiyonu üzerine de çalışan Rudenko, Selim Süleyman'ın Kürtçe olarak yazdığı **Yusuf ve Züleyha Destanı**'na ilişkin olarak doktora tezinini hazırladı.

Rudenko ve Mikayilê Reşit birlikte, **Küçük Edebiyat Ansiklopedisi**'nin , 1966 yılında yayınlanan 3. cildinde yer alan **Kürt Edebiyatı** maddesisini hazırladılar. 1963 yılında Halkaların Dostluğu adlı dergide L. Klimoviç'in"**Kürtler ve Kürt Edebiyatı Üzerine**" adlı bir incelemesi yayınlandı, Qanadê Kurdo, Asya ve Afrika Halkları dergisinde "**Irak'ta Kürt Edebiyatı'nın İncelenmesi**"adlı bir araştırma yazarak, Irak'ta Kürt Edebiyatı alanında yapılan çalışmaları özetledi(**31**).

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Sovyetler Birliği'nde biçim ve içerik bakımından kendine has özellikleri ile gelişen bir Kürt Edebiyatı boy atıp yeşerdi. Edebiyatın çeşitli türlerinde ürünler veren birçok Kürt yazarı yetişti. Roman, hikaye, anı, tiyatro, deneme, eleştiri, şiir gibi türlerde Kürtçe yazılmış eserlerin bugün geliştiğini görmekteyiz. Bu eserlerin büyük bir kısmı Rusça, Ermenice, Azerice, Gürcüce ve başka dillere çevrilmiştir. Değil yalnız Sovyetler Birliği, diğer yandan bu edebi ürünlerden bir kesimi Avrupa ve bazı doğu dillerine de çevrilmişlerdir.Erivan ve Tiflis kentlerinde çalışmalarını yürüten , çeşitli eserleri olan Kürt yazarlarının, Kürt Edebiyatı'nın geliştirilmesi için büyük bir çaba harcadıklarını görmekteyiz. Erivan'da Ermeni Yazarlar Birliği'ne bağlı bir **Kürt Yazarlar Seksiyonu** bulunmaktadır. Her yıl, ayrıca çeşitli Kürt yazarlarının birçok eserleri , derleme ve antolojiler halinde yayınlanmaktadır. Kürt Edebiyatının bir bütün olarak, önemli bir kesitini oluş -

turan bu edebiyatın önemli simaları şunlardır:Erebê Şemo, Eminê Evdal, Casımê Celil, Wezirê Nadıri, Ahmedê Mırazi, Cerdoyê Genco, Heciyê Cındi, Eliyê Evdılrehman, Usıvê Beko, Seyidê İbo, Sımoyê Şemo, Eskerê Boyik, Mikayilê Reşit,Karlanê Çaçan, Miroyê Esed, Sima Semend, Ordixanê Celil,Xelil Muradov, Ferikê Usıv, Aramê Çaçan, Nado Mahmudov, Egitê Xudo, Babayê Keleş, Priskê Mohoyi,Emerikê Serdar, Çerkezê Reş, Tital Muradov, Tosınê Reşid, Torınê Osman, Hınara Tacdin, Timurê Xelil, Ahmedê Gogê, Elixanê Memê, Ezizê Gerdenzeri, Rızalıyê Reşid...Diğer yandan Gürcistan'ın baş - kenti Tiflis'te , Baxçoyê İsko, Şıkoyê Hesen, Taharê Bıro, Ezizê İsko, Çerdoyê Esed gibi Kürt yazarlarına da değinmek gerekir.

Bunlardan Mikayilê Reşid, Çerkezê Reş, Babayê Keleş, Egidê Xudo, Emerikê Serdar, ayrıca Kürt Edebiyatı üzerine çeşitli inceleme , eleştiri ve denemeler yayınlamışlardır.

Prof. Heciyê Cındi, 1970 yılında **"Sovyet Ermenistanı Kürt Edebiyatı"** konusunda bir inceleme yayınladı. (**32**). Heciyê Cındi, bu uzun incelemesinde, 1917 yılından sonra Ermenistan'da gelişmekte olan Kürt Edebiyatı üzerinde durmuştur.

Son yıllarda Azerbaycan'ın başkenti Bakü,Kürt Edebiyatı üzerine çeşitli araştırma ve incelemelerin yapıldığı önemli bilimsel bir merkez haline dönüştü. Bu nedenle Kürt Edebiyatı'ından bir çok ürün Azerice'ye çevirildi,Kürt Edebiyatı Azerbaycan'da en çok sevilen edebiyatlardan birisi oldu. Azerbaycan Bilimler Akademisi Yakın ve Orta Asya Halkları Enstitüsü, bugün Sovyetler'de Doğubilimleri alanında tanınmış önemli bir bilim merkezi olarak bilinmektedir. Azerbaycan ve Kürt halkları arasında eskiden beri güçlü dostluk bağları oluşmuştur. Bu dostluğun bir kesiti İran'da yaşanılmıştır. Bu iki halk arasındaki dostluk,daha sonra her iki halkın edebiyatlarına da yansımıştır. A. Bukşpan, 1932 yıllarında **"Azerbaycan'**

daki Kürtler" adlı bir inceleme yazmıştır. 1978 yılında doktora adaylık tezini **Azerbaycan-Kürt Edebi İlişkileri** üzerine hazırlayan, bilim adamı Kinyas Mirzeyev, bu tezini dayanarak aynı yıl Azerice yazdığı **"Azerbaycan-Kürt Edebi İlişkileri Tarihinden"** adlı çalışmasını kitap olarak basıyor. Bu alanda Mirzeyev'in değişik incelemeleri de vardır. Edebiyatlar arasındaki karşılıklı etkilenmeler üzerinde çalışmalarını daha ileri götüren araştırmacı, yazmış olduğu **"Ulusal Edebiyatlar ve Edebi İlişkiler"** adlı kitabında, Kürt, Azerbaycan, Ermeni ve Gürcü Edebiyatları arasındaki bazı temaslar konusunu ele aldı. Mirzeyev 'in her iki incelemesi de, karşılaştırmalı çalışmalar açısından büyük bir önem taşımaktadır(33).

Z. T. Şafieva, doktora adaylık tezini, **Çağdaş Kürt Şiiri'nde Destansal Biçimler** konusu üzerine hazırladı. Kürt halk destanlarının, çağdaş Kürt şiiri üzerindeki etkisini incelemeye yönelik bu çalışma, 1967 yılında Bakü'de hazırlandı(34).

G. Alişanov(Kürdoğlu), hazırladığı filolojik adaylık tezini, **Çağdaş Kürt Şairi Abdullah Goran ın Poezisi** konusuna ayırdı. Goran, günümüzde yetişmiş en büyük Kürt şairlerinden bir tanesidir. Alişanov, daha sonra da Goran üzerine bir monografi hazırlayıp yayınlıyor(35). Alişanov 'un hazırladığı**"Kürt Şiiri'nde Lenin Ülküleri"** adlı diğer bir incelemesi de vardır.

1969 yılında **Çağdaş Kürt Şairi Cigerxun'un Poezisi**, konulu tezini hazırlayan edebiyat bilimcici Ş. Askerov, 1976 yılında Ahmedê Xani'nin **'Mem û Zin**" eserini Azerice'ye çeviriyor.Bu çeviri için Kasım Kasımzade ayrıca bir önsöz yazdı(36) . Sovyetler'de Kürt Şairi Cigerxun'un sanatsal kişiliği üzerine sırası gelmişken belirmek gerekir, bu konuda farklı yıllarda değişik çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi de, 1966 yılında O. Celil'in Kürtçe olarak kaleme aldığı **"Cigerxun'un Vatandaşlık Poezisi"** adlı bilimsel çalışmasıdır(37).

E. Apiev, **"Destanlarda Yaşıyanlar"** adlı incelemesinde, Kürt Kadınları'nın yerini saptamaya çalıştı. Kürt kadınlarının, çeşitli destanlardaki konumları, nitelikleri üzerine yazılan bu çalışma 1976 yılında Azerbaycan dergisinde yayınlandı .

1959 yılında Azerbaycan'da yayınlanan **"Kürt Edebiyatı Almanağı"** kitabına bir tanıtma yazısı yazan Prof. G. Halilov, Kürt Edebiyatı'na ilişkin görüşlerini şöyle açıklamıştır **"Kürtler Yurtlarını coşkun bir muhabbet ile sevmişler. En çetin günlerde bile, onları yaşatan, yüreklerini coşturan yurt sevgisi olmuştur. Bu motiv almanaktaki tüm eserlerin ana motivini oluşturmaktadır "** Halilov, bu yazısında Kürt Edebiyatı ve onu araştırılmasına ilişkin değişik görüşlerde belirtmiştir(**38**).

F O L K L O R

Türkçe'de **Halkbilim** sözcüğü yerine geçen, onun ile anlamdaş olan **Folklor** kavram ilk defa, W. J. Thoms(1803-1885) adlı bir İngiliz tarafından kullanılmaya başlandı. Bu sözcük daha sonraları, birçok dünya diline yerleşmiş oldu. Çeşitli halk gelenekleri, adetleri, ulusal oyunlar, danslar , halkın kollektif yaratıçılığı sayesinde ortaya çıkan çeşitli edebi ürünler, örneğin destanlar, masal, türkü, bilmece gibi farklı türler üzerinde bilimsel araştırmalar yapan bu bilimin adı olan **Folklor** sözcüğü, Türkçe'de, bazen dar anlamı ile yalnız halk dansları yerine kullanılmaktadır. Bizim burada kullanacağımız biçimi ile Folklor, yanlız Sözlü Kürt Halk Edebiyatı ve bu edebiyat üzerine olan çalışmalar anlaşılmalıdır. Kürtçe'de, sözlü edebiyat yerine kullanılan ve kaynaklarda geçmekte olan **Zargotın** sözcüğü kanımızca yerinde kullanılmaktadır. Ama folklor sözcüğünün tüm anlam yükünü kaldırmaya yetmemektedir. Yani, **Kürt Folk-**

loru terimi daha geniş bir anlama sahiptir. Bizim burada kullanacağımız biçimi ile Folklor yanlız, Kürt halkını bağrında doğan, halk yaratıcılığının bir anlatımı olan çeşitli edebi ürünleri dile getirecektir.

***

Yüzyıllardan beri halk arasında söylenen ulusal destanlar, masallar, bilmece ve çeşitli türleri ve varyantları olan Kürt halk türküleri, halkın ortak yaratıcılığının ürünleridir. Yazarları belli olmayan, halkın malı olan bu ürünler yüzyıllar boyunca kuşaktan-kuşağa aktarılmış, halkın katkısı ile geliştirilmiş, farklı bölgelerde değişik varyantlar kazanarak günümüze kadar varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Bu ürünlerin derlenmesi, yazılı hale getirilmesi, bu ürünler üzerinde değişik tarihi, toplumsal ve kültürel belirlemelerin, açıklamaların yapılması şeklinde başlatılan araştırma ve incelemeler, Sovyetler Birliği'nde bugün bayağı ileri bir düzeydedirler. 1917 yılından sonra, Kürdoloji alanında yapılan ilk çalışmalar Kürt Folkloru üzerine başlatılmıştır.

Kürt Sözlü Halk Edebiyatı alanında çeşitli ürünler ve onların değişik varyantlarını kapsayan ilk geniş derleme, 1936 yılında Heciyê Cındi ve Eminê Evdal tarfından hazırlanan "**Kürt Folkloru**" adlı derlemedir(**39**). Bu ilk derleme **664** sayfadan oluşmuş, içinde çeşitli halk destanları, türküler ve birçok masal yer almıştır. Bu derlemenin yayınlanmasından sonra, farklı yıllarda birçok geniş kapsamlı derleme çalışmaları yapıldı. Bunlardan en önemlisi, 1978 yılında iki cilt olarak hazırlanan "**Kürt Folkloru**" adlı derlemedir(**40**). İki kardeş Ordixanê Celil(doğ.1932) ve Celilê Celil(doğ.1936) tarafından hazırlanan ve 1000 sayfanın üzerinde olan bu derlemede, hemen-hemen bütün folklor türlerinden örnekler, çeşitli varyantları ile birlikte yayınlandı.

Kürt Folkloru'nun derlenmesi, araştırılması alanında Heciyê Cındi, Eminê Evdal, Nura Cewari, Ordixanê Celil, Celilê Celil ve kız kardeşleri Cemila Celil'in birçok çalışmaları olmuştur. Bunlardan Prof. Heciyê Cındi(doğ.1908), şimdiye kadar 50'ye yakın çalışma yapmış, en büyük folklor araştırmacılarından birisi olarak tanınmaktadır. Heciyê Cındi, 1958 yılında Taşkent'de yapılan Asya ve Afrika Yazarları Kongresi'ne katılmış, iki yıl sonra da, Moskova'da düzenlenen Uluslararası Doğubilimcileri Kongresinde hazır bulunmuştur. Eminê Evdal, Kürt Dili ve Kürt Etnografyası dışında, Kürt folklorunun derlenmesi alanında büyük emek harcamıştır. Eminê Evdal aynı şekilde büyük bir Kürt yazarı olarak, çeşitli ürünler vermiştir. Üç kardeşten en büyüğü olan Ordixanê Celil temel alan olarak Kürt Folkloru üzerinde çalışmaktadır. Küçük kardeşi Celilê Celil tarih çalışmalarından arta kalan zamanını Kürt Folkloru'nun derlenmesi ve araştırılmasına ayırmıştır. İki kardeşin ortaklaşa hazırladıkları birçok folklor çalışmaları vardır. Bu iki bilim adamının kız kardeşleri olan Cemila Celil, muzik çalışmalarını, Kürt Halk Türkülerinin derlenmesi çalışmaları ile bütünleştirmiş, bu alanda notaları ile birlikte birçok halk türküsü derleyip yayınlamıştır. Kendisi ayrıca Sovyet Kompozitörler Birliği üyesidir. Bu üç kardeşin çalışmalarına, yazar olan babaları Casımê Celil ve küçük kız kardeşleri Zina Celil'in çalışmalarını da eklersek, diyebiliriz ki Celiller Ailesi, Sovyetler Birliği'nde kendisini Kürt Kültürü'nün araştırılmasına adamış en geniş ailelerden birisidir. Sovyetler'de **Celiller Ailesi**, Irak'da **Mukriyaniler Ailesi** ve Suriye'de **Bedirxanlar Ailesi** özellikle Kürdoloji çalışmalarına büyük katkıları dokunmuş üç Kürt Ailesi olarak bilinmektedirler. 1981 yılında Celiller Ailesi üzerine yazılan bir incelemede şöyle denilmekte "... **Sovyet Ermenis-**

tanı Dünya'nın önemli Kürdoloji merkezlerinden birisi haline dönüştü. Bu merkez aynı şekilde, büyük bir Kürt kollektivizmini temsil eden Casımê Celil'in Aile üyeleri tarafından bir saygınlık kazandı" (41).

Sovyetler Birliği'nde Kürt Folkloru üzerine yapılan çalışmaları dört ana bölümde ele almak mümkündür :

* **Kürt Halk Destanları** : İngilizce'de Epopee veya Epic Poem diye adlandırılan ulusal destanlar bir halkın folklorunun ana türlerini oluşturmaktadırlar. Büyük Kürt Destanları arasında, **Mem û Zin**(Memê Alan), **Xanê Cengzêrin**(Dımdım), **Zembilfroş, Siyabend û Xecê, Ker û Kulık, Memê û Eyşê, Sêva Heci, Evdalê Zeynıkê** gibi destanların değişik varyantlarının derlenmesi, bu destanların edebi, tarihi, toplumsal değerleri üzerinde bilimsel tezler geliştirme alanında şimdiye değin bir çok çalışmalar Sovyetler'de yapıldı.

Yukarda adlarına değindiğimiz destanlar, diğer bazı destanlar, çeşitli varyantları ile birlikte, daha önce adlarına dağindiğimiz, 1936 ve 1978 yıllarında yayınlanan Kürt Folkloru adlı geniş kapsamlı derlemelerde yer aldılar. Bu destanlardan Ker û Kulık'ın otuz kadar varyantı 1936 yıyılındaki derlemede yayınlandı.Prof. Heciyê Cındi, bu destanlardan Ker û Kulık üzerine filolojik bilimler adaylık tezini 1940 yılında hazırladı. **Ker û Kulıkê Sılêmani Sılivi-Kürt Halk Destanı** adını taşıyan bu tez, Sovyetler'de Kürt Folkloru üzerine yapılan ilk bilimsel çalışma niteliğini taşımaktadır. Kürt Folklorun en tanınmış örneklerinden birisi sayılan bir kahramanlık destanı olan, halk arasında Dımdım diye bilinen destan üzerine, adaylık tezini hazırlayan Ordixanê Celil, daha sonra bu tezine dayanan bir kitap ya

yınladı(**42**). Diğer bir Kürt destanı olan **Zembilfroş** üzerine de, J.S.Musaelyan çalıştı. Araştırmacı, 1979 yılında Zembilfroş ve onun folklorik varyanları alanında bilimsel bir tez hazırladı, bu çalışması daha sonraları kitap olarak çıktı(**43**). En ünlü Kürt Destanı **Mem û Zin**'in üzerinde çalışan Eminê Evdal, 1958 yılında bu destanı Kürtçe olarak yayınladı(**44**). **Siyabende û Xecê** destanını halk arasında derleyen S. Siyabendov, bu destan üzerine ilk geniş kapsamlı çalışmalardan birisini yaptı(**45**).

Bölge halkları arasında geniş bir alana yayılan, her halkın kendi öz kültürü çerçevesinde geliştirdiği, katkıda bulunduğu, çeşitli ulusal motivler ile süsleyip-bezendirdiği **Rustemê Zal**(Zal oğlu Rüstem) ve Köroğlu destanlarının Kürtçe varyantları üzerinde Prof. Heciyê Cındi çalıştı. Araştırmacı 1977 yılında Rustemê Zalın 24 varyantını derleyerek, çeşitli filolojik acıklamalar ile birlikte Erivan'da yayınladı(**46**).

Son yıllarda yapılan bilimsel bir araştırmada Kürt Folklor ürünlerinin Ermeni Edebiyatı üzerindeki etkileri ele alındı. Filolojik bilimler adayı Çerkezê Reş, bu konuda 1984 yılında hazırlamış olduğu tezde, çeşitli Kürt Halk Destanları'nın , Ermeni Edebiyatı'nda nasıl bir yer kapsadıklarını açıklayıp, karşılaştırmalı bir çalışma yaptı.

* **Kürt Halk Türküleri** : Kürt Folkloru'nun önemli bir kesitini Kürt Halk Türküleri oluşturmaktadır. Kürt Halk Türküleri çeşitli türleri ve değişik yörelerde kazanmış oldukları birçok varyantları ile zengin ve renkli bir görünüm kazanmışlardır. Yaşamın bir biçimi ve unsuru haline dönüşen Kürt Halk Türküleri, günlük yaşamda, görkemli törenlere, şenliklere gereksinim duymadan, halkın içerisinde bulunduğu ,ondan etkilendiği

siyasi, toplumsal ve kültürel çatışma,zorlamaların, özlemlerin bir anlatımı olarak,toplumsal gelişmeye eşlik etmektedirler. Bu nedenle Kürt Halk Türküleri ve onların üzerine şekillendikleri çeşitli motifler ve dile getirdikleri yaşam felsesinin araştırılması, incelenmesi Sovyet kürdologlarının önemli görevleri arasındadır. Bu konuda, şimdiye kadar çeşitli araştırmalar yapıldı. Notaları ile birlikte yayınlanan binlerce halk türküsü, daha sonraları farklı yıllarda derlemeler halinde çıkan kitaplarda yer alıp,yazılı hale getirilmişlerdir. Bu konuda Sovyetler'de zengin koleksiyonlar oluşmuştur.

1971 yılında **Kürt Halk Türküsel Yaratıcılığı** alanında bir tez hazırlayan sanat bilimleri adayı Nura Cewari, Kürt Halk Türkülerini geniş bir analize tabi tuttu. Ermenistan Bilimler Akademisi , Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde bu tezini hazırlayan Nura Cewari, araştırmasını üç ana bölümde geliştirdi :

- **Kürt Halkının Muziksel Yaşamı**
- **Kürt Halk Türkülerinin Tür ve Biçimleri**
- **Kürt Halk Türkülerinin Muziksel Özellikleri.**

Nura Cewari, 1985 yılında **"Kürt Muziksel Halkbilimi ve Onun Bazı Sorunları Üzerine"** adlı değişik bir inceleme hazırladı. Bu incelemesinde,Sovyetler ve diğer bazı ülkelerde bu alanda yapılan çalışmalara değinen Nura Cewari, Kürt Folkloru'nun derlenmesi ve bu ürünler üzerinde araştırmalar yapılması gereğini dile getirdi(**47**).

Kürt Halk Türküleri'nin derlenmesi alanında çeşitli çalışmaları olan diğer bir araştırmacı da, Cemila Celil'dir. Kendisi Erivan Radyosu Kürtçe Bölümü'nde çalışan Cemila Celil, bu konuda şimdiye değin birçok derleme çalışması yaptı. 1973 ve 1986 yıllarında **"Kürt Halk Türküleri ve İnstrumental Melodiler"** adlı,iki ciltten oluşan bir ça

lışma yaptı(**48**). Çeşitli halk türkülerinin Kürtçe ve Rusça metinlerini notaları ile birlikte hazırlayan Cemila Celil, ayrıca birçok melodinin notalarını da bu çalışmalarına eklemiştir.

Kürt Halk Türküleri'nin türlerine göre sınıflandırıp, üzerlerinde çalışmalar yapılması alanında, Heciyê Cındi'nin **Sevgi Türküleri**(**49**), Nura Cewari **Halay Türküleri**(**50**), Ordixanê Celil **Tarihi** ve **Kahramanlık Türküleri**(**51**) ve Rudenko'nun **Yas Türküleri**(**52**) üzerine çeşitli çalışmaları olmuştur.

* **Kürt Atazözleri** : Kürtçe'de **Bendên Pêşiyan, Mesele û Metelok** diye adlandırılan atasözleri bir halkın duyuş, düşünüş alanında onun görüş keskinliğini en özlü bir biçimde dile getirirler. Halkın hangi değerlere sahip çıktığı, hangilerini benimsemediği alanında bize belli ipuçları ulaştıran atasözleri , yığılma gösterdikleri kümeye göre, bize geçmiş toplumların toplumsal değerleri, toplumsal örgütlenmesi alanında bayağı aydınla - tırlar. Bu görüşle hareket eden Sovyet kürdologları arasında özellikle Ordixanê Celil ve Heciyê Cındi'nin Kürt Atasözleri üzerine kapsamlı çalışmaları oldu.

Ordixanê Celil "**Kürt Atasözleri**" adlı iki ciltlik çalışmasını 1967 ve 1971 yıllarında Erivan'da yayınladı(**53**). Daha sonra Ordixan, kardeşi Celil ile birlikte Rusça yayınladıkları diğer bir ça - lışma, kitap olarak Moskova'da basılıyor(**54**).

Kürt Atazözleri üzerinde uzun yıllar çalışmalarını aralıksız sürdüren Heciyê Cındi, onbinlerce atasözü derledi. 1985 yılında yayınladığı 783 sayfalık "**Kürt Halk Atasözleri**" adlı derlemesine bir önsöz yazan büyük Ermeni folklor uzmanı A.T. Ganalanyan, bu eseri "**Kürt Halkının Yaşam Ansiklopedisi**" olarak nitelendirdi(**55**).

* **Kürt Halk Masalları** : Sözlü Kürt Halk Edebiyatı'nın önemli bir kesimini oluşturan masallar, bunların edebi ve toplumsal önemi üzerine yaptı-

ğı derleme çalışmaları ile tanınan Heciyê Cındi, şimdiye kadar yayınlamış olduğu 5 ciltlik **"Kürt Halk Masalları"** adlı çalışması, 35 yıllık bir çabanın ürünüdür. 1961 yılından başlıyarak ciltler halinde yayınlanan bu dev eserler, zengin bir **Folklor Hazinesi** oluşturmaktadırlar. Heciyê Cındi bu eserlere yazmış olduğu önsözlerde, ayrıntılı olarak masalların edebi, folklorik ve tarihi önemini sürekli vurgulamıştır(**56**).

Bu konuda şımdiye kadar binlerce Kürt Masalı'nın derlendiği çeşitli eserler Sovyetler'de yayınlanmıştır.

Kürt Dili ve Edebiyatı'ndan sonra **Kürt Filolojisi**'nin önemli bir alanını, Kürt Folkloru oluşturmaktadır. Doğu Halkları arasında zengin bir folklora sahip olan Kürt Halkı, bu folkloru kendisi yaratmış, korumuş, çağımızda bu folkloru ortadan kaldırmak isteyen veya onu kendi kültürlerinin bir parçası haline getirmek isteyen çeşitli güçler ve ulusal ezgiye karşı güçlü bir silah olarak kullanmıştır. Böylece Kürt Folkloru toplumsal değişme sürecinde, önemli işlevler üstlenmiştir. Bu folklorun derlenmesi, üzerinde çalışmalar yapılması gibi etkinlikler, Kürdistan'daki zor koşullara karşılık, bu çalışmalar bugün Sovyetler'de özgür koşullarda yürütülmektedir. Heciyê Cındi, 1985 yılında yayınladığı Kürt Halk Atasözleri adlı çalışmasının giriş kesiminde belirttiğine göre, örneğin Kürt Atasözleri'nin derlenmesi çalışmaları bundan 300 yıl önce başlatılmış, Mecrop Mastoc adlı birisi tarafından derlenen bu atasözlerinin elyazmaları şu anda Sovyetler 'deki bir araştırma kurumunda korunmaktadır.

TARİH

Kürdistan Tarihi üzerine yapılan araştırmalar bugün Sovyetler Birliği'nde nicel ve nitel bir ge

lişmişlik düzeyine erişmiştir. Çeşitli ülkelerde-ki bu alanda yapılan çalışmaları, Sovyetler Birliği'ndeki çalışmalar ile karşılaştırdığımızda, buradaki çalışmaların daha ileri bir düzeyde olduğunu görmekteyiz. Sovyetler'deki , Kürt Tarihi alanındaki çalışmalar açısından diyebiliriz ki , bu çalışma ve araştırmalar sayesinde Kürt Tarihi büyük çapta aydınlığa kavuştu. Kürt tarihinin politik boyutları örneğin Kürdoloji çalışmalarının diğer ülkelere oranla gelişmiş olduğu Irak'ta, fazla incelenememiştir. Kürt Tarihi burada yanlız bir Uygarlık Tarihi veya Kürt Edebiyat Tarihi olarak sınırlı bir ölçüde ele alınabilmiştir. Kürt Tarihi'ni Kürdistan'daki politik süreçlerden, Kürdistan'daki ulusal hareketler ve bu ulusal hareketlerin şekillendirdiği Ulusal Sorun'dan soyutlamak, ayrı tutmak olanaksızdır. Çünkü , Kürt Tarihi boşuna yaşanılmış bir tarih değildir, Kürt Tarihi'ni çarpıtmadan, bilimsel bir açıdan incelendiği Sovyetler Birliği'nde yapılan çalışmalar, çeşitli araştırma kurumlarında bugün kendileri Kürt olan ve Kürt-olmayan birçok kürdolog tarafından yürütülmektedir. Bu alanda Kürt Tarihi üzerine uzmanlaşan, bu konuda doktora çalışmaları yapan veya değişik düzeyde tezler hazırlayan araştırmacılar arasında şu isimleri sayabiliriz : M.S. Lazarev, N.A. Halfin, A.M. Menteşaşvili, M.A. Hasretyan, E.İ. Vasilieva, A.Polatyan O.İ. Jegalin, kendileri Kürt olan, Şekroyê Xudo, Celilê Celil, Karlanê Çaçan, Xalıt Çetoev, Şerefê Eşir ve daha birçokları.

***

Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi, Doğubilimleri Enstitüsü'nde çalışan, tanınmış kürdolog M.S. Lazarev(doğ.1930), doktorasını Kürt Tarihi üzerine yaptı. **Yakın Doğu'daki Uluslararası İlişkiler Bağlamında Kürt Sorunu** adını taşıyan dokto

ra çalaşmasına dayanarak Lazarev, 1972 yılında geniş kapsamlı bir araştırma yayınladı, "**Kürt Sorunu(1891-1917)**" diye adlandırılan araştırmasında, Kürt Tarihi'nin yaklaşık olarak 25 yıllık bir kesitini derinlemesine ele alıp inceledi(57). Lazarev bu çalışması ile ayrıca Kürt Tarih Metotodolojisi'ne büyük katkıda bulundu. Diplomatik kaynaklar, çeşitli yazışmalar ve belgelere dayanarak bu çalışmasını hazırlayan Lazarev, ayrıca bölgedeki halkların tarihi ve o döneme rastlayan önemli uluslararası olguları da göz önüne almış, özellikle aynı zaman kesitlerinde Kürdistan'ın değişik parçalarındaki gelişmeleri kendi özgül koşulları çerçevesinde araştırmıştır. Kısacası, bu döneme ilişkin Kürt Tarihi'nin zaman ve yer açısından araştırılmasında, yerinde saptamalar yapmıştır. Dört parçaya bölünmüş olan Kürdistan'ın her parçasındaki gelişmeleri, olguları, bölgedeki çeşitli yabancı güçler, Birinci Dünya Şavaşı, bu şavaş öncesi ve sonrası dönemler gibi onlarca faktörün rol oynadığı bir dönemin, uyumlu bir araştırmasını başaran Lazarev'in Kürt Tarihi'ne ilişkin başka incelemeleri de vardır. Ayrıca Ulusal Sorun'un İncelenmesi bölümünde göreceğimiz gibi, Lazarev son yıllarda bu konunun teorik olarak incelenmesi, bu kavramın Kürt Sorunu'na ilişkın anlam yükünü bayağı irdelemeye çalışmış, bu konuda çeşitli incelmeler yazmıştır.

Birçok uluslararası kongrelere katılan ve 1957 yılından beri Doğubilimleri Enstitüsü'nde çalışan N.A.Halfin(doğ.1921), şimdiye kadar yüzün üzerinde araştırma ve inceleme yapmıştır. Halfin'in tarihsel araştırmaları arasında en önemli olanlarından bir tanesi de, onun yazmış olduğu "**Kürdisdan İçin Mücadele-19.Yüzyıldaki Uluslararası İlişkilerde Kürt Sorunu**"(58) kitabıdır, 1964 yılında İngilizce, 1969'da Bağdat'da Arapça ve sonraları Türkçe olarak yayınlandı. Halfin' 1969 yı-

lında yazdığı "**Sovyetler'deki Kürt Tarih Yazımı, Onun Birkaç Problemi Üzerine**" incelemesi, onun, Kürt Tarihi'ne ilişkin diğer çalışmalarından birisidir(**59**).

19.Yüzyıl ve 20. Yüzyıl başlarındaki Kürt Tarihi üzerine çalışmaları olan kürdologlardan birisi de, Celilê Celil'dir(doğ.1936). Kendisi bir Kürt olan Celilê Celil, 1964 yılından beri Ermenistan Bilimler Akademisi Doğubilimleri Enstitüsü Kürdoloji Bölümü'nde çalışmaktadır. Araştırmacının "**19. Yüzyılın İlk Yarısında,Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kürtler**"(**60**) adlı temel çalışmasından sonra yazmış olduğu araştırma, 1966 yılında yayınladığı "**1880 Yılındaki Kürt Ayaklanması**" adlı kitabıdır(**61**). Araştırmacının,H.A. Halfin denetiminde yapmış olduğu bu araştırmada,derinlemesine Şeyh Ubeydullah Hareketi üzerinde durulmuştur.

Son yıllarda Kürt Tarihi üzerine yapılan araştırmaların büyük bir kesimi de, Irak Kürdistanı ve buradaki Ulusal Hareket'in tarihsel gelişimi alanında yoğunlaştırıldı. Bu konuda şimdiye kadar çeşitli araştırma kurumlarında birçok doktora tezleri hazırlandı.Irak Kürdistanı üzerine çeşitli araştırmaları olan iki tarih uzmanı da, A. M. Menteşaşvili ve Şekroyê Xudo'dur.

1960 yılından bu yana çalışmalarını Gürcistan Bilimler Akademisi Doğubilimleri Enstitüsü'nde yürüten Menteşaşvili(doğ.1932), bu konuda şimdiye kadar birçok araştırma ve inceleme yapmıştır.Gürcüce ve Rusça dillerinde bir dizi araştırması yayınlanmış olan Menteşaşvili'nin, 1965 yılında yayınlanan "**Irak'taki Kürt Ulusal Kurtuluş Tarihi'nden,1919-1925**" adlı çalışması Tiflis'te, Gürcüce basıldı. Kürt Tarihi üzerine genelde bazı çalışmaları olan Menteşaşvili, son olarak 1984 yılında yayınladığı "**Kürtler**" monografisini daha ziyade, Kürdistan'daki Sosyo-Ekonomok yapı üzerine geliştirdi(**62**).

Ermenistan'daki Kürdoloji Bölümü başkanlığını yürüten Şekroyê Xudo(doğ.1930),·Kürtçe, Ermenice ve Rusça şeklinde üç dilde çeşitli tarihsel araştırmalar hazırladı. 1965 yılında Ermenice yazdığı "**İkinci Dünya Şavaşından Sonra Irak'taki Kürt Ulusal Kurtuluş Hareketi**" çalışması,Erivan'da yayınlandı. 1977 yılında Irak'daki hareket üzerine doktorasını yapan Şekroyê Xudo, bu çalışmasına ilişkin olarak " **Irak Cumhuriyeti'nde Kürt Halkının Ulusal Öz-Yönetim Sorunu**" adlı,geniş kapsamlı bir araştırmayı Ruşça olarak hazırladı(**63**).

Bu arada Şerefê Eşir'in, Kürdistan'ın bu parçası üzerine yaptığı çalışmalara da değinmek gerkir. Çalışmalârını Erivan'da yürüten araştırmacı 1975 yılında hazırlamış olduğu bir tezde,Irak'daki Ulusal Hareket'in 1961-1968 dönemini araştırmıştır.

Kürt-Ermeni ve **Kürt-Rus** tarihi ilişkileri üzerine,karşılaştırmalı çalışmalar yapan, bu halklar arasındaki politik,sosyo-ekonomik ve kültürel ilişkilerin araştırılmasında Karlanê Çaçan , Xalıt Çetoev gibi kürdologların bazı çalışmalarına da değinmek gerekir. Kendisi,Erivan'daki Kürdoloji Bölümü'nde çalışan Karlanê Çaçan, Kürt ve Ermeni halkları arasında oluşan tarihsel ilişkiler üzerine şimdiye kadar birçok araştırmalar yaptı. 1964 yılında **Kürt-Ermeni Halkları Arasındaki Dostluk** konusunda tarih adaylık tezini hazırlayan Karlanê Çaçan, daha sonraları bu tezini geliştirerek önce Ermenice, daha sonra Kürtçe olarak yayınladı. Tarih uzmanı, bu araştırmasında iki halk arasındaki ilişkileri çok yönlü bir biçimde ele aldı(**64**). Daha sonra yazmış olduğu bir incelemede yanlız **Ermeni-Kürt Kültürel İlişkileri** üzerinde durdu(**65**). Aynı bölümde çalışan Xalit Çetoev(doğ.1913), "**Sovyet Ermenisanı'nındaki Kürtler-Tarihsel Bir Deneme**"(**66**) ve "**Sovyetler'deki Kürtlerin Büyük Anayurt Şavaşına Katılışla-**

rı, 1941-1945" (**67**) araştırmaları yanında , 1985 yılında **"Rus-Kürt İlişkileri Tarihinden"** diye adlandırılan başka bir uzun inceleme hazırladı(**68**)

Çarlık Rusya'sı döneminde değindiğimiz gibi , Kürt Tarihi'ne büyük çapta ışık tutan, büyük tarih kaynağı **Şerefname** üzerinde Akademik Veliaminov-Zernov ve F.B. Charmoy'un değerli çalışmaları olmuştur. Şerefname üzerine yapılan çalışmalar, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra da sürdürüldü. 1967 yılında Şerefname üzerine çalışan kürdolog E.İ. Vasilieva, bu eseri Rusça'ya çevirdi. Aynı yılda, Bakü'de M.İ. Şemşi, **"Şerefname-Kürt Ulusu 'nun Tarihinin Araştırılmasına İlişkin Kaynak"** adlı bir bilimsel tez hazırladı, Şerefname'yi çeşitli açılardan bir analize tabi tuttu. 19.Yüzyılda Mahmud Beyazidi tarafından Kürtçe'ye çevirilen Şerefname'nin Kürtçe çevirisi ,A. Jaba'nın koleksiyonunda korunmuştur. Bu çeviri üzerinde çalışan kürdolog Musaelyan daha önceleri de değindiğimiz gibi, Şerefname'nin bu ilk Kürtçe çevirisini orjinalı ve bazı açıklayıcı notlar ile birlikde 1986 yılında Moskova'da yayınladı.

Böylece Rusya ve Sovyetler Birliği'nde Şerefname üzerine en kapsamlı çalışmalar yapıldı. Veliaminov-Zernov, F.B. Charmoy, E.İ. Vasilieva, M.İ. Şemsi ve J.S. Musaelyan gibi araştırmacılar bu alanda büyük bir emek harcadılar.

Yukarda kısaca değindiğimiz Kürt Tarihi'nin yakın ve yeni çağı üzerinde yapılan tarihsel çalışmalar yanında, daha eski çağları üzerine A.Polatyan ve E.İ. Vasilieva'nın başlatmış oldukları çalışmalara de değinmek gerekir. Polatyan, eski Arap kaynakları, Vasilieva da eski Farsça kaynaklara dayanarak, bu eski çağlara ilişkin Kürt Tarihi'nin bilinmeyen yönleri üzerinde çalışmaktalar. Aslında Sovyetler'deki Kürt Tarihi üzerine yapılan çalışmaları gözden geçirdiğimizde, görünen bir şey varsa o da, Kürt Tarihi'nin bilinen yön-

lerinden, bilinmeyen yönlerine doğru bir yönte-mın seçildiğidir.

ETNOLOJİ

Kürt Halkı'nın etnik kökenleri, Kürtlerin ortaya çıkışları, bölgede yayılışları, bir ulus olarak oluşmalarını dilsel, tarihsel ve toplumsal verilere göre açıklamaya çalışan **Etnoloji** bilimi alanında, O.L. Vilçevski ve G.B. Akopov'un Sovyetler Birliği'nde başlatıkları araştırmalar, Kürt Halkı'nın etnik kökenleri üzerine oluşan tartışmalara yeni boyutlar ekledi, bu düzeydeki araştırma ve incelemelere tekrar yeni bir ivme kazandırdı.

Ekim Devrimi öncesi ve sonrası dönemde bu alanda Marr'ın başlatmış olduğu bazı tartışmalar, Marr'ın ölümünden sonra, onun öğrencisi olan O.L. Vilçevski(1902-1964) tarafından sürdürüldü. 1954 ve 1964 yılları arasında Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi-Etnografya Enstitüsü'nde çalışan araştırmacı, 1961 yılında "**Kürtler-Kürt Halkı'nın Etnik Tarihine Giriş**" adlı geniş bir araştırma hazırladı(**69**). Vilçevski, diğer yandan dilbilimsel folklorik ve tarihsel araştırmalar yaptı, İran'daki Kürtler üzerine etnografik birçok inceleme yayınladı.

G.B. Akopov(doğ.1922), uzun yıllar Türkmenistan ve Ermenistan'daki çeşitli araştırma kurumlarında çalıştı. 1952 yılında **İran'da Kürt Halkı 'nın Birlik Sorunu** adlı tezi ile, tarih bilimleri adayı oluyor. 1968 yılında doktora tezini "**Kürtlerin Ortaya Çıkışlarına İlişkin Problemlerin Eleştirisel Tarihi** konusunda yapan Akopov'un, bu tezinin kısa bir özeti Erivan'da yayınlandı(**70**). Akopov 'un bu konuda çeşitli araştırmaları yayınlanmıştır, Akopov önce Eski-İran kaynakları ışığında Kürtlerin etnik kökenleri üzerinde incelemelerde bulunmuş(**71**), daha sonra Arap (**72**) ve ba

zı Türk kaynakları(73) üzerinde bu konuda araştırmalar yaptı.

Bu konuda, Kürtlerin etnik kökenlerine ilişkin çeşitli belirlemeleri olan, Vilçevski, Akopov, Yunanlı gezgin Ksenophon ve İran'lı araştırmacı Reşid Yasemi'nin çalışmaları üzerine, Prof. Qanadê Kurdo'nun 4 önemli eleştirisel incelemesi farklı yıllarda yayınlanmıştır. Böylece, Kürt Halkı'nın etnik kökenleri alanında zengin bir tartışma ortamı yaratıldı. Bu konuda, daha önceleri, Minorski, Nikitin, Tefik Vehbi ve Mackenzie'nin bazı araştırmaları, çeşitli ülkelerde yayınlanmıştır.

ULUSAL SORUN

Kürt Ulusal Kurtuluş Hareketleri'nin tarihsel boyutu yanında, son yıllarda politik boyutuna ilişkin olarak ayrı bir düzeyde ele alınan bir çalışma alanının ortaya çıktığını görmekteyiz. Ulusal Sorunun İncelenmesi(**The Study Of The National Question**) adını taşıyan bu alanın, ençok ilişki içerisinde bulunduğu siyasal bilimlerin verilerinden yararlandığı görülmektedir. Sovyetler'de Kürdistan gerçeğinde ulusal sorunun incelenmesi, Kürdistan'ın çeşitli parçalarındaki ulusal mücadele ve bu mücadelenin iç ve dış dinamik güçlerinin ele alınıp, incelenmesi demektir. Siyasal partiler, bu partilerin yapısı, programları, yakın ve uzak hedefleri, ideolojileri ve bu ideolojilerin biçimleri, sınıflar, çeşitli katmanlar, mücadele , bu mücadelenin biçimleri, cephe-birlik sorunları, uluslararası ilişkiler, propaganda, ajitasyon ve liderlik gibi değişik birçok konunun ele alınıp, işlendiği bu incelemelerin son yıllarda bir artış gösterdiğini görmekteyiz.

Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi, Doğubilimleri Enstitüsü'ne bağlı olarak oluşturulan bir çalışma grubu, Kürdistan dahil çeşitli ülkeler

deki ulusal sorun üzerinde bilimsel çalışmalar , incelemeler yapmaktadır. Bu çalışma grubunun başkanlığını ünlü doğubilimci ve kürdolog M. Lazarev yapmaktadır. Bu grubun şimdiye kadar çeşitli çalışmaları olmuştur. 1982 yılında, yayınlanan bir geniş kapsamlı araştırmada, çeşitli ülkelerdeki ulusal soruna ilişkin birçok inceleme yer aldı, M.S. Lazarev denetiminde hazırlanan bu araştırmada, ayrıca Lazarev'in "**Doğu Ülkelerindeki Ulusal Gelişmenin Çağdaş Düzeyi**" adlı bir incelemesi de yayınlandı. M.A. Hasretyan'ın "**Çağdaş Türkiye'de Kürtlerin Durumuna İlişkin**" incelemesinde, özellikle 1960 yıllarından sonra Kürt Halkının ulusal haklarına kavuşmak için sürdürmekte olduğu mücadele üzerinde durulmaktadır. V.V. Trubetskoy yazmış olduğu "**İran İslam Cumhuriyein'de Ulusal Gelişmenin Özellikleri**" incelemede, İran'daki çeşitli halkların,bu arada Kürt halkının da oradaki durumuna değinmektedir(**74**).

1980 yılında Moskova'da yayınlanan iki ciltlik, Sovyet Doğubilimlerinin Bugünü adlı incelemenin birinci cildinde M.S. Lazarev'in "**Ulusal Sorunun İncelenmesi**" adlı bir makalesi yayınlandı, ulusal soruna çeşitli perspektifler ile yaklaşan Lazarev, Asya Ülkelerindeki hareketleri sınıflandırırken, Kuzey-Batı Asya kesitinde İran ve Türkiye'deki ulusal soruna değinmiş,bu arada Kürtler üzerinde durmuştur. Arap Dünyası kesitinde , Irak ve Suriye'deki ulusal soruna dokunmuştur. Lazarev, incelemenin bir bölümünde şu önemli belirlemeyi yapmaktadır "**Görünürde gerçek şudur ki, İran ve Türkiye'deki sosyal ve ekonomik yapı hızlı bir şekilde kapitalist değişmeye geçiş halindedir. Bu ülkelerde ulusal süreçlerin incelenmesinde, ekonomik ve politik yöntemlerden yararlanmak oldukça önemlidir**"(75).

Kürdistan'daki ulusal sorunun incelenmesine ilişkin son iki inceleme, Şekroyê Xudo ve O.İ. Ji

galina tarafından hazırlandı, Şekroyê Xudo "**Kürt Ulusal Kurtuluş Hereketi'nin Çağdaş Etaptaki Bir kaç İdeolojik Sorunu**" ve O.İ. Jigalina da , "**İran Kürdistanı'nda 1960-1970 Yılları Arasındaki Ulusal-Demokratik Hareket**" adlı incelemeleri yazmışlardır(**76**).

1961 yılından beri Sovyet Bilimler Akademisi, Doğubilimleri Enstitüsü'nde çalışan M.A. Hasretyan(doğ.1924) özellikle Türkiye Kürdistanı'na ilişkin çeşitli araştırmalar yapmaktadır. Hasretyan yazmış olduğu son bir araştırmada, 1925-Şeyh Sait Ayaklanması'nı ele almıştır(**77**). Hasretyan, 1956 yılında **Türkiye'de Ulusal Sorun**(1919-1939) konulu bir doktora çalışması yapmıştır.

E T N O G R A F Y A

Kürtlerin yaşayışları, bölge halkları ve Kürtler arasındaki yaşayış farklılıkları,kültürel oluşumlar gibi, bazı konularda inceleme ve araştırmalarda bulunan Etnografya alanında, Ekim Devrimi öncesi dönemde gördüğümüz gibi, Abovyan, Egiazarov, Marr ve Orbeli gibi araştırmacıların bazı çalışmaları olmuştur.

Ekim Devrimi sonrası dönemde, Kürt Etnografyası daha da gelişti ve sağlam temellere oturdu.Bu konuda birkaç doktora çalışması yapıldı, Kürt Etnografyası kendi başına bağımsız bir disiplin, bir bilim dalı olarak , gelişmeye başladı . Kürt Etnografyası alanında, O.L. Vilçevski, T.V. Aristova, Eminê Evdal, S.İ. Bruk ve Memoyê Xalıt gibi araştırmacıların çeşitli çalışmaları olmuştur.

Daha önceleri kendisinden ve çalışmalarından, söz ettiğimiz O.L. Vilçevski, diğer araştırma ve incelemeleri dışında, Kürt etnografyası alanında da bazı çalışmalar yapmıştır. Vilçevski'nin yazmış olduğu "**Mukri Kürtleri(Etnografya Denemesi)**"

adlı incelemesinde, İran Kürdistanı ve burada yaşıyan halkın yaşayış ve kültürü üzerinde durulmuştur(**78**).

Sovyetler'de Kürt Etnografyası'nın kurumlaşması, tanınması, bu bilimin kendi sorunlarının tartışılması gibi birçok konuda emeği geçmiş kürdologlardan bir tanesi de, uzun yıllar Etnografya Enstitüsü'nde çalışmış olan T.F. Aristova(doğ.1926) dır. Aristova'nın 50 üzerinde araştırma ve incelemesi şimdiye kadar yayınlanmıştır. 1953 yılında hazırlamış olduğu **İran Kürtleri** adlı doktora tezinden sonra, "**İran Kürt Köylülerinin Yaşam ve Kültürü Denemesi**"(**79**) ve "**Kafkas-Ötesi Kürtler , Tarihsel-Etnografik Deneme**"(**80**) adlı bilimsel araştırmaları olmuştur.

Kürt Etnografyası'na büyük bin katkısı dokunmuş olan Eminê Evdal(1906-1964), Erivan'daki Kürdoloji Bölümü'nde uzun yıllar öğretim üyeliği görevinde bulundu. Diğer yandan bir Kürt Yazarı olarak Kürt edebiyatı alanında çeşitli eserler yazdı. **Etnografya ve Folklor Materyallerine İlişkin Olarak Ataerkil Ailede Kürt Kadını** konulu adaylık tezini hazırlayan Eminê Evdal,bu tezini 1948 yılında Erivan'da yayınladı(**81**). Eminê Evdal daha sonra değişik bir konu üzerine eğildi, "**Kürtler Arasında Akrabalık İlişkileri**" adlı bu çalışması,Kürtçe olarak hazırlandı(**82**).

Ünlü Sovyet Etnografı S.İ. Bruk(doğ.1920), çalışmalarını daha ziyade demografi(Nüfusbilim) alanında yoğunlaştırdı. Bölgedeki nüfusun coğrafik olarak dağılımını, bileşimini araştıran Bruk, bu arada Kürtlerin dağılımını, bu nüfusun özellikleri üzerinde çalıştı(**83**). Bruk, son olarak yayınladığı "**Dünya Nüfusu**" adlı elkitabında,Kürdistan'ın dört parçasındaki nüfusa değindi(M.1986).

Çalışmalarını Erivan'da yürüten Memoyê Xalıt, Kürtler arasında hayvan yetiştiriciliği üzerine 1984 ylında bır adaylık tezi hazırladı. Araştırmacı ayrıca Kürtler arasındaki evlilik ilişkileri üzerine de çalışmaktadır.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

20. Yüzyılın birinci yarısına doğru, Kürdoloji'nin önemli yeni çalışma alanlarından birisini de, Kürt Bibliyografyası üzerindeki çalışmalar oluşturdu.

Bu çalışmalardan ilki, F.B. Rostopçin tarafından yapıldı. Rostopçin'in **"Kürt Sorunu'na İlişkin Bibliyografya"** diye adlandırdığı bu çalışmada, bazı Rusça ve Batı-Avrupa dillerinde Kürtler, Kürdistan üzerine yazılmış yayınların bir listesi yer aldı (**84**).

Vilçevski'nin, yayınlamış olduğu **"20. Yüzyılda Yurtdışında Basılmış Kürt Yayınları Üzerine Biblografik Bir Bakış"** çalışmasında, periyodik ve periyodik olmayan birçok yayına değinilmiştir (**85**).

Sovyetler Birliği ve diğer ülkelerde Kürtler üzerine hazırlanan en geniş bibliyografik çalışmalardan bir tanesi J.S. Musaelyan tarafından yapıldı. 1963 yılında Moskova'da yayınlanan **"Kürdoloji Bibliyografyası"** adını taşıyan bu çalışmada 2690 yayının ismi geçmektedir(**86**). Prof. Qanadê Kurdo denetiminde hazırlanan bu çalışmada, Rusça ve Batı-Avrupa dillerinde yayınlanmış çeşitli eserlerin ismi yer almıştır. Bu çalışma bazı temalara göre hazırlanmış, örneğin coğrafya, ekonomi tarih ve etnografya gibi, her tema kapsamında içinde adı geçen eserler yıllara göre, önce Rusça yayınlar, daha sonra da diğer dillerde yazılmış eserler tek-tek sıralanmıştır.

Kürt Bibliyografyası üzerine hazırlanan bazı çalışmalar da, Erivan'da yapıldı. 1962 yılında H. A. Aleksanyan tarafından Kürtçe olarak **"Sovyetlerdeki Kürtçe Kitaplar Bibliyografyası"** diye adlandırılan çalışmada, Moskova, Erivan, Bakü, Aşxabat kentlerinde, 1920 ve 1960 yılları arasında yayınlanan 238 Kürtçe kitabın ismi yer almıştır.

Tüm bu yayınların tirajı 370 bin olarak hesaplanmıştır (87).

1973 yılından başlıyarak yılda iki kez çıkan, bir "**Sovyet Ermenistanı'ndaki Kürt Basını**" adlı dergide, kitap olarak basılan yayınlar dışında , Erivan'da yayınlanan **RİYA TEZE**(Yeni Yol) adlı gazetede çıkan yazıların sistemli olarak,temalarına göre sınıflanrırılıp, okuyucuya sunulması da planlanmıştır (**88**).

Erivan'daki Kürdoloji bölümünde,tarih bilimleri adayı olarak çalışan Karlanê Çaçan, 1850-1920 yılları arasında çakan 12 gazete ve 13 dergideki Kürtlere ilişkin tüm yazıları ve incelemeleri temalara ayırarak,kapsamlı bir çalışma yaptı. 1980 yılında kitap olarak yayınlanan bu çalışma "**Kürtler Üzerine Ermeni Periyodik Basını**" adı ile Doğubilimleri Enstitüsü yayınları arasında yayınlandı (**89**).

Son olarak Celilê Celil tarafından hazırlanan ve Ermenistan Kitapseverler Derneği yayınları arasında çıkan "**Ermenistan'daki Kürt Kitapları**"adlı değişik bir bibliyografya çalışması yapıldı . Bu çalışmada 1930-1980 yılları arasında yanlız Erivan'da yayınlanan Kürtçe, Ermenice, Rusça ve Azerice dillerinde çıkan birçok kitap tanıtılmaktadır (**90**).

Çeşitli Sovyet kürdologlarının eserleri üzerine en geniş kapsamlı çalışmalardan bir tanesi S. D. Miliband(doğ.1922) tarafından yapıldı. Kendisini Sovyet Doğubilimleri tarihi üzerinde uzmanlaştıran Miliband'ın bu alanda yayınlanmış 50 kadar eseri vardır. Araştırmacı, 1978 yılında yayınladığı " **Sovyet Doğubilimcilerinin Bio-Bibliyografik Sözlüğü**" adlı çalışmada, binlerce Sovyet doğubilimcisinin yaşam öyküsü(Biyografi) ve yayınlanmış eserleri (Bibliyografya) yer aldı. Bu nedenle, bu sözlüğünü Bio(grafi)- Bibliyografya şeklinde adlandırmıştır (**91**). Miliband'ın bu bibliyografik e

serinde, Kürtler üzerine çeşitli çalışmaları olmuş birçok doğubilimci yanında, 20'nin üzerinde kürdologun yaşam öyküsü ve farklı yıllarda yayınlanmış araştırma ve incelemelerine ilişkin düzenli bibliyografik bir çalışma yapmıştır.

10. BÖLÜMÜN NOTLARI

1) **Soviet Oriental Studies Todey**, Part II, Moscow, 1980.

2) A. Bennigsen, **Les Kurdes et kurdologie en Union Soviétique**, Cahiers du Monde Russe et Soviétique, Paris, 1960.

3) M. Mokri, **Kurdologie et enseignement de la Langue Kurde en USSR**, l'Ethnographie, Revue de la Société d'Ethnographie de Paris, 1963.

4) İ.Ş. Vanlı, **La Kurdologie**, Le Kurdistan Irakien Entité Nationale, Neuchâtel, 1970.

5) Abdul Rahman Maruf, **On Kurdish Studies in Russia and the Soviet Union**, The Journal of the Kurdish Akademy, volum 2, part 1, 1974.

6) Maruf Haznedar, **Ta'rix al istişrak va-d-diraset al-arabiya va-l-kurdiya fil-l-matxaf al asyavi va ma'xad ad diraset aş-şarkiya fi Leningrad 1918-1960**, Bağdat, 1980.

7) Rohat, **Sovyetler Birliği'nde Kürdoloji Çalışmaları-Kürt Dili Üzerine**, Roja Nû, No:23 Stockholm, 1981. **Kürt Tarihi Üzerine**, Roja Nû No:19-20, Stockholm, 1980.

8) Hugo Makas, **Kurdische Texte im Kurmanji Dialecte aus der Gegend von Mardin**, Leningrad, 1926.

9) А. Шамилов, И. Цукерман, К. Курдоев, **Об изафете в курдском языке, Революция и письменность**, № 1, М. 1933.

– А. Шамилов, И. Цукерман, К. Курдоев, **О проблеие рода в курдском языке,** Революция и письменность, св. 1. М-Л, 1933.

10) К.К. Курдоев, **Грамматика курдского языка** (Курманджи) М-Л, 1957.

11) К.Р. Эйюби, И.А. Смирнова, **Курдский диалект иукри,** Ленинград, 1988.

12) И.А. Смирнова, К.Р. Эйюби, **Фонетика курдского языка** (Диалект мукри), Ленинград, 1985.

13) З.А. Юсупова, **Сулейманский диалект курдского языка,** Москва, 1985.

14) К.К. Курдоев, **Исследования заза** (курдская диалектология). Рукопись.

15) К.К. Курдоев, **Категория рода и объективная конструкция в заза,** Иранское языкознание, Москва, 1976.

16) М.У. Хамоян, **К истории изучения заза,** вопросы фразеологии, стилистики и грамматического строя восточных языков, Самарканд, 1972.

17) Ч.Х. Бакаев, **Говор курдов Туркмении,** М. 1962.

18) Ч.Х. Бакаев, **Язык азербайджанских курдов,** М-Л, 1965.

Ч.Х. Бакаев, **Язык курдов СССР,** М. 1973.

19) К.К. Курдоев, **Грамматика курдского языка на иатериале диалектов курманджи и сорани,** Москва, 1978.

20) В.С. Соколова, **Очерки по фонетмке иранских языков,** М-Л, 1953.

21) И.М. Оранский, **Введение в иранскую филологию,** Москва, 1960.

22) Л.А. Пирейко, **Эргативная конструкция в северо-западных иранских языках,** Москва, 1954.

23) Р.Л. Цаболов, **Очерк исторической фонетики курдского языка,** Москва, 1976.

24) Р.Л. Цаболов, **Очерк исторической морфологии курдского языка,** Москва, 1978.

25) Ч.Х. Бакаев, **Роль языковых контактое в развитии языка курдов СССР,** Москва, 1977.
26) Eminê Evdal, **Xebernama Kurdiye Rastnıvisandınê**, Erivan, 1959.
27) Ч.Х. Бакаев, **Основы курдской орфографии,** Москва, 1983.
28) К.К. Курдоев, **Собственные имена в курдском яаыке,** Курдоведение (сборник), Ереван, 1985.
29) Ахмед Хани, **Мам и Зин**/Поэма. Критич. текст, пер., предисл. и указатели М.Б. Руденко, Москва, 1962.
30) **Неизвестные стихи Ахмеда Хани,** Публикация и перевод И.Б. Руденко, НАА, 19661, № 3.
31) К.К. Курдоев, **Изучение курдской литературы в Ираке,** НАА, 1975, № 2.
32) Аджие Джнди, **Очерк курдской литературы Советской Аривнии** (на арм. яз.), Ереван, 1970.
33) Kinyas Mirzeyev, **Ulusal Edebiyatlar Ve Edebi Ilişkiler**, Erivan, 1985(Azerice).
34) З.Т. Шафиева, **Жанр поэмы в современной курдской поэзии** (автореферт), Баку, 1967.
35) H. Alişanov, **Çağdaş Kürt Şairi A. Goran' ın Poezisi**, Bakü, 1969(Azerice).
36) Ахмад Хани, **Мам и Зин,** Баку, 1976.
37) Ordixanê Celil, **Poeziya Cegerxune Bajarvaniyê**, Erivan, 1966.
38) G. Halilov, **Kürt Edebiyatı Almanakı** , Azerbaycan Dergisi, No:4, 1960.
39) Heciyê Cındi, Eminê Evdal, **Folklora Kurmanca**, Erevan, 1936.
40) Ордихане Джалил и Джалиле Джалил, **Курдский фольклор,** книга 1-2, Москва, 1978.
41) Vezirê Eşo, **Hogar Renacido en un Pais Renovado**, Krunk, No:2, 1981.
43) Ж.С. Мусаэлян, **Замбильфрош,** Москва, 1983.
44) Eminê Evdal, **Memê Û Zinê**, Erevan,1958.
45) S. Siyabendov, **Siyabend Û Xecê**,Erevan, 1959.
46) А. Джнди, **Курдские сказы эпоса "Ростаме заль",** Ереван, 1977

47) Н.А. Джауари, **Курдская музыкальная фольклористика и ее проблемы**, Курдоведение (сборник), Ереван, 1985.
48) Джамила Джалил, **Курдские народные песни и инструментальные мелодии**, Выпуск 1,2, Москва, 1973, 1986.
49) Ordixanê Celil, **Dılokêd Cımaeta Kurda**, Erevan, 1964.
50) Nura Cewari, **Kılamêd Cımaetêye Govendê**, Erevan, 1964.
51) Ordixanê Celil, Celilê Celil, **Stranê Zargotına Kurdaye Teriqiyê**, Erevan, 1975.
52) М.В. Руденко, **Курдская обридовая поэзия**, Москва, 1982.
53) Ordixanê Celil, **Mesele Û Metelokê Cımaeta Kurda**, Kıtbêba I-II, Erevan,1969-1971
54) Ордихане Джалил и Джалил Джалил, **Курдские пословицы и поговорки**, Москва, 1972.
55) Heciyê Cındi, **Meselok Û Xeberokêd Cımaeta Kurda**, Erevan, 1985.
56) Heciyê Cındi, **Hıkyatêd Cımaeta Kurda**, Erevan, Kıtêba I-IV, Erevan, 1961-1986.
57) М.С. Лазарев, **Курдский вопрос** (1891-1917), Москва, 1972.
58) Н.А. Халфин, **Борьба за курдистан**, Москва, 1963.
59) Н.А. Халфин, **Курдская историеграфия в СССР и некоторые ее проблемы**, Вопросы истории, №8, Москва, 1966.
60) Джалиле Джалил, **Курды остманской империи в первой половине X X века**, Москва, 1973.
61) Джалиле Джалил, **Восстание курдов 1880 года**, Москва, 1966.
62) А.М. Ментешашвили, **Курды**, Москва, 1984.
63) Ш.Х. Мгои, **Проблема национальной автономии курдского народа в иракской республике**, Ереван, 1977.
64) Karlanê Çaçan, **Pızmamtiya Cımaeta**

Ermeniya O Kurda, Erevan, 1977.

65) К.А. Чачани, **Из истории армяно-курдских культурных связей**, Курдоведение, Ереван, 1985.

66) Х.М. Чатоев, **Курды Советской Армении. Исторический очерк (1920-1940)**, Ереван, 1965.

67) Х.М. Чатоев, **Участие курдов Советского Союза в Великой Отечественной войне**, Ереван, 1972.

68) Х.М. Чатоев, **Из истории русско-курдских связей**, Курдоведение, Ереван, 1985.

69) Щ.Л. Вильчевский, **Курды. Введение в этническую историю курдского народа**, М-Л, 1961.

70) Г.Б. Акопов **Критическая история проблемы происхождения курдов**, Автореф. Москва, 1969.

71) Г.Б. Акопов, **Некоторые аспекты проблемы происхождения курдов в свете данных древнеиранской мифологии**, Востоковедческий сборник 2, Ереван, 1964.

72) Г.Б. Акопов, **Арабские источники по этнической истории курдов и версин их арабского происхождения**, Арабские страны (сборник), Ереван, 1967.

73) Г.Б. Акопов, **Курды и курдский вопрос в турецкой историографии**, Турция (сборник), Ереван, 1970.

74) **Национальный вопрос в странах Востока**, Академия наук СССР, институт востоковедения, Москва, 1982.

75) Soviet Oriental Studies Todey, Part II, Moscow, 1980.

76) Ш.Х. Мгоян, **Некоторые вопросы идеологии курдского национально-освободительного движеиия на современнои этапе.**

- О.И. Жигалина, **Национально-демократическое движение в иранском курдистане в 1960-1970-х годах**, курдоведение (сборник), Ереван, 1985.

77) М.А. Гасратян, **Курдское восстание 1925 года**, Курдоведение (сборник), Ереван, 1985.

78) О.П. Вильчевский, **Мукринские курды (этнографический очерк)**, Труды Института этнографии АН СССР, Т. 39, Москва, 1958.
79) Т.Ф. Аристова, **Очерк культуры и быта курдских крестьян Ирана.** Переднеазиатский этнографический сборник, 1, Москва, 1958.
80) Т.Ф. Аристова, **Курды Закавказья (Историко-этнографический очерк)**, Москва, 1966.
81) Амине Авдал, **Курдская женщина в патриархальной семье по этнографическим и фольклорным материалам**, Труды Гс. Арм. ист. музей, т.1, Ереван, 1948 (На арм. языке).
82) Eminê Evdal, **Heleqetiyên Pızmamtiyê Nav Kurdada**, Erevan, 1965.
83) С.И. Брук, **Этнический состав и размещение населения в странах Передней Азии**, Переднеазиатский этнографический сборник, Москва, 1958.
84) Ф.Б. Ростопчин, **Библиография по курдской проблеме**, Революц. Восток, № 3-4, 5, 1933.
85) О.Л. Вильчевский, **Библиографический обзор зарубежных курдских печатных изданий в XX столетим**, Иранские языки, М.Л., 1945.
86) Ж.С. Мусаэлян, **Библиография по курдоведению**, Москва, 1963.
87) H.A. Aleksanyan, **Bibliyografya Kıtêbêd Kurdiye Sovetiyê**, Erevan, 1962.
88) **Курдская печать в Советской армении**, выходит 2 раза в год, № 1, Ереван, 1976.
89) К. Чачани, **Армянская периодическая печать о курдах**, Ереван, 1980.
90) Джалиле Джалил, **Курдская книга в Армении (1930-1980)**, Ереван, 1981.
91) С.Д. Миливанд, **Био-библиографический словарь советских востоковедов**, Москва, 1977.

11. Bölüm

AMERİKA

Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, Amerika'da Kürdoloji'nin kurumlaşmış, köklü gelenekleri yoktur. Amerika'da Kürtler üzerine çeşitli araştırmalar yapan bağımısız kurumlar henüz oluşamamıştır. Yapılan bazı çalışmalar dağınık bir biçimde gelişmiş, kendi içinde bir bütünlük gösterememiştir. Bunun nedenleri oldukça farklıdır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Kürtler üzerine yapılan araştırma ve incelemelerin tarihi, Batı Avrupa'da gördüğümüz gibi çok eskilere uzanmamaktır. Kürtlere ilişkin çalışmalar daha ziyada 20. yüzyılın başlarında, artan uluslararası ilişkiler, bölgede çeşitli güçlerin egemenlik sağlama girişimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Gerek Amerika'nın coğrafik olarak,Kürdistan'dan uzak oluşu, gerek Amerika'da sömürge edinme ve emperyalist yayılma politkasının Avrupa daki devletlere göre gecikme göstermesi gibi nedenler yüzünden, Amerika'nın büyük bir güç olarak bölgede üstünlük peşinde koşması, 20. yüzyılın başlarına doğru ancak gerçekleşebilmiştir.Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yıllarına rastlayan dönemde ortaya çıkan "Doğu Sorunu" ve "Hasta Adam"ın mirasından kendi payını çıkarmak istemiştir. Amerika'nın bölgede misyonerler göndererek, burada çeşitli politik yatırımlar yapması, bu isteklerinin gerçekleştirilmesi için atılmış bazı önadımlar niteliğini gösteriyordu, bu nedenle

bölgede 118 kilise etkinlik göstermeye başladı . Amerika Birleşik Devletleri cumhurbaşkanı Wilson un 14 maddeden oluşan "**Wilson Prensipleri**" adlı bildirgesi, bölgedeki Amerikan çıkarlarınına da-da net bir anlam kazandırdı. Süreç içinde artan uluslararası ilişkiler, bölgede güç dengesini ken-di lehinde değiştirmek için, özellikle İsrail ve Kürdistanı baskı altında tutan çeşitli ülkeler i-le farklı ilişkiler oluşturdu. Bu bağlamda Kürdis-tan ve Kürtler üzerinde bilgilenmek, bu ülkeler-rin birer iç sorunu olan Kürt Sorunu'nu daha ya-kından tanımak için, bu konuda araştırma ve ince-lemeler, yazışmalar, derlenen belgelerin sayısı gittikçe arttı. Bu çalışmalar sonunda arşivlene-rek, bazı diplomatik çalışmalar haline dönüştü - ler. 1981 yılında yayınlanan " **Yakın Doğu Ülkele-ri'nin Yeni ve Yakın Tarihi Üzerine Amerika'daki Ulusal Arşivler'de Korunan Belgelerin Koleksiyo-nu**" adlı bir incelemede, özellikle Türkiye'ye i-lişkin derlenen belgeler üzerine çeşitli rakam - lar verilmektedir, farklı temalara göre sınıflan-dırılan bu belgelerin Toplumsal Sorunlar adlı ke-siminde, 1913-1924 yılları arasında Türkiye'de o-lan çeşitli olaylar, kırımlar, jenositler, Ameri-ka'nın Türkiye'deki ulusal azınlıkların yaşam ko-şullarını incelemeleri ve birkaç diğer konudaki belgelerin toplamı 87493 olarak gösterildi(1).Bu belgelerin sayısı, Amerika'nın bölge halkları ü-zerinde yapmış olduğu diplomtik çalışmaların ni-celiği konusunda, bizi yeterlice aydınlatmakta - dır.

1982 yılında F. David Andrews tarafından ya - yınlanan bir incelemede, Kürtler, Asuriler ve Or-ta Doğu'daki bazı diğer azınlıklara ilişkin çe - şitli Amerikan eski devlet belgeleri yer aldı,ö-zellikle Irak Kürdistanı üzerine kitapta önen belgeler bulunmaktadır(2).

Birinci Dünya Şavaşı sonrası, Ortadoğu'da bulunan çeşitli devletlerin sınırlarının değişikliğe uğraması, coğrafik haritanın yeni bir görünüm kazanması, Amerika'nın Ortadoğu politkasını oldukça etkilemiştir. Sosyo-ekonomik ve politik incelemeler, Ortadoğu halkları ve çeşitli sorunları üzerine yapılan çalışmalar Amerika'da yoğunluk kazanmıştır. 1965 yılında, William Spencer'in hazırlamış olduğu "**Uluslararası İlişkilerde Musul Sorunu**" adlı çalışması,bir doktora tezi olarak geliştirildi(3). 1946 yılında yıkılan Mahabad Kürt Halk Cumhuriyeti üzerine, o dönemde Tahran'da görevli olan Archie Roosevelt'in "**Mahabad Kürt Cumhuriyeti**" adlı uzun bir incelemesi Amerika'da yayınlandı. Bu inceleme, Mahabad Halk Cumhuriyeti üzerine yazılan ilk çalışmalardan biri sidir(4). Daha sonraki yıllarda Kürdistana ilişkin çeşitli politik araştırmalar Amerika'da doktora tezleri olarak hazırlandılar. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kabaran Kürt Ulusal Kurtuluş Hareketi,Kürdistan üzerine olan çalışmaları daha da hızlandırdı. Bu doktora çalışmalarından bazıları şunlardır :"**Kürt Sorunu**"(5), "**Ortadoğuda Kürt Sorunu**"(6), "**Kürt Ulusal Hareketi'nin Temeli Ve Gelişimi**"(7), "**Sovyetler Birliği ve Kürtler**"(8), "**Kürt Ulusal Hareketi'nin Evrimi Ve Geleceği**"(9), "**Irak'da Kürt Sorunu**"(10)...

Kürt Halk Hareketleri'ne bir gazeteci gözü ile yaklaşan Dana Adams Schmidt, uzun yıllar New York Gazetisi'nin Ortadoğu muhabirliğini yaptı,Irak'daki Barzani öncülüğünde yürütülen mücadeleyi yakından izledi, daha sonra "**Yiğit İnsanlar Arasında Gezi**" adlı bir çalışmayı kaleme aldı(11). Union College'de yardımcı profesör olarak çalışan Dr. Stephan Pelletiere, gazeteci olarak Kürtler üzerine hazırlamış olduğu "**Kürtler: Körfezin İstikrarsız Unsuru**" adlı çalışmasını, tarihsel

ve politik bazı temelleri üzerine geliştirdi, çalışma, Kürtleri çeşitli yönleri ile tanıtan önemli bir monografi haline dönüştü(**12**).

Amerika'da yayınlanan bazı periyodik yayın organları da, burada Kürtler üzerine yapılan araştırma ve incelemelerin değişik bir kesitini oluşturmuşlardır, örneğin ; **The Kurdish Journal**(Washington, KSO-USA), **Kurdish Times**(New York, The Kurdish Program), **Azadî Kurdistan**(California, Azadi Humen Foundation)...

Amerika'da Kürt Dili üzerinde yapılan dilbilimsel çalışmaların ilki, Amerika'lı misyoner S. A. Rhea tarafından yapıldı. 1851-1865 yılları arasında Hakkari yöresine yerleşen Rhea, buradaki Kürtler ile yakın kontaklar oluşturdu, Kürtçe'yi öğrendi. 1972 yılında yayınlanan Rhea'nın grameri yanında, Kürtçe-İngilizce 1600 sözcükten oluşmuş bir küçük sözlük de, bu gramerin sonuna eklenmiştir(**13**).

20. Yüzyıl başlarında İran Kürdistanı'nda bulunan Mahabad kenti yöresinde konuşulan Mukri Dialekti üzerine çalışan L.O. Fossum, 1919 yılında **"Pratik Kürtçe Bir Gramer"** adlı kapsamlı bir çalışma yaptı(**14**).

Fossum'un bu dilbilimsel çalışmasının sonunda bir Kürtçe-İngilizce Sözlük eklenmiştir.

Fossum ayrıca, The Lutheran Orient Mission'un çalışmalarına aktif olarak katılmış, bu örgütün 1910-1928 yılları arasında çıkarmış olduğu aylık **"The Kurdistan Missionary"** adlı derginin sayfaları arasında Fossun'un Kürtler üzerine yazdığı bazı yazıları yayınlanmıştır(**15**).

Amerika'daki dilbilimsel çalışmalara büyük bir katkısı dokunan araştırmacılardan bir tanesi de, Michigan Üniversitesi'nde çalışmalarını yürütmekte olan Prof. Ernest N. McCarus'dur. Araştırmacı 1958 yılında Kürtçe'nin Süleymaniye Lehçesi üze-

rine temel bir çalışma yaptı(16). Daha sonraları bu lehçeye dayalı bir "**Kürtçe-İngilizce Sözlük** " hazırladı(17). McCarus diğer yandan, Irak'lı kürdolog Cemal Celal Abdullah ile birlikte bazı ortaklaşa çalışmalar yaptılar. Bu çalışmaların ilki "**Kürtçe Temel Kurs**"(18) adlı çalışmadır. Araştırmacılar , Kürtçe öğrenmek isteyenler için , Kürtçe yayın organlarından seçmeler, Kürtçe Denemeler ve Kürtçe kısa öyküler şeklinde üç ayrı bölümden oluşan ders malzemesi yayınladılar(19).

Margaret Kahn, İran'da konuşulan Urmiye Kürtçesi üzerinde diğer dillerin etkisi konusunda doktora çalışmasını yaptı(20). Aynı Üniversite'nin, yayınları arasında çıkan "**Dımmıli**(Zaza) **Grameri**" adlı lehçebilimsel çalışma, Terry Lynn Todd tarafından hazırlandı(21).

Yukarda adına değindiğimiz Margaret Kahn'ın , Kürtler ve Kürdistan üzerine yapılan ayrı bir çalışması, 1980 yılında New York'da yayınlandı(22).

Amerika'nın Chicago kentindeki araştırma kurumlarınca Irak ve Türkiye Kürdistanı yörelerinde eskiden beri birçok arkeolojik çalışmalar yapılmaktadır. 1919 yılında John D. Rockefeller tarafından kurulan **Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsü** Ön-Asya'da yürütmüş olduğu çeşitli çalışmaları ile büyük bir üne kavuşmuştur. Bölgedeki eski kültür ve uygarlıkları araştırmak için bu üniversiteden araştırmacıların bazı Alman ve Türk araştırmacıları ile birlikte Türkiye Kürdistanı'nda uzun yıllar boyunca yürüttükleri kazılar sonucunda, Kürdistan'ın Gısto köyü yakınlarında bulunan bazı kazılara dayanılarak, buranın Dünya'nın en eski yerleşim bölgelerinden ilki olduğu açıklandı. Bu araştırmaların sonuçları bilindiği gibi, 1985 yılında basında geniş yankılar uyandırdı. M. Ararat tarafından hazırlanan bir yazıda , bu konuda ayrıntılı bilgiler yer aldı(23). R. J.

Braidwood tarafından yapılan "**Irak Kürdistan'ında Tarih-Öncesi Araştırmalar**" adlı, bilimsel çalışması 1960 yılında Chicago'da yayınlandı(23). Hanımı Linda Braidwood'un Kürdistan'daki arkeolojik çalışmaların öyküsünü hazırlayıp, kitap olarak bastı(24). Ralph S. Solecki Irak Kürdistan'ındaki eski insan iskeletleri üzerinde çalıştı(25)

Kürt Halıcılığı üzerine yapılan bilimsel bir çalışmada, çeşitli örnekler ile birlikte Kürt Halıcılığı geniş olarak tanıtılmaya çalışıldı(25).

11. BÖLÜMÜN NOTLARI

1) O.A. Kolobov, **Yakın Doğu Ülkeleri'nin Yeni ve Yakın Tarihi Üzerine Amerika'daki Ulusal Arşivlerde Korunan Belgelerin Koleksiyonu**(Rusça), Asya ve Afrika Halkları Dergisi, No:5, Moskova, 1981.

2) F. David Andrews, **The Lost People of the Middle East, Documends of the struggle for survival and independance of the Kurds, Assyrians and other minorty races en the Midlle East**, Salisbury, 1982.

3) William Spencer, **The Musul Question in International Relations**, Washington, 1965.

4) Archie Roosevelt, **The Kurdish Repuplic of Mahabad**, The Midlle East Journal, No:3, 1947.

5) Mustafa Karadağı, **The Kurdish Question**, California, 1951.

6) Lettie M. Wenner, **The Kurdish Question in the Middle East**, California, 1960.

7) Jawadeli Wadie, **The Kurdish National Movemend its origin and developemend**, Univ. Syracuse 1960.

8) Willson N. Howell, **The Soviet Union and the Kurds**, Univ. Virginia. 1965.

9) Shafiq Qassaz, **Evolution and Futur of the Kurdish National Movement**, ? , 1970.

10) E. Ghareep, **The Kurdish Question in Iraq**, New York, 1981.

11) Dana Adams Schmidt, **Journey among brave men**, Boston, 1964.

12) Stefan C. Pelletiere, **The Kurds an unstab ye element in the Golf**, Boulder and London, 1984.

13) S.A. Rhea, **Brief grammar and vocabulary of the Kurdish language of the Hakari district**, JAOS No:1, 1872.

14) L.A. Fossum, **A practical Kurdish grammar**, Minneapolis, 1919.

15) Amir Hassanpour, **"Kurdistan Missionary"**, Svensk-Kurdisk Journal, No:8, Stockholm, 1987.

16) E.N. MacCarus, **A kurdish grammar, descrip tive analysis of the Kurdish of Sulaimaniya, I - raq**, New York, 1958.

17) E.N. MacCarus, **A Kurdish-English Diction- ary**, University of Michigan Press, 1967.

18) Jamal Jalal Abdulla and Ernest N. McCarus rus, **Kurdish Basic Course**, University of Michi - gan Press, 1967.

19) Jamal Jalal Abdulla and Ernest N. McCarus **Kurdish Readers:**

Vol.I, **Newspapar Kurdish**

Vol.II, **Kurdish Essays**,

Vol.III, **Kurdish Short Stories**

University of Michigan Press, 1967.

20) Margaret Kahn, **Borrowing and variation in a phonological description of Kurdish**, Michigan, 1976.

21) Terry Lynn Todd, **A Grammar of Dımmılı** Mich igan, 1985.

22) Margaret Kahn, **Children of the Jinn . İn search of the Kurds and their Country**, New York 1980.

23) M. Ararat, **Kurdistan: Warê Cîwarbûna Mi - rovtiyê Yê Herî Kevn**, Roja Nu, No:10, Stockholm, 1985.

24) R.J. Braidwood, **Prehistoric Investigation in Iraqi Kurdistan**, Chicago, 1960.

25) Linda Braidwood, **Digging Beyond the Tigris(An American Woman Archeologist's Story of Life on "Dig" in the Kurdish Hills of Iraq)**, New York, 1953.

25) Ralph S. Solecki, **Shanidar, The Humanity of Neanderthal Man**, 1971.

26) R.D. Biggs, **Discoveries from Kurdish Looms**, Northwestern Univ. 1983.

12. B ö l ü m

I R A K

Irak'ta Kürtler ve Kürdistan üzerine yapılan araştırma ve incelemelerin köklü gelenekleri vardır.Kürt Halkı'nın burada sürdürmüş olduğu siyasi mücadelenin gün geçtikçe gelişip, kabarmasına bağlı olarak elde edilen kazanım ve mevzilerin ürünü olan bu çalışmalar, bugün de sürmektedir. Özellikle 1920 yıllarında Irak'ın İngiliz mandalığı altına girmesinden sonra, burada Şeyh Mahmut Berzenci yönetiminde ayaklanan Kürt Halkı İngilizlere karşı savaşmak zorunda kaldı. Bu dönemden başlıyarak Kürt Halkı arasında var olan ulusal bilinç daha gelişti, ulusal kültüre verilen önem daha da arttı. Çağdaş anlamda aydın tabakanın oluşup, ulusal bilinçlenmenin teorik ve pratikte örgütlenmesine öncülük etmeye başladılar. Bunlar arasından sonradan çeşitli ünlü yazar ve araştırmacılar çıktı. Bunların çalışmalarına yeri geldikçe değinilecektir. Bu dönemden, 1958 Irak Devrimi'ne kadar olan çalışmalar bireysel çalışmalar şeklinde sürüp gitmiştir.

1958 yılından sonra yaratılan özgürlük ortamından yararlanan Kürt aydınları, yazar va araştırmacıları,çalışmalara daha örgütlü,düzenli bir biçimde katılıp, Kürdoloji çalışmalarının kurumlaşması için çabalar harcadılar. Bu yıllarda Bağdat Edebiyat Fakültesi bünyesinde ilk defa olmak üzere bir **Kürtçe Kürsüsü** açıldı. Bu kürsünün açılması ile Kürdoloji'nin bilimsel ve akademik alanda kurumlaşmasının ilk adımlarından birisi a-

tıldı. Daha sonraki yıllarda bu kürsü bünyesinde değerli filolojik çalışmalar yapıldı.

Kürdoloji çalışmaları Irak'da, Kürtlerin 1970 yılında otonomi hakkını elde etmeleriyle daha da gelişip, yetkinleşmeye başladı. Özellikle Irak'daki çalışmaların, en parlak dönemlerinden birisini oluşturan 1970-1978 Dönemi'nde Kürdoloji alanında önemli başarılar elde edildi. Bu başarılardan en önemlisi, 1970 yılında kurulan ve Kürdoloji alanında önemli bir bilimsel merkez haline dönüşen **Kürt Akademisi**'nin kuruluşu oldu. Bağdat'da açılan bu Bilim Akademisi'nin bünyesinde Kürdoloji alanında çalışmalar yapacak olan 10 bilimsel çalışma grubu oluşturuldu : **Dil ve Edebiyat, Tarih ve Arkeoloji, Folklor ve Elyazmaları Derleleme Grubu, Lehçe ve Sözlük, Ekonomi ve Coğrafya, İslam Tarihi Araştırma Grubu, Yayın.** 1978 yılında alınan bir karar ile Kürt Bilim Akademisi(Korî Zanyarî Kurd), Irak Bilimler Akademisi'nin bir bölümü haline dönüştürüldü. Bu Akademi, 1973 yılından başlıyarak **Kürt Bilim Akademisi Dergisi** adında bir yayın çıkarmaya başladı. Kürtçe ve Arapça dillerinde çıkan bu geniş kapsamlı yayın organının şimdiye kadar 15 sayısı çıktı. Yılda bir yayınlanan bu derginin ilk sayısı yaklaşık olarak, 800 sayfadan oluştu. Tüm sayılarını bir araya getirecek olursak onbinlerce sayfaya varan zengin bir **Kürdoloji Ansiklopedisi** veya Fransa'lı Kürdolog Joyce Blau'nun dediği gibi bir " **Enformasyon Madeni**" karşımıza çıkmaktadır.

Çeşitli bilim dallarında birçok inceleme ve araştırmanın yayınlandığı bu dergide, ayrıca Akademi'nin çalışmalarına ilişkin haberler ve çeşitli çeviriler yer almaktadır. Bu derginin 1982 yılında yayınlanan ve 514 sayfadan oluşan 9. sayısı, tamamen Kürtçe'nin imla sorunları üzerine yazılmış araştırma ve incelemelere ayrılmıştır.

Bu Bilim Akademisi süreç içinde, Kürtler ve Kürdistan üzerine yazılmış çeşitli dillerde ya - yınlanan eserleri bir araya getirerek, zengin bir kitaplık oluşturdu. Bu kitaplıkta bulunan belgelerin sayısı 12000 cilde ulaştı, Arapça 2500, Kürtçe 1000, Rusça 700, İngilizce 550, Türkçe 200...

İlk yıllarda Kürt Bilim Akademisi'nde 15 ka - dar Kürt bilim adamı çalışmaya başladı. Başkanlığına İhsan Şerzad getirildi. Genel Sereterliğine, Kürt Tarihi alanında uzmanlaşan Dr. Kemal Mazhar Ahmed atandı. Daha sonra Avrupa ve Sovyetler Birliği'nden çeşitli öğretim üyeleri akademinin yardımcı ve şeref üyeliklerine seçildiler. Sovyetlerden, Qanadê Kurdo, Erebê Şemo, Heciyê Cındi, Ordixanê Celil gibi kürdologlar Akademi'nin üyeleri olarak kabul edildiler. Daha sonraları çeşitli üniversitelerde lisan eğitimlerini tamamlayan bir çok öğrenci Kürdoloji'nin farklı dallarında doktoralarını yapmak üzere yurtdışına gönderildiler.

Kürdoloji alanında Irak'da yapılan çalışmalar, Bağdad dışında Erbil, Süleymaniye gibi kentlerdeki çeşitli araştırma kurumlarında da sürdürülmektedir.

Irak'da yürütülen Kürdoloji çalışmaları, Irak'daki Kürt Halk hareketinin değişik yıllarda farklı bir güç kazanmasına bağlı olarak çeşitli sü - reçler yaşamıştır. Kurumlar açılmış-kapatılmış, çeşitli yayın organlarının çıkarılması yasaklanmış veya basım yerlerini değiştirmek zorunda kalmışlardır. Hareketin zayıf veya güçlü olması, Irak'daki iktidar değişiklikleri gibi siyasi havanın dalgalı bir görünüm kazanması, siyasi istikrarsızlığın Irak'daki siyasi güçler tarafından alışkanlık haline sokulması, dolaylı olarak İkti - dar güçlerini Kürtlere verilen bazı hak ve özgürlükleri sürekli olarak tekrar gözden geçirme durumuna zorlamıştır. Ama Irak hükmetleri, Kürtlerin buradaki kazanımlarını tümü ile yasaklama yo

lunu hiçbir zaman düşünmemişlerdir, sürekli zorluklar yaratılmış, kısıtlama ve engelleme yöntemleri geliştirilmiştir. Bu nedenle, Kürdoloji çalışmalarının bazı alanlarında araştırma ve incelemeler yapılamamıştır. Özellikle Kürt Siyasi Tarihi, Kürdistan'ın sosyo-ekonomik yapısı üzerine çalışmalar iktidar güçlerinin işine gelmemiştir. Bu ortamda Irak'daki Kürdoloji çalışmaları, sonraki yıllarda Kürt Dili, edebiyatı ve folklorunun oluşturduğu Kürt Filolojisi çalışmalarına dönüşmüştür. Kürt Tarihi'nin bilimsel olarak araştırılması, Irak'da gelişen Kürt Halk hareketlerinin incelenmesi, ulusal sorun gibi konularda yapılamıyan veya yapılmasına olanak tanınmıyan inceleme ve araştırmaların eksikliği, Irak'da sürdürülen Kürdoloji çalışmalarının bütünlüğü içinde bazı boşluklar yaratmıştır. Tüm bu zorluklara rağmen, Irak'da Kürdoloji'nin güçlü gelenekleri, önemli kurumları oluşmuştur. Bu ortamda yetişen, çalışmalara katkıda bulunan birçok kürdolog, araştırmacı ve yazarın, Kürdoloji alanında sayısız araştırma ve incelemeleri olmuştur, bu çalışmalara ilişkin olarak, Irak dışındaki birçok kürdolog, araştırmacının çalışmaları vardır, bu konuda olumlu belirlemelerde bulunmuşlardır. 1979 yılında, Asya ve Afrika Halkları Dergisi'nde çıkan "**Irak da Doğubilim Merkezleri**" adlı incelemesinde, buradaki doğubilim çalışmaları üzerinde duran M.B.Piotrovskiy, bu incelemenin giriş kesiminde Kürdoloji çalışmalarına kısaca dokunmuştur(1).

Sovyet kürdologu Qanadê Kurdo, yayınladığı çoğu çalışmalarda sürekli olarak Irak'daki Kürdoloji çalışmalarını dışa tanıtmıştır. Bu çalışmalardan bir tanesi "**Irak'da Kürt Edebiyatı'nın İncelenmesi**" adlı araştırmasıdır. (Asya ve Afrika Halkları Dergisi, No:4, Moskova, 1975). Fransa'lı araştırmacı Joyce Blau da, buradaki dilbilimsel çalışmalara değinmiştir(Kürtçe Dilbilim ve Sözlük Çalışmaları, Studia Kurdica, No:1-3, Paris, 1985).

Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, ilk dönemlerde birçok İngiliz doğubilimcisi ve kürdologunun, Irak'daki Kürdoloji çalışmalarına çok büyük katkıları dokundu, bunlar arasında, C.J. Edmonds, E.B. Soane ve R.F. Jardine'nin özellikle, Kürt Dili üzerine değerli çalışmaları oldu. İngiliz araştırmacılarının bu çalışmaları İkinci Dünya Şavaşı yıllarının sonlarına kadar aralıksız olarak sürdü.

D İ L B İ L İ M

Irak'da yapılan Kürdoloji çalışmalarının önemli bir kesitini Kürtçe üzerine yapılan dilbilimsel çalışmalar oluşturmaktadır.Bu çalışmalar, özellikle Irak ve İran'da konuşulmakta olan **Sorani ce Lehçesi** alanında yoğunlaştırılmıştır,bunun dışında bir bütün olarak Kürtçe üzerinde yapılan araştırmalar ve çeşitli karşılaştırmalı lehçebilimsel çalışmalar da yapılmaktadır.

Irak'da Kürtçe üzerine ilk dilbilimsel çalışmalar,büyük bir kürdolog olan, Kürdoloji'nin gelişmesine büyük bir katkısı dokunmuş olan Tefik Vehbi(1891-1984) tarafından başlatılmıştır. Irak da birçok yüksek görevde bulunmuş olan araştırmacı, 1926 yılında **"Kürtçe Dilbilgisi"**(2) adlı bir çalışmayı Kürtçe olarak hazırlıyor. Irak'lı Kürdolog T.Vehbi,Irak'daki Kürdoloji çalışmalarının temellerini atan bilim adamlarından ilki sayılmaktadır. Değil yanlız dilbilim alanında, diğer bazı alanlarda da değişik çalışmaları olmuştur.

Irak ve İngiltere'de yayınlanmış birçok dilbilimsel çalışması olan Tefik Vehbi, daha önceleri de değindiğimiz gibi İngiltere'deki Kürdoloji çalışmalarına büyük katkıda bulunmuş, burada Edmonds ile birlikte bir Kürtçe-İngilizce Sözlük hazırla

mışlardır. Araştırmacı, aynı şekilde, Paris'te kurulan Kürt Enstitüsü kurucuları arasında yer almıştı.

Giw Mukriyani(doğ.1903), Kürtçe üzerine yaptığı çalışmalarını özellikle sözlükbilim alanında yoğunlaştırdı. Ayrıca 1954-1963 yıllarında **Hetaw** adlı bir Kürtçe dergi de çıkaran Giw Mukriyani, 1950 yılında **"Rehber"(Arapça-kürtçe Sözlük)** diye adlandırdığı yaklaşık olarak 400 sayfadan oluşan bir sözlük hazırladı(3). Sözlükte İran ve Irak'da konuşulan birçok lehçeden sözcükler yer aldı. Araştırmacının 1955 yılında hazırladığı ve birçok dillerden oluşan **"Kürtçe-Farsça-Arapça-Fransızca-İngilizce Sözlük"** adlı çalışmasında çeşitli temalara ilişkin sözcükler yer aldı, örneğin hayvan isimleri, yemek isimleri gibi(4). Bu sözlüğün üzerinde çalışılmış ve genişletilmiş bir baskısı, 1961 yılında Erbil'de yapıldı. Giw Mukriyani'nin son çalışmalarından bir tanesi de, **"Mahabat Sözlüğü"** diye adlandırdığ, Arapça-Kürtçe Sözlük'tür(5). Kısacası, Kürtçe sözlükbilim çalışmalarında Giw Mukriyani'nin büyük bir katkısı olmuştur.

Muhammed Hal(doğ.1904), Irak'daki kürdolojik çalışmalara büyük hizmetleri dokundu. Çeşitli araştırma, inceleme ve çeviri çalışmaları dışında, onun en büyük çalışmalarından bir tanesi **"Hal Sözlüğü"** diye adlandırdığı **Kürtçe-Kürtçe** açıklamalı sözlük çalışmasıdır. Bu düzeydeki ilk sözlük çalışmalarından birisi olan bu 3 ciltlik sözlükte Kürtçe'nin bir dil olarak tüm anlatım olanakları kullanılmıştır(6). Muhammed Hal, Irak Bilimler Akademisi üyesi olmuştur.

Kürtçe üzerine dilbilimsel çalışmalarda bulunan eski kuşak dilbilimcilerden birisi de, Nuri Ali Emin'dir. Araştırmacının, Kürtçe üzerine hazırladığı iki dilbilgisi kitabı, 1956 ve 1960 yıllarında Bagdat(7) ve Süleymaniye'de(8) yayınlandı.

1958 yılında Irak'da gerçekleştirilen devrimden sonra Bağdad'da açılan Kürtçe Kürsüsü'nde öğretim üyeliği yapmak amacı ile davet edilen büyük Kürt Şairi Cegerwxin,burada kaldığı dönemde, "**Kürtçe'nin Yapısı ve Grameri**" adlı bir dilbilimsel çalışma hazırladı(**10**).

1970 yılında Kürtlerin Irak'ta Otonomi hakkını elde etmelerinden sonra, başta Bağdad'da açılan Kürt Bilim Akademisi ve diğer şehirlerdeki araştırma kurumlarında Kürt Dili üzerine yapılan çalışmalar daha da hızlandı ve kurumlaşmaya gitti. Kürtçe üzerine doktora çalışmalarını yapan , araştırma ve incelemelerinde daha bilimsel metodlar kullanan,yeni bir kuşak yetişti.

1971 yılında, **Kürtçe Sözlükbilimin Tarihi ve Rusça-Kürtçe Sözlüklerin Düzenlenmesinin Prensipleri** konulu filoloji bilimleri adaylık tezi hazırlayan Dr.Abdul Rahman Hacı Maruf daha sonraları Kürtçe üzerinde daha detaylı çalışmalara başladı, önce fonetik(**11**), sonra morfoloji alanında(**12**) bazı araştırmaları oldu. Dilbilimci, 1977 yılında "**Kürtçe'da Sözcük Yapımı**" adlı diğer bir araştırma hazırladı(**13**).

Kürtçe'nin çeşitli güncel sorunlarına ilişkin olarak, imla konusunda Nuri Eli Emin(**14**), Tahir Sadık(**15**),Hamid Ferec(**16**) bazı çalışmalar yaptılar. Arap harfleri yerine latin harflerini kullanma sorununa ilişkin olarak Cemal Nebez(**17**) ve Giw Mukriyani'nin(**18**) iki çalışmasına rastlamaktayız. Çeşitli lehçelerin birleştirilmesi,Kürtçenin ulusal dil olarak birliğinin sağlanması konusunda Dr. İzzettin Mustafa Resul'un(**19**) ve Cemal Nebez'in(**20**) bazı çalışmaları oldu.

Lehçebilim alanında,M.E. Hewremani'nin Gorani lehçesi ve Kürtçe'nin diğer lehçeleri arasındaki temel benzerlik-ayrılıklar üzerine geliştirdiği dilbilimsel araştırması 1981 yılında Bağdad kentinde yayınlandı(**21**). Prof. Qanadê Kurdo'nun da-

ha önceleri, 1978 yılında Rusça olarak yayınladığı ve Kürtçe'nin iki büyük lehçesi üzerinde karşılaştırmalı bir araştırma niteliğini taşıyan kitabı, Selhatin Üniversitesi öğretim üyelerinden, Kurdistan Mukriyani tarafından Kürtçe'nin Soranice lehçesine çevirildi(**22**). Şimdiye kadar çeşitli dilbilimsel çalışmaları yayınlanmış olan Kurdistan Mukriyani, 1982 yılında Nesrin Fahri ile birlikte hazırladıkları "**Kürtçe Gramer**" yine Erbil kentinde yayınlandı(**23**).

10 cild olarak yayınlanması planlanan Kürtçe açıklamalı **Kürtçe-Kürtçe Sözlük**, Abdulrahman Muhammed Emin Zebihi tarafından hazırlandı. Birinci ve ikinci ciltleri ,1977, 1979 yıllarında Kürt Bilim Akademisi yayınları arasında çıktı(**24**). Bu önemli ve kapsamlı esere benzer bir çalışma, daha önceleri de belirttiğimiz gibi Muhammed Hal tarafından üç cilt olarak hazırlanmıştı. Sözlükbilim çalışmaları arasında, Maruf Karadaxi Merdux'un hazırlamış olduğu **Kürtçe Tarım Sözlüğü** 1972yılında iki cilt olarak yayınlandı. Sözlükte tarımsal ürünlerin ismi, hayvan ve bitki isimleri,çeşitli araçlar gibi konularda birçok sözcük bulunmaktadır(**25**). Bu sözlük biçimine benzer bir diğer terminoloji çalışması da, Dr. Abdulrahman Abdullah tarafından hazirlandı, **Sağlık Terimleri** üzerine hazırlanan bu sözlükte beden ve halk sağlığına ilişkin çeşitli terimler yer almıştır(**26**). Kemal Celal Garip, iki cilten oluşan, büyük bir **Bilimler Sözlüğü** hazırladı(**27**).

İrak'daki Kürtçe üzerine yukarıda kıcaca değindiğimiz çalışmalar dışında, Dr.İ.Eziz İbrahim, Pakiza Refik Hilmi, R.A. Alani, Abdul Kadir Berzenci; Mesud Muhammed gibi birçok araştırmacının çalışmalarına ve adlarına da değinmek gerekir.

Celal Muhammed Ali, 1982 yılında yayınladığı, 504 sayfalık geniş eser,"**Kürtçe'de Deyimler**" adı i

le Bağdad'da yayınlandı(**28**). Bu kapsamlı eserde, Kürt edebiyatında kullanılan çeşitli deyimler alfabetik sıraya göre yer almışlardır.

EDEBİYAT

19.Yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında Irak Kürdistanı parçasında, süreç içinde giderek, gelişen bir Kürt Edebiyatı boy atmaya başladı.Özellikle Kürtçe'nin soranice lehçesiyle eserlerini yazan birçok yazar yetişti.Edebi ürünler nicel olarak çoğalmaya başladı. Bu edebiyatın gelişmesine paralel olarak, bu edebiyat üzerine yapılan inceleme ve araştırmaların çoğalmaya başladığı görüldü. İlk yıllarda çeşitli dergi ve gazetelerin sayfaları arasında yayınlanan bu çalışmalar, daha sonra hazırlanan **Divan** ve **Antoloji** biçimindeki eserler vasıtası ile daha düzenli bir karekter kazandılar. Kürt Edebiyatına ilişkin olarak hazırlanan bu divan ve antolojiler içinde çoğu kez birçok yazarın yaşam öyküleri, eserleri bu eserlerin edebi ve sanatsal özellikleri, açıklayıcı notlar, bu yazarların eserlerinden parçalar ile birlikte birçok edebi çalışma yapılmıştır. Daha sonraki yıllarda özellikle Kürt Edebiyat Tarihi daha bağımsız bir disiplin olarak incelenmeye başlandı. Bu alanda,bütünsel veya daha özgül çalışmalar yapıldı, doktora tezleri hazırlandı.

Irak Kürdistanı'nda gelişen Kürt Edebiyatı alanında tanınmış simalardan bazıları şunlardır : Nali(1795-1855), Kurdi(1809-1849), Selim(doğ.1800) Wefayi(1838-1902), Haci Kadir Koyi(1815-1892),Edeb(1862-1917), Şeyh Rıza Talabani(1842-1910),Heriq(1851-1907), Ahmet Muhtar Beg(1897-1935), Hamdi(1878-1936), Abdul Vahit Nuri(1903-1944), Ziwar(1875-1948), Bêkes(1905-1948), Dıldar(191 -

1948), Piremerd(1867-1960), Salam(1892-1959), Goran(1904-1962), Dılzar(doğ.1920), İbrahim Ahmet (doğ.1912), Maruf Barzanci(1912 - 1963).Yeni kuşak yazarlar arasında, İbrahim Resul, Dilan, Kakey Fellah, Cemal Şarbajari, Şerko Bêkes, Abdulah Pêşew, Sebri Botani, Xelil Dıhoki...Klasik ve bazı çağdaş yazarların eserlerinden oluşmuş çeşitli Divan çalışmaları Irak'da yapılmıştır. Bu divanlardan bazılarının basıldıkları şehirlere göre dağılımı şöyledir; Bağdat:26, Süleymaniye:32 Erbil: 15, Kerkük:7 .Qanadê Kurdo'nun aktardığına göre tümü bu divanlar yanlız 1958-1970 yılları arasında basılmışlardır(Kürt Edebiyat Tarihi, Cilt 2). Yanlız divan olarak adlandırılan ve çeşitli şairlerin eserlerinden bazılarını oluşturan bu divanların sayısı, Irak'da basılan Kürt Edebiyatına ilişkin yayınların bir rakamı anlamına gelmemmemelidir, biz burada biçimsel bir örneklemeye giriştik.

Kürt Edebiyatı üzerinde Irak'da yapılan araştırma ve incelemeler, burada yapılmakta olan Kürdoloji çalışmalarının belki de en önemli kesitini oluşturmaktadır

Kürt Edebiyat Tarihi üzerine yapılan ilk çalışmalardan birisi, Emin Feyzi tarafından yazılan "**Yazarlar Antolojisi**" adlı kitaptır(**29**).Klasik Kürt Edebiyatı'nın bazı temsilcilerinin eserleri ve kısa yaşam öykülerinin yer aldığı bu çalışma, 1920 yılında yayınlanmıştır. İlk Kürt Edebiyat Antolojisi niteliğini taşıyan bu eser, uzun yıllar sonra Irak Bilim Akademisi , Kürdoloji Bölümü tarafından 1983 yılında edebi ve tarihi bazı açıklamalar ile birlikte yeniden yayınlandı. Emin Feyzi Beg(1860-1923) kendisi Süleymaniye valiliği yapmış bir aydın olarak tanınmaktadır.

Çağdaş Kürt Edebiyatı alanında yapılan bu düzeydeki antolojilerden ilki Abdul Kerim Xakazi ta

rafından hazırlandı. "**Kürt Şairlerinin Şiirlerin Bir Derleme**" adını taşıyan bu eser 1938 yılında, Bağdat'da yayınlandı.

Kürt Edebiyatı üzerine ilk geniş kapsamlı çalışma, Refik Hilmi(1898-1960) tarafından yapıldı. İki cilt olarak yayınlanan "**Kürt Şiiri ve Edebiyatı**" adlı bu çalışmada, Kürt Edebiyatı'ndan çeşitli örnekler ve Kürt Edebiyatı üzerine birçok belirleme yapılmıştır(**30**). Refik Hilmi, ayrıca çeşitli dergilerde Kürt Edebiyatı'na ilişkin incelemeler yayınlamıştır.

Bilimsel anlamda, Kürt Edebiyatı alanında ilk inceleme, büyük Kürt edebiyat bilimcisi, folklor uzmanı ve dilbilimcisi Aladin Sucadi(1915-1984) tarafından hazırlandı. 634 sayfadan oluşan "**Kürt Edebiyat Tarihi**" adlı bu çalışma 1952 yılında yayınlandı(**31**). Daha sonraları 1973 ve 1980 yıllarında değişik baskıları yapıldı. Eski zamanlardan 20. yüzyılın ilk yarısına kadar olan Kürt Edebiyat Tarihi'ni inceleyen Aladin Sucadi, ayrıca çeşitli dünya edebiyatları ve Kürt Edebiyatı arasında bazı karşılaştırmalara girişmiş, bu konuda belirlemelerde bulunmuştur. Araştırmacı, bu çalışmasını hazırlarken ayrıca birçok yabancı dillerdeki konuya ilişkin kaynaktan yararlanmıştır. Sucadi son yıllarına kadar Kürt Bilim Akademisi 'nin üretken üyelerinden birisi olmuştur. Folklor bölümünde ayrıca Sucadi'nin bazı çalışmalarına ayrıca değinilecektir.

1950 yıllarından günümüze kadar Kürt Periyodik Basını'nda, Kürt Edebiyat Tarihi ve çeşitli sorunlarına ilişkin yüzlerce inceleme va araştırma Kürtçe va Arapça dillerinde yayınlanmıştır.

1960 yıllarından sonra Kürt Edebiyatı'nın bilimsel olarak incelenmesi alanında yetişkin kadrolar ortaya çıktı. Kürt Edebiyatı üzerine doktora çalışmaları yapıldı, bu konuda bilimsel tezler geliştirildi, çağdaş araştırma yöntemleri ı-

şığında yapılan çalışmalar sonucunda Kürt Edebiyatı'nın dışa tanıtılması süreci yeni bir ivme kazandı. Bu dönemde, Maruf Xaznedar, İzzetin Mustafa Resul, İhsan Fuat, Kemal Fuat, Muhamed Mela Kerim, Mela Muhammed Abdulkerim El-Muderris gibi araştırmacıların katkısı ile Kürt Edebiyat Tarihi ve sorunları büyük çapta aydınlığa kavuştu.

Prof. Maruf Haznedar (doğ. 1932), kendisini tüm olarak Kürt Edebiyatı'nın araştırılması, incelenmesini sorununa verdi. 1963 yılında **Kürt Edebiyat Tarihi** konusunda bilimsel bir tez hazırlayan Haznedar, 1967 yılında bu tezine dayanarak **"Çağdaş Kürt Edebiyatı Tarihi"** adlı bir araştırma yayınladı(**32**). Bu çalışmasında, Kürt Edebiyat Tarihi'ni Klasik ve Çağdaş Kürt Edebiyatı diye ayıran araştırmacı, Kürt Edebiyatı'nı bir bütün olarak incelemiştir. Şiir ve düzyazı alanında çeşitli ürünler vermiş Kürt Yazarları'nın eserleri, bu eserlerin edebi ve sanatsal olarak özellikleri, çağın toplumsal, siyasal etkisi, çeşitli yazarların yaşam öyküsü gibi birçok konuda açıklamalar getiren Haznedar'ın bu incelemesinde ayrıca Kürt Periyodik Basını'nın Kürt Edebiyatı'na ilişkin anlam yükü de eşilmeye çalışılmıştır. Araştırmacının, 1962 yılında **"Kürt Şiirinde Ölçü ve Kafiye"** adlı bir çalışması yayınlandı. (**33**). Maruf Haznedar, uzun yıllar Bağdat Üniversiteside öğretim üyeliği yaptı. Maruf Haznedar'ın Kürt Edebiyatı'na ilişkin son bir çalışması, 1984 yılında Bağdad'da yayınlandı(**34**).

Bağdat Edebiyat Fakültesi'nde çalışmış olan İ. Mustafa Resul(doğ.1934) doktora tezi olarak hazırladığı(1963-Bakü), **"Kürt Edebiyatı'nda Realizm"** çalışmasını Beyrut'da yayınladı(**35**).Ünlü Kürt Şairi Ahmedê Xani üzerine geniş kapsamlı bir araştırmayı kaleme alan İ.Mustafa Resul, bu 511 sayfadan oluşan araştırmasında, çeşitli yönleriyle Ahmedê Xani'nin kişiliği üzerinde durmuştur(**36**).

İ.Mustafa Resul'un çeşitli dergilerde yayınlanmış birçok inceleme ve araştırmaları vardır.

İhsan Fuat'ın 1966 büyük Kürt Şairi Haci Kadir Koyi üzerine, Abdullah Pêşew, Piremerd ve eserleri üzerine(1983) doktora çalışmaları yaptılar. Cemşid Heyderi de , 1979 yılında **"1925-1960 Yılları Arasında Irak'da Çağdaş Kürt Nesirinin Gelişimi"** konulu bir tez hazırladı.

Uzun yıllar Kürt Edebiyatı alanında çeşitli araştırmalar yapan Muhammed Mela Kerim(doğ.1931), 1960 yılında tanınmış Kürt Şairi Haci Kadir Koyi üzerine(**37**), 1981 yılında da, ünlü Kürt Şairi Bêkes'in Divanı üzerine(**38**) iki çalışma yaptı, daha birçok yayınlanmış çalışması olan araştırmacı, Kürt Bilim Akademisi'nde çalışmaktadır.

Özellikle Klasik Kürt Edebiyatı üzerinde çalışan, Mela Abdulkerim Muderris (doğ.1901) çeşitli çalışmalar yaptı. Bu eski dönemin şairlerinden Mewlewi(**39**), Nali(**40**) ve Mehwi'nin(**41**) divanlarını basan araştırmacı, 1983 yılında yayınladığı bir araştırmada bilim ve din alanında çalışmış 506 Kürt bilgini üzerine biyografik bir araştırma yaptı(**42**).

Kürt Edebiyatı alanında inceleme ve araştırmalarda bulunan diğer bir edebiyat bilimcisi de Sadık Bahadin'dir(1918-1982). Çalışmalarını Kürtçe'nin Kurmanci lehçesi ile gelişen Kürt Edebiyatı üzerinde yoğunlaştıran araştırmacı, son olaral bu lehçe ile yazan 19 Kürt şairinin yaşamları, eserlerinin niteliği ve bu şairlerden seçmelerin yer aldığı **"Kürt Şairleri"** adlı çalışmasını Bağdad'da yayınlandı(**43**).

Kurdistan Mukriyani de aynı yıl,19 Kürt Kadın Şairi üzerinde bir araştırma yaptı(**44**).

Sadık Bahadin,1977 yılında da Melayê Ceziri'nin ünlü Divanı'nı yeniden yayınlıyor. Bağdad'ta yayınlanan bu divan, bazı açıklamalar ile birlikte Kürt Bilim Akademisi yayınları arasında **"Diwana Melayê Cezîrî"** adıyla çıkmıştır.

GAZETECİLİK

Irak'daki Kürdoloji çalışmaları alanında yukarıda adlarına va çalışmalarına kısaca değindiğimiz araştırma kurumları dışında, bazı mesleki örgütlerin bu alanda çalışmaları da olmaktadır. Özellikle bu örgütlerin çıkartmış oldukları yayının organları, Kürdoloji çalışmalarına büyük bir katkı sağlamaktadırlar. Diğer yandan, kitlelerin bilinçlenmesi, Kürtçe'nin bir yazı dili olarak gelişmesi, araştırma kurumlarının dar bünyesinde ele alınan çalışmaların daha geniş bir alana yayılması, ulusal kültürün geliştirilmesi gibi değişik işlevleri olan bu organlardan bazıları şunlardır, **Hawkarî, Rojî Kurd, Nuserî Kurd, Beyan , Karwan, Rojinbîrî Nwê , Perwerde û Zanist,Paşkoy Rojnamey Iraq**...Son yıllarda çıkan bu yayın organları yanında, daha önceki yıllarda çıkmış olan birçok Kürtçe gazete ve dergiden oluşan Irak daki Periyodik Kürt Basını üzerine birçok çalışma yapılmıştır . Irak'taki Kürdoloji çalışmalarının önemli bir unsurunu oluşturan, bu yayınların sayfaları arasında şimdiye kadar bilimsel birçok araştırma ve inceleme yayınlanmıştır. Diğer yandan bû yayınlar, Irak'ta gelişen Kürt Edebiyatı'nın çeşitli türlerinin renkli bir panoramsını oluşturmuşlardır.[1] Bunlardan en önemlileri şunlardır : **Pêşkewtin**(Gelişme, 1920-1922),**Rojî Kurdistan**(Kürdistan Güneşi,1922-1923),**Bangê Kurdistan**(Kürdista'ın Sesi,1922),**Diyarî Kurdistan**(Kürdistan Armağanı,1925-1926), **Jiyanewe**(Yeni yaşam, 1924-1926), **Jiyan**(Yaşam,1926-1938), **Jin** (Yaşam, 1939-1963),**Gelavêj**(Bir yıldız İsmi,1939-1949) , **Dengî Getî Teze**(Yeni Dünyanın Sesi,1943-1947)**Hiva**(Umut), **Şefeq**(Şafak)... .

Kürt Periyodik Basını üzerine yapılan çalışmalar, son yıllarda Irak'da büyük bir artış gösterdi. Bu basının geçmişi, yayınlanan dergi ve gazetelerin öz ve biçim bakımından özellikleri,bu eserlerin Kürt Edebiyatı'na ilişkin önemi gibi değişik yaklaşımlar ile ele alınan çalışmalar gittikçe çoğalmıştır. Irak'lı kürdologların, Kürdoloj'nin bu yeni çalışma alanına katkıları büyük oldu. Bu bölümün giriş kesiminde, Irak'da yayınlanan bazı Kürtçe dergi ve gazetelerin adlarına değindiğimiz gibi, Kürdistan'ın bu parçasında yayınlanan yayın organlarının sayısı oldukça kabarıktır. Kürt Gazeteciliği üzerine ilk çalışmalardan birisi Dr. Maruf Haznedar tarafından yapıldı, araştırmacının 1967 yılında yayınlanan Çağdaş Kürt edebiyat Tarihi adlı kitabının giriş kesiminde **Periyodik Yayınlar** bölümünde,Kürtçe yayınlanmış önemli organlar üzerinde durulmuştur.Araştırmacı daha ziyade Kürt edebiyatı açısından, bu yayınları ele alıp, incelemiştir(**45**). Dr.İzzetin Mustafa Resul, 1973 yılında "**Kürt Gazeteciliği Üzerine**" bir çalışmayı Arapça olarak hazırlayıp, yayınladı(**46**). Dr.Kemal Mazhar Ahmed,1918 yılında Irak'ta yayınlanan "**Gerçeğin Kavranması**" adlı bir dergi üzerine, onun Kürt Gazeteciliği içindeki yeri ve rolüne ilişkin olarak 313 sayfalık bir araştırma hazırladı. Kemal Mazhar Ahmed, bu araştırmasında, ayrıca genel olarak Kürt Periyodik Basınına da değinmiştir(**47**). İlk Kürtçe gazete olarak bilinen ve 1898 yılında Kahire'de yayınlanan **Kürdistan** adlı gazetenin yayınlanmış sayılarını bir araya getiren Dr. Kemal Fuat, 1972 yılında bu tarihi belgeyi bir giriş yazısıyla birlikte koleksiyon olarak yeniden yayınladı(**18**).Çeşitli Kürtçe dergi ve gazeteler üzerine çalışmalar yapan Cemal Haznedar, 1973 yılında "**Kürt Gazeteciliği Rehberi**" adlı bir çalışma hazırladı . Irak Kültür Bakanlığı tarafından Kürçe, Arapça ,

İngilizce olarak hazırlanan bu çalışma, Kürt Basın Günü'nün 75 yılına basışı münasebetiyle düzenlenen **Kürt Basın Sergisi** için çıkarıldı(**48**). Irak'ta her yıl 22 Nisan günü Kürt Basın Günü olarak kutlanmaktadır. Bilindiği gibi ilk Kürt Gazetesi olan Kürdistan bu günde yayınlanmıştır. Cemal Haznedar'ın Kürt Gazeteciliği üzerine yaptığı bir çalışma, 1979 yılında Ahmed Şerif tarafından Farsça'ya "**Kürdistan'da Gazetecilik**" şeklinde çevirildi(**49**). Tüm bu çalışmalar sonucunda, Kürt Periyodik Basını büyük çapta incelenmiş oldu.

Ç E V İ R İ

Irak'da Kürt Edebiyatı alanında yapılan çalışmalar arasında, çeşitli dünya dillerinden Kürtçeye çevrilen eserler önemli bir yer kapsamaktadırlar. Şimdiye kadar birçok edebi ve bilimsel araştırma Kürt Dili'ne kazandırılmıştır. Türkçe, Rusça, İngilizce,Arapça, Farsça ve diğer bazı dillerden birçok eser Kürtçe'ye çevirildi. Bu çalışmalar bir yandan Kürtçe'nin anlatım olanaklarını fazlalaştırmış, diğer yandan çeviri sanatının gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Türk yazarlarından Yaşar Kemal, Nazım Hikmet, Aziz Nesin 'in birçok eseri Kürt Dili'ne çevirildi. **Ağrı Dağı Efsanesi**(çev.Şukur Mustafa,1976), **Orta Direk**(çev. Şukur Mustafa), **İnce Memed**(çev.Abdullah Hasanzade,1986),**Seyh Bedrettin Destanı**(çev.Şukur Mustafa, 1981).Abdullah Hasanzade, 1978 ve 1979 yıllarında ayrıca Aziz Nesin'in iki gülmece kitabını Kürtçe'ye çevirip, Bağdad'da yayınladı.

Eziz Gerdi ve Naci Abbas, Kürt Kadınları üzerine yazılmış bazı İngilizce incelemeleri Kürtçeye kazandırdılar. Abdurrahman Haci Maruf, Muhammed Mela Kerim, Maruf Haznedar ve Kerim Husami 'nin Rusça, Arapça ve Farsça'dan Kürtçe'ye çeşitli çeviri çalışmaları oldu.

FOLKLOR

Kürt Folkloru alanında yapılan çalışmalara,daha önceleri adına değindiğimiz Aladin Sucadi'nin büyük katkısı dokundu. Yazılı ve sözlü Kürt Edebiyatı arasındaki ilişkiler üzerine yerinde tespitler yapan araştırmacı, bu tespitleri ışığında 36 yıllık bir çalışmanın ürünü olan,8 ciltten oluşan bir Kürt Halk Masallarını derleme çalışması yaptı. Yazarın **"Riştey Mirwarî"** diye adlandirdığı bu kapsamlı folklor çalışması ,1957-1983 yılları arasında yapıldı(**50**). Aladin Sucadi'nin bu folklorik çalışmasına benzer kapsamlı bir derleme de, daha önceleri değindiğimiz gibi, Sovyetler'de Heciyê Cındi tarafından hazırlanan 5 ciltlik Kürt Halk Masalları adlı derleme çalışmasıdır. Aladin Sucadi'nin bu 8 ciltlik derlemesinden bazı seçmelerin yer aldığı bir antoloji Fransa'da Joyce Blau ve H. Helkewt tarafından, Soranice lehçesini öğrenmek isteyenler için hazırlanıp,1981 yılında **"Perles d'un collier"** adıyla yayınlandı.

Kürt Folkloru'nun önemli bir kesitini oluşturan atasözleri üzerine ilk bilmsel çalışmalardan birisi Şükrüye Resul İbrahim tarafından yapıldı. 1977 yılında bu konuda doktorasını yapan araştırmacının Rusça olarak hazırladığı bu tezi,1984 yılında Bağdad'da Kürtçe olarak yayınlandı(**51**). Bu folklor ürünleri üzerine Irak'da yapılan çalışmaların tarihi daha gerilere uzanmaktadır. Bu alanda ilk çalışma 1933 yılında, İsmail Hakkı Şawêş'in yayınlamış olduğu **"Kürtçe Atasözleri"** adlı kitabıdır(**52**). Daha sonraları bu alanda, Maruf Ciyauk, Piremerd ve Şeyh Mahmud Hal'ın bazı diğer çalışmaları olmuştur.

Bu özgül çalışmalar yanında, Kürt Folklorunu bir bütün olarak ele alan bilimsel bir çalışma, Prof. İ. Mustafa Resül tarafından hazırlandı(**Edebî folklorî Kurdî**, Bağdat, 1970).

Kürt Folkloru üzerine yapılan tek-tek çalışmalara ilişkin olarak, U. Şarbajêri'nin ünlü Kürt halk ozanı Hesen Zirek'in çalıp-söylediği çeşitli türkülerin derlenip kitap olarak yayınlaması(53), Awazi Hemedemin Dızeyi'nin, Dızeyiyan yöresi folkloru üzerine hazırladığ çalışmalar gibi birçok çalışmanın Irak'da yayınlandığını görmekteyiz(54). Kerim Mustafa Salih ünlü bir Kürt destanı olarak bilinen Dımdım(Xanê Cengzêrin) üzerinde çalıştı, daha sonra bu destanı roman olarak yayınladı(55).

TARİH

Bu kitabın giriş kesiminde belirttiğimiz gibi son yıllarda Irak Kürdistanı üzerine dış ülkelerde birçok doktora çalışması yapılmış, özellikle, 20. yüzyılda Kürdistan'ın bu parçasında gelişen ulusal mücadele, bu mücadelenin tarihsel olarak ele alınıp, incelenmesi alanında bilimsel çalışmaların sayısı oldukça kabarmıştır. Dış ülkelerde yapılan ama Irak'ın kendisinde yapılması engellenen bu çalışmalar , özellikle **Kürt Siyasi Tarihi** alanında, bu tarihin incelenmesi alanında büyük bir önem taşımaktadırlar. Tüm bu zorluklara rağmen dolaylı yöntemlerle de olsa, Irak'taki bazı araştırmacıların Kürt Tarihi'ni parça-parça incelediklerini görmekteyiz. Özellikle Kürt Edebiyat Tarihi, bu edebiyatın genel olarak Kürt Tarihi içindeki yeri konularında ciddi çalışmalar bugün Irak'da yapılmaktadır. Yine Kürt Halk Hareketi'nin güçlü olduğu dönemlerde, kazanımlar sırasında, Kürt Siyasi.Tarihi'ne ilişkin bazı bilimsel çalışmalar yapılmıştır.

Irak'da Kürdistan Tarihi alanında ilk bilimsel çalışmaların başlatıcı, büyük Kürt tarihçisi Mehmed Emin Zeki'dir(1880-1948). Kendisi birçok yüksek askeri görevde bulunmuş olan M.Emin Zeki,

iki cilt olarak yayınladığı"**Kürt ve Kürdistan Tarihi'nin Bir Özeti**" çalışması ile bu alanda önemli bir adım attı(55). Kürtçe yazılan bu çalışma, daha sonraları Muhammed Ali Avni(1897-1952) tarafından Kahire'de Arapça olarak yayınlandı. Bu arada yeri gelmişken belirtmek gerekir, M. Ali Avni'nin Kürt Tarihi'ne ilişkin değerli çalışmaları olmuştur. M.Emin Zeki'nin bu temel çalışması, daha sonra 1977 yılında Türkçe olarak İstanbul'da yayınlandı. M. Emin Zeki'nin "**Süleymaniye ve Çevresi Tarihi**", "**Kürt ve Kürdistan Meşhurları** " adlı iki diğer çalışması da vardır(56).

Bu dönemde Kürt Tarihi üzerinde çeşitli çalışmalar yapmış olan diğer bir Kürt Tarihcisi de H. Mukriyani'dir(1893-1947).Hüsnü Mukriyani,daha önceleri dilbilimsel çalışmalarına değindiğimiz Giv Mukriyani'nin kardeşidir. H. Mukriyani'nin en büyük tarihsel çalışması, onun "**Geçmişe Bir Bakış**" diye adlandırdığı ve Kürt Beylikleri üzerine yapılan 6 ciltlik Kürt Tarihi araştırmasıdır(57) . H. Mukriyani, 1926-1932 yılında Rewandüz'de yayınlanan Zari Kırmanci dergisini çıkarmıştır.

Mukriyani'nin ayrıca "**Soran Mirleri Tarihi** " adlı, Kürtçe yazılmış başka bir tarihsel çalışması da vardır(58).

Kendisi Arap olan Şakir Hısbak, 1959 yılında "**Kürt Sorunu**" adlı bir inceleme yayınladı(59).

Daha sonraki yıllarda, Kemal Mazhar Ahmed,Kawus Kaftan, Eziz Şemzini gibi araştırmacılar Kürdistan Tarihi üzerine doktora çalışmalarını yaptılar. Bu yeni kuşağın çalışmaları sonucunda Kürdistan Tarihi çağdaş yöntemlerle, araştırma kurumları bünyesinde ele alınıp, incelenmeye başlandı. Yine aynı kuşağa mensup olan Maruf Haznedar, daha önceki bölümlerde değindiğimiz gibi Edebiyat Tarihi üzerine çalışmalarda bulundu,Kürt Edebiyat Tarihi'ne ilişkin bir doktora çalışması yaptı.

Dr. Kemal Mazhar Ahmed(doğ.1937), günümüzde Irak'da Kürt Tarihi üzerinde bilimsel çalışmalar, incelemeler yapan tanınmış tarihçilerden birisidir. Şimdiye kadar, Kürtçe, Arapça, Rusça ve Türkçe dillerinde birçok çalışması olan araştırmacı, Irak'daki Kürt Halk Hareketi'nin 1918-1932 dönemi konusunda 1967 yılında doktorasını yaptı. Daha sonraları Irak'daki Kürt Bilim Akademisi sekreterliği ve Bağdad Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde öğretim üyeliği yapmış olan araştırmacı, 1975 yılında Kürtçe olarak **"Birinci Dünya Savaşında Yıllarında Kürdistan"(60)** adlı bir araştırma yayınladı. Aynı araştırma 1986 yılında Türkçeye çevirildi. Periyodik Basın bölümünde değindiğimiz gibi, bu basının tarihsel gelişimi üzerine Kemal Mazhar'ın önemli çalışmaları olmuştur. Araştırmacının 1983 yılında yayınladığı ve üç büyük Kürt tarihçisi, Şerefhan Bitlisi, Mela Mahmud Beyazidi ve M. Emin Zeki'ye ithaf edilen çalışmasında Kürt Tarihi'nin teorik temelleri, bu tarihin dünya ve bölge halkları tarihi içindeki yeri gibi konuları ele almıştır(**61**). **Kürt Tarihi' nin Yazımı** alanında ilk kapsamlı incelemelerden birisi olan bu çalışmanın sonuna, konuya ilişkin zengin bir bibliyografya eklenmiştir. Bu kaynakların sayısı 976'ye ulaşmıştır.

Kawus Nuri Kaftan(doğ.1933), Kürt Ulusal Kurtuluş Mücadelesi ve Barzani Hareketi üzerine doktora çalışmasını yaptı, 1964 yılında yapılan çalışmada ilk defa Barzani Hareketi'nin önemi üzerinde geniş olarak duruldu.

Kürt Tarihi alanında ilk bilimsel çalışmalardan birisi 1959 yılında, Aziz Şemzini tarafından yapıldı, Kürt ulusal kurtuluş hareketinin yanlız bir dönemini(1940-1948), doktora tezi olarak hazırlayan Aziz Şemzini'nin bu çalışmasının bir bölümü, 1982 yılında Kürdistan Yurtseverler Birliği tarafından yayınlandı(**62**)

B İ B L İ Y O G R A F Y A

Kürt Bibliyografyası alanında, yanlız Irak'da yayınlan süreli ve diğer yayınlar üzerine ilk çalışmalardan birisi C.J. Edmonds tarafından yapılmıştır. Onun , 1920-1944 yılları arasında Irak'da yanınlanan Kürtçe eserler üzerinde durduğu bu çalışması,daha önceleri de değinidiğimiz gibi İngiltere'de iki bölüm halinde yayınlandı.

Irak'da Kürt Bibliyografyası alanında değerli ve kapsamlı çalışmalar Mustafa Neriman tarafından yapıldı. Bu konuda şimdiye kadar çeşitli çalışmalar yapmış olan araştırmacının ilk büyük eseri, 1977 yılında "**Kürtçe Kitaplar Bibliyografyası**" adlı,287 sayfadan oluşan çalışmasıdır(**63**).Araştırmacının 1787-1975 yılları arasında çıkmış olan 1254 kitabın adını kapsayan bu çalışması, Irak'da yayınlanmış en geniş bibliyografik araştırmalardan birisini oluşturmaktadır. Yayınlanan bu kitapların yıllara göre dağılmı şöyle :

1918: 18
1939: 198
1957: 416
1969: 854
1975: 1254

Araştırmacı, çalışmasını Garzoni'nin 1787 yılında Roma'da yayınlanan Kürt Dili'nin Gramerive Sözlüğü adlı kitabı ile başlatıp, geliştirmiştir.

Mustafa Neriman, 1981 yılında yayınladığı diğer bir araştırmada, bölgede Kürtçe yazılan eserlerin tarihi geçmişi üzerinde durmaktadır. Araştırmacının belirttiğine göre, ilk Kürtçe yazılan eser, Mahmud Beyazidi'nin yazmış olduğu "**Kürt Adetleri**" adlı çalışmasıdır. Irak'da basılan ilk

kitap,1925 yılında basılmıştır(**64**).

Kürtlerin Arap Kütüphanesi'ne katkıları, Arapça çeşitli eserler yazmış olan Kürt yazarlarının bu dildeki çalışmaları üzerine bir bibliyografik çalışma yapan Mustafa Neriman, bu konuda 605 kitabın ismini vermektedir(**65**). Araştırmacı tüm bu yayınları 6 bölüm üzerinde sınıflandırmıştır.

Ömer Maruf Berzenci, 1978 yılında "**Kürt Hikayelerinin Analizi ve Bibliyografyası**" adlı diğer bir çalışma yaptı(**66**).Kürt Bilim Akademisi yayınları arasında çıkan bu araştırma, temasal düzeyde ele alınan ilk çalışmalardan birisidir.

Irak'da çeşitli alan ve temalar üzerine yapılan bilimsel araştırmaların sonunda konuya ilişkin geliştirilmiş, yetkin bibliyografya denemelerine de, bu arada değinmek gerekir.

12. BÖLÜMÜN NOTLARI

1) M.B. Piotrovskiy, **Bostokovedenıe Sentrı Iraka**, Nardonı Assi i Afriki, No:6, 1979 Moskova.

2) Tefik Vehbi, **Destûr-î Ziman-î Kurdi**,Bağdad 1929.

3) Giw Mukriyani, **Raber**, Erbil, 1950.

4) Giw Kukriyani, **Kolke Zêrine**, Erbil, 1966.

5) Giw Mukriyani, **Ferheng-î Mehabad**,Erbil,1961.

6) Şeyh Muhammed Hal, **Ferheng-î Hal**, Süleymaniye, 1960-1976.

7) Nuri Eli Emin, **Qewa id-î zıman-î kurdi le serf u nehw da**, Bağdad, 1956.

8) Nuri Eli Emin, **Rêzman-î Kurdî**, Süleymaniye, 1960.

9) Aladin Sucadi, **Destûr-î ferheng-î zıman- î kurdî**, Bağdad, 1961.

10) Cegerxwun, **Awa-w destûr-a Zımanê kurdî**,Bağ

dad, 1961.
11) Abdulrahman Hacı Maruf, **Zıman-îKurdî le ber roşinayi-y fonetîkda**, Bağdad, 1978.
12) Abdulrahman Hacı Maruf, **Rêzman-î kurdî,bergî yekem: Morfoloji, beş-î yekem:naw**,Bağdad,1979.
13) Abdulrahman Hacı Maruf, **Wuşeronan le ziman-î kurdîda**, Bağdad, 1977.
14) Nuri Eli Emin, **Raberê bo îmla-y kurdî**,Bağdad, 1966.
15) Tahir Sadık, **Çonetiyetî-y rênus-î Kurdî** , Kerkük, 1969.
16) Hamid Ferec, **Rênus-î kurdî le sedeyekta** , Bağdad, 1976.
17) Cemal Nebez, **Nûsin-î kurdî be pît-î latînî**, Bağdad, 1957.
18) Giw Mukriyani, **Elf u bê-y kurdî wênedar , be tîpî latînî**, Erbil, 1972.
19) İzzetin Mustafa Resul, **Serinc -ê le ziman î edebî-y yekgirtû-y kurdî**, Bağdad, 1971.
20) Cemal Nebez, **Ziman-î yekgirtu-wi kurdî** , Bamberg,1976.
21) M.E. Hewramani, **Zarî zimanî kurdî le tirazûy berawurd da**, Bağdad, 1981.
22) Qanadê Kurdo, **Rêzmanî kurdî be kerestey kirmancî û soranî**(çev. Kurdistan Mukriyani).Bağdad, 1984.
23) Nesrin Fahri-Kurdistan Mukriyani, **Rêzmanî kurdî**, Erbil, 1982.
24) Abdulrahman Muhammed Amin Zebihi, **Qamus-î ziman-î kurdi**, Cilt:I-II, Bağdad, 1977-1979.
25) Maruf Qeredaxi Merdux, **Kişt u kal**, Bağdad 1972.
26) Abdulrahman Abdullah, **Tendirust-î gistî** , Bağdad, 1972.
27) Kemal Cemal Garip, **Al qamus al ilmî,** Cilt I-II, Bağdad, 1874-1979.
28) Celal Muhammed Eli, **İdiom le zimanî kurdî da**, Bağdad, 1982.

29) Emin Feyzi, **Encumen-î edîban**, İstanbul 1920.
30) Refik Hilmi, **Şiir û edebiyatî kurdî**, Cilt: I-II, Bağdad, 1941-1956.
31) Aladin Sucadi, **Mêjûy edebî kurdî**, Bağdad, 1952. (İkinci ve üçüncü baskı, 1973, 1980).
32) Maruf Haznedar, **Çağdaş Kürt Edebiyat Tarihi**, Moskova, 1967(Rusça).
33) Maruf Haznedar, **Kêş û Qafiyey şîrî Kurdî**, Bağdad, 1962.
34) Maruf Haznedar, **Le babet mêjûy edebî kurdîyewe**, Bağdad, 1984.
35) İzzetin Mustafa Resul, **El-Waqiye Fil-edeb el-Kurdî**, Beyrut, 1968
36) İzzetin Mustafa Resul, **Ehmedê Xanî**, Bağdad 1979.
37) Muhammed Mela Kerim, **Hacî Qadîr Koyî**, Bağdad, 1960.
38) Muhammed Mela Kerim, **Dîwanî Bêkes**, Bağdad 1981.
39) Mela Addulkerim Muderris, **Dîwanî Mewlewî**, Bağdad. 1961.
40) Mela Abdulkerim Muderris, **Dîwanî Nalî**, Bağdad, 1976.
41) Mela Abdulkerim Muderris, **Dîwanî Mehwî**, Bağdad, 1977.
42) Mela Abdulkerim Mudderis, **Ulamauna fî xidmed el-ilm wel dîn**, Bağdad, 1983.
43) Sadık Bahaddin Amedi, **Hozanvanêt Kurd**, Bağdad, 1980.
44) Kurdistan Mukriyani, **Honrawey afiretî Kurd lêkolînewe**, Erbil, 1980.
45) Maruf Haznedar, **Periyodik Basın**, Çağdaş Kürt Edebiyat Tarihi, say.63-75, Moskova, 1967 (Rus.).
46) İzzetin Mustafa Resul, **El-Sehafe El-Kurdiyye**, Bağdad, 1973.

47) Kemal Mazhar Ahmed, **Têgehiştinî Rastî**,Bağdad, 1978.
48) Kemal Fuat, **Kurdistan**(1898-1902), Bağdad, 1972.
49) Cemal Haznedar, **Kurdish journalism guide**, Bağdad, 1973.
- Cemal Haznedar,**Ruznamengari dar Kurdistan** (Farsça'ya çeviren, Ahmed Şerif), Mahabat, 1979.
50) Aladin Sucadi, **Riştey Mirwarî**, Cilt 1-8 , Bağdad, 1956-1983.
51 Şükriye Resul İbrahim, **Pendî Pêşîyan u qisey nesteqî kurdî, nawerokî fikrî û edebî**, Bağdad, 1984.
52) İsmail Hakkı Şaweyş, **Qisey Pêşînan**, Bağdad 1933.
53) U. Şarbajêrî, **Gewherê goranîyekanî Hesen Zîrek**, Bağdad, 1981.
54) Awazi Hemedemin Dızeyi, **Folklorî kurdî le nawçeya dizeyiyan da**, Bağdad.
55) Mustafa Salih Kerim, **Şehîdanî Qelay Dimdim**, Bağdad, 1982.

56) Mehmed Emin Zeki, **Hulasayek-î Ku tarih-î Kurd û Kurdistan**, Cilt:I-II, Bağdad,1931-1937
- Mehmed Emin Zeki, **Tarih-î Silemanî u wilatî**, Bağdad, 1939.
- Mehmed Emin Zeki, **Nawdaranî Kurd û Kurdistan**, Bağdad, 1945.
57) Hüsnü Mukriyani, **Awirek-î Paşewa**, Bağdat, 1929-1935.
58) Hüsnü Mukriyani, **Mêjûyî Mîranî Soran**,Bağdad, 1962.(İkinci Baskı), Birinci Baskı, 1935.
(59) Şakir Hısbak, **El Mesele El Kurdiyye**, Bağdad, 1959.
60) Kemal Mazhar Ahmed, **Kurdistan le salekani Şerî Yekemî Cîhanda**, Bağdad, 1975.
61) Kemal Mazhar Ahmed, **Mêjû,kurtebasêkî zanistî mêjû û kurd û mêjû**, Bağdad, 1983.
62) Eziz Şemzini, **Bizûtnewe-y netewayeti riz-**

garîxwazaney gelî Kurdistan, Cilt I, 1982.
63) Mustafa Neriman, **Bibliografîya-y kitêb- î kurdî,** Bağdad, 1977.
64) Mustafa Neriman, **Ma esdahû el-ekrad ila el-mektebe el-erebiyye,** Bağdad, 1983.
65) Ömer Maruf Berzenci, **Lêkolinewe-w Bîbliografîya-y çîrok-î kurdi,** Bağdad, 1978.

13. B ö l ü m

İ R A N

İran'da Kürt Halkı üzerinda var olan siyasal baskılar nedeni ile Kürdoloji alanında, Irak 'da görüldüğü gibi çalışmalar nicel ve nitel olarak fazla gelişmemiştir. İran'da Kürtler üzerine yapılan çalışmalar, Türkiye'de olduğu gibi sert polis baskıları ile karşılanmamış, Kürtçe'nin konuşulması, yazı dili olarak kullanılması yasaklanmamış, Kürt ve Kürdistan kavramları birer tabu haline gelmemiştir. Irak'da Kürtler üzerine yapılan çalışmaların etkisi, Irak ve İran'da Kürtler arasında ortak bir lehçenin konuşulmuş olması gibi bazı etkenler nedeni ile İran'da ulusal bilinç , ulusal kültür Kürtler arasında sürekli bir gelişme göstermiştir. Bu gelişme özellikle 1946 yılında Mahabad'da kurulan Kürt Halk Cumhuriyeti dö - neminde doruk noktasına ulaşmıştır , bu yıllarda, ulusal kültürün gelişmasi özgür dönemlerinden birisini yaşadı. Bu yıllarda çıkan **Nıştıman,Kürdistan, Haware Hıştıman, Helale, Gır û Gali Mındalani Kurd, Hawar** gibi periyodik yayın organları vasıtası ile, Kürt Dili ve Edebiyatı, diğer alan - larda Kürdoloji'ye ilişkin çeşitli çalışmalar bu dönemde yapıldı.

Farsça yazılmış eski birçok kaynak, Kürdoloji alanında yapılan araştırmalar açısından bugün büyük bir önem taşımaktadırlar. Kürtçe ve Farsça ' nın iki akraba dil oluşu, ortak, benzer bazı tarihsel geçmişlere sahip oluşları, genelde bu İrani halklar üzerine yapılmakta olan İranoloji a-

raştırmalarını, Kürdoloji alanında daha yararlı kılmaktadır. Firdevsi'nin, 10. yüzyılda yazdığı **Şehname** adlı ünlü destanı, Kürtlere değinen ilk kaynaklardan birisidir(1). Bu eserde, Kürtlerin ortaya çıkışı, onların etnik kökenleri, Kürtler dahil birçok İrani halkların ortak değerleri,kültürleri, bu arada onların ulusal bayramı olarak kabul edilen **Newroz** üzerine mitolojik birçok belirleme bu destanda yer almaktadır.1826-1828 yılları arasında meydana gelen Rus-İran savaşında, Erdebil kentinde ele geçirilen bir kitaplıkta bulunan **Şerefname**'nin ilk orjinali, bilindiği gibi Farsça olarak kaleme alınmıştır. Kürt Tarihi olarak bilinen bu kaynak, aynı şekilde bölge halklarının geçmiş tarihine de büyük çapta ışık tutmaktadır. Daha sonraları Petersburga gönderilen bu eser üzerinde çeşitli bilimsel çalışmalar yapıldı, farklı ülkelerde birçok dünya dillerine çevirildi.

İran'da,varlığını 12 ve 19. yüzyıllar arasında sürdürmüş olan Ardalan Beyliği sırasında,Kürt Kültürü en parlak dönemlerinden birisini yaşadı. Başkenti Sanandaj olan bu beylik döneminde, ünlü Kürt tarihçileri yetişti. Bunlardan en önemlisi **Mesture** diye adlandırılan,Mah Şeref Hanım Kurdistani'dir(1805-1847). Bölge halkları arasında bilinen ilk kadın tarihçilerinden biri olan Mesture, aynı şekilde büyük bir Kürt kadın şairi olarak tanınmaktadır. Mesture Ardalan Beyliği üzerine **"Ardalan Tarihi"** adlı tarihsel bir çalışma kaleme almıştır(2). Mesture'nin bu çalışması, ölümünden sonra 1947 yılında Nasır Azadpur tarafından Tahran'da yayınlandı.

Mesture,Farsça ve Goranice lehçeleri ile birçok şiir de yazmıştır. O, kendi döneminin en büyük Kürt kadın şairlerinden birisi olarak tanınmaktadır. Mesture şiirlerini gazel, kaside biçimde yazmıştır. Mesture'nin şiirleri üzerine çalışan Yah

ya Marifet, bu şiirleri divan olarak 1927 yılında Tahran'da yayınlandı. Bu divanda Mesture' nin Farsça yazdığı şiirler yer almıştır. Mesture 'nin Divanı'nın ikinci bir baskısı, 1983 yılında Ahmed Kerimi tarafından yapıldı(3). Tahran'da yayınlanan bu ikinci baskısında Mesture'nin tüm şiirleri yer almamıştır. Mesture'nin sanatsal kişiliği üzerine, son yıllarda Farsça kaynaklara dayanarak Kürt Tarihi alanında çeşitli çalışmalarda bulunan kürdolog E.İ. Vasilieva tarafından uzun bir inceleme yayınladı(4).

Ardalan Beyliği Tarihi üzerine diğer bir çalışma da, Hüsrev İbn Muhammed Bani Ardalan tarafından yazılmıştır. 1833 yılında yazarı tarafından kaleme alınan bu eserin bir nüshası Paris'de Ulusal Kütüphane'de korunmaktadır. Bu kaynak üzerine ilk çalışma 1977 yılında Dr. İsmail Ardalan tarafından yapıldı(5). Yedi yıl sonra da, bu eser yaklaşık 100 sayfalık bir giriş yazısı ile birlikte Rusça olarak yayınlandı, bu son çalışmada, ayrıca eserin farsça orjinali de yer aldı(6).

Daha önceleri de belirttiğimiz gibi, 1946 yılında kurulan Mahabad Kürt Halk Cumhuriyeti döneminde Kürt Kültürü kısa bir zaman zarfında önemli bir gelişme gösterdi. Bu dönemde iki büyük ,ünlü Kürt şaiiri yetişti, onlar daha sonra çağdaş Kürt Edebiyatı'nın önemli simaları haline geldiler,bunlardan birisi Hejar(doğ.1921), diğeri Hemin'dir(1921-1986). Hejar, edebi çalışmaları yanında, Kürt Edebiyatı ve Kürt Tarihi üzerinde çalışmış, önemli Kürt Klasikleri'ne yeni katkılar getirmiştir. Hejar, 1970 yılında kurulan Kürt Akademisi'nin çalışmalarına bulunmuk üzere,Bağdada gitti. O, daha sonraları 1987 yılında Paris ' deki Kürt Enstitüsü'nün üyeliğine seçiliyor. Hejar'ın Kürdoloji'ye ilişkin en önemli çalışmaları, onun yapmış olduğu önemli çevirilerdir. Hejar, Kürtçe'nin Kurmanci lehçesi ile yazılan ün-

lü Kürt Destanı **Mem û Zin**(7),**Divana Melayê Ciziri**(8) adlı eserleri Kürtçe'nin Soranice lehçesine çeviriyor. Farsça yazılan **Şerefname**'yi ilk defa 1981 yılında Soranice lehçesine kazandıran Hejar(9), ayrıca Arapça yazılan **Aşireti Gawan** adlı bir çalışmayı da, kürtçe'ye çevirmiştir.

İran'da çeşitli çeviri çalışmalarına katkıları dokunan Kerim Husami, Seyid Muhammed Semedi , ve Abdullah Hasanzade'nin bazı çalışmalarına da, değinmek gerekir,bunlardan Kerim Husami'nin yapmış olduğu çeviriler arasında en önemlisi M.Gorki'nin **Ana** adlı romanını Kürtçe'ye kazandırmış olmasıdır(10), Kerim Husami şimdi çalışmalarını İsveç'te yürütmektedir. Husami burada kaldığı dönem içinde, Mahabad Kürt Halk Cumhuriyeti üzerine tarihsel bir inceleme hazırladı(11), daha sonra anılarının birinci bölümünü Kürtçe olarak yayınladı(12). Cemşid Heyderi ile birlikte, Kürtçe "**Serdama Nû**" adlı bir dergi de çıkaran Kerim Husami, ayrıca Hemin üzerine bir inceleme yazdı.Çeşitli Kürtler üzerine yazılmış İngilizce incelemeleri Farsça'ya çeviren Seyid Muhammed Semedi , son olarak Hasan Arfa(The Kurds,1966) ve W. Eagleton(The Kurdish Republic of 1946) adlı araştırmacıların iki eserini Farsça'ya çevirdi(13). Şimdiye kadar çeşitli Türk yazarlarından çeviriler yapan Abdullah Hasanzade 1986 yılında Yaşar Kemal'in **İnce Mehmed** romanını Kürtçe'ye çevirdi(14)

Kürdistan'daki sosyo-ekonomik yapı üzerine bilimsel bir tez hazırlayan İran Kürdistan Demokrat Partisi Genel Sekreteri Dr. Adbul Rahman Kasımlo, bu tezine dayanarak geliştirdiği "**Kürtler ve Kürdistan**" adlı araştırması daha sonraları İngilizce olarak yayınlandı. Avrupa'da yayınlanan birçok araştırma ve incelemesi olan Kasımlo,1985 yılında "**Özgürlük Uğruna 40 Yıllık Mücadele**" adlı üç bölümden oluşan, incelemesinin birinci bölümünü İran'da yayınladı(15).

Tahran Üniversitesi öğretim üyelerinden olan, Prof. Reşid Yasemi 1952 yılında Kürtlerin etnik kökenlerine ilişkin bir araştırma hazırlayıp, bu konuda bazı tartışmalara girişti(**16**). Yasemi'nin bazı yerinde olmayan belirlemelerine karşılık olarak 1954 yılında Prof. Qanadê Kurdo'nun bir inceleme Leningrad'da yayınlandı. Kürtlerin etnik kökenlerine ilişkin Yasemi'nin hazırlamış olduğu bu incelemenin ikinci baskısı, 1984 yılında Tahran'da çıktı. Yasemi'nin başlatmış olduğu bu tartışmalara İhsan Nuri de katılmıştır. 1955 yılında İran'da yayınlanan, daha sonra Türkçe olarak "**Kürtlerin Kökeni**" adı şeklinde çevirilen incelemede, daha ziyade bazı dilbilimsel ve etimolojik tezler öne sürülmüştür(**17**).

İran'da Kürt Folkloru, etnografya ve bazı dilbilimsel araştırma ve incelemelerde bulunmuş olan Muhammed Mukri ve Qadirî Fettahi Qazi, Kürdoloji'ye bir bilim olarak büyük bir katkıda bulundular. Uzun yıllar çalışmalarını İran'da yürütmüş olan Muhammed Mukri , sonraları Paris'te çeşitli araştırma ve incelemeler yapmıştır.İran'da kaldığı dönemde, **Med, Danış, Bağıstan, Yağma,Mammadon, Yadegar, Mah-e Now** gibi dergilerde birçok araştırması yayınlanmış olan Mukri'nin Franzızca yazılmış olan eserlerini de hesaba katacak olursak,50'nin üzerinde çalışmasının olduğu görülmekedir. Dr. Mukri, 1947 yılında "**Kürtçe Lehçelerinde Kuş İsimleri**" adlı kapsamlı bir çalışmayı, kitap olarak yayınladı(**18**).Bu çalışmasında ayrıca Farsça ve diğer bazı İrani lehçeler ile karşılaştırmalı bazı belirlemeler de yapılmıştır.1954 yılında "**Kürt Aşiretleri**"(**17**),1951 yılında "**Kürt Türküleri**"(**20**) adlı çalışmaları yine kitap olarak çıktı.

Uzun yıllar Tebriz Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde öğretim üyeliği yapan, Qadiri Fettahi Qazi(doğ.1935), çalışmalarını özellikle Kürt Folk

loru üzerine yoğunlaştırdı. Şimdiye değin birçok halk destanı, türküsü ve Kürtçe Atasözleri üzerine çeşitli çalışmaları olan araştırmacı, 1966 yılında başlıyarak, 1976 yılına kadar 6 derleme çalışmasını ayrı, ayrı kitaplar olarak yayınladı. **Mihr ve Wefa, Şeyh Senan, Behram ve Gulendam, Şor Mahmud ve Merzingan, Seid ve Mir Seyfettin Beg** eserlerinin tümü Tebriz Üniversitesi yayınları arasında çıkmıştır(**21**). Son olarak araştırmacının "**Kürtçe Atasözleri**" adlı 616 sayfalık geniş bir derleme çalışması yayınlandı(**22**). Çeşitli temalara göre sınıflandırılan binlerce atasözü, Kürtçe ve Farsça çevirileri, bazı açıklayıcı notlar ile birlikte kitapda yer almışlardır. Qazi'nin değişik bazı diğer çalışmaları da vardır.

Kısacası Muhammed Mukri ve Qadiri Fettahi Qazi'nin akademik düzeyde ele aldıkları çalışmaların Kürdoloji'ye katkıları büyük oldu.

İran'da Kürtçe üzerine yapılan dilbilimsel çalışmalar daha ziyade sözlük çalışmaları halinde gelişmiştir. Bu çalışmalardan birisi, Şeyh Mardux Kürdistani tarafından hazırlanan, resimli, üç dilli sözlüğüdür(Kürtçe-Farsça-Arapça), iki cilt olarak hazırlanan bu sözlük Tahran'da basılmıştır(**23**). Diğer bir sözlük çalışması Awrang Murad ın hazırladığı Kürtçe-Farça iki cilten oluşan sözlüktür(**24**). Son yıllarda Kürtler üzerine çeşitli çalışmalar yapan, Sadık Safizade Borrekayi, 1982 yılında birkaç cilten oluşan "**Med Sözlüğü**" adlı çalışmasının birinci cildini yayınladı(**25**) araştırmacı, aynı yılda Kürdistan'da tıbbi amacla kullanılan çeşitli bitkiler üzerine adbilimsel bir çalışma hazırladı (**26**).

1980 yılından sonra, İran'da bazı araştırmacıların **Kürt Biyografisi** alanında bazı deneme çalışmalarına giriştiklerini görmekteyiz. Kürdoloji'nin yeni bir çalışma alanını oluşturan bu çalışmalar, çeşitli kişilerin yaşam öyküleri, eser

leri, çalışmaları üzerine geliştirilen sistematik araştırmalara yönelen ilk adımlar olarak nitelemek mümkündür. Bu alanda, Salih İbrahim Muhammed(27), Baba Mardux Ruhani(28) ve Sadık Şafizade'nin(29) bazı kapsamlı çalışmalarına rastlamaktayız.

13. BÖLÜMÜN NOTLARI

1) Firdevsi, **Şehname**, İstanbul, 1974, Cilt I, Çev. Prof. Necati Lugal, Prof. Kenan Akyüz.

2) Mesture, **Tarix-i Ardalan**, Tahran, 1946, Yayınlıyan: Nasır Azqdpur.

3) Mah Şeref Hanım, **Dîvanê Mastureyê Kordestanî**, Tahran, 1983, Yayınlıyan: Ahmed Keremi.

4) E. İ. Vasilieva, **Mah Şeref Hanım Kürdistani'nin Yaşamı ve Yaratıcılığı Üzerine.** Kürdoloji Derlemeleri, Erivan, 1985(Rus.)

5) Husrev İbn Muhammed Bani Ardalan, **Lobbê Tevarix**, Tahran, 1977, Yayınlıyan: Ismail Ardalan.

6) Husrev İbn Muhammed Bani Ardalan, **Vakayiname**, Moskova, 1984, Yayınlıyan, Rusça'ya çeviren: E. İ. Vasilieva.

7) Ahmedê Xani, **Mem û Zin**, Bağdad, 1960, Soranice'ye çeviren: Hejar.

8) Melayê Ceziri, **Dîwanî Arifî Rabbanî Şêx Ahmedî Cizîrî, Meşhûr bi Melayê Cizirî**, Tahran, 1982 Yayınlıyan: Hejar.

9) Şerefxanê Bitlîsî, **Şerefname**, Tahran, 1981 Kürtçe'ye çeviren: Hejar.

10) Maksim Gorki, **Dayîk**, Bağdad, 1978, Kürtçeye çeviren: Kerim Husami.

11) Kerim Husami, **Komara Demokratik A Kurdıstan(Mahabad)**, Stockholm, 1986.

12) Kerim Husami, **Le bireweiyekanım**, Stockholm, 1986.

13) W. Eagleton, **Cumhiri-ye Kordestan**, Mahabad 1982, Farsça'ya çeviren: Seyid Muhammed Samadi.

- H. Arfa, **Kordha**, Mahabad, 1982, Farsça'ya çeviren : Seyid Muhammed Samadi.

14) Yaşar Kemal, **Hemedok**, Bağdad, 1986, Kürtçe'ye çeviren: Abdullah Hasanzade.

15) Abdul Rahman Kasımlo, **40 Sal Le Pênavî Azadî**, İran Kürdistanı, 1985. Birinci Bölüm.

16) Reşid Yasemi, **Kurd ve Peywestegî nejadiyi ve tarîxiyî û**, Tahran, 1952. Ikinci Baskı:1984 .

17) İhsan Nuri, **Tarix-î Rişeyê Najad-î Kurd** , Tahran, 1955.

18) Muhammed Mukri, **Namha-ye parandagan dar lahcaha kordî**, Tahran, 1947.

19) Muhammed Mukri, **Aşayer Kord**, Tahran, 1954

20) Muhammed Mukri, **Guranî ya taranaha-ye Kordî**, Tahran, 1951.

21) Qadiri Fettahi Qazi, **Menzûmeyi Kurdîy** :

- **Mihr ve Wefa**, Tebriz, 1966.
- **Şeyxi Senan**, Tebriz, 1967.
- **Behram ve Gulendam**, Tebriz, 1968.
- **Şor Mehmûd ve Merzingan**, Tebriz,1969
- **Şeyx Ferx ve Xatûn Estê**,Tebriz,1972
- **Seid ve Mîr Seyfuddîn Bêg**, Tebriz , 1976.

22) Qadiri Fettahi Qazi, **Emsal ve Hikem-î Kurdî**, Tebriz, 1985.

23) Muhammed Mardux Kurdistani, **Farhang-e Mardux**, Tehran, 1957-1958. İki cilt

24) Awrang Murad, **Farhang-e Kordî**, Tahran , 1968,1969. İki cilt.

25) Sadık Safizade Borekayi , **Farhang-e Mad** , Cilt: I, Tahran, 1982.

26) Sadık Safizade Borekayi, **Tebb-e sunnati dar miyani kordha**, Tehran, 1982.

27) M. Salıh İbrahimi Mıhemedi, **Jinawerî Zanayanî Kurd le Cîhanî İslametî**, Tahran, 1985.

28) Baba Mardux Ruhani, **Tarix-î Maşahır-î Kurd** Cilt I, 1984.

29) Sediq Safîzade, **Bozorgani Yarsan** , Tahran 1982.

14. Bölüm

SURİYE

Kürdistan'ın Suriye parçasında, Şeyh Sait A - yaklanmasından sonra buraya göç etmek zorunda kalan Kürt aydınlarının başlattığı **Aydınlanma Hareketi** sonucunda bir kültürel uyanış veya bir rö - nensans dönemi yaşanıldı. Kürt Kültürü'nün filizlenip geliştiği bu 1925-1945 dönemi zarfında Suriye'de birçok Kürt aydını, bu Aydınlanma Hareketi'ne öncülük ettiler. Bunlar arasından birçok araştırmacı, kürdolog, yazar ve aydın yetişti. Bu kuşak, o dönemde Suriye ve Fransa arasında var olan siyasi ilişkiler döneminde Suriye'de bulunan birçok Fransız araştırmacısı ve kürdologu üzerinde olumlu bazı etkilerde bulundular. Bu dö - nemde Şam, Paris ve Beyrut gibi kentlerde ortaklaşa çalışmalar yapıldı, bu üç kent Kürdoloji'nin önemli merkezleri haline dönüştüler. Bu kuşak diğer yandan, o döneme kadar Kürtler ve Kürdistan üzerine araştırma ve incelemeler yapmış olan Batılı araştırmacıların oluşturduğu ekibe Kürt a - raştırmacıları olarak katıldılar, onları çeşitli alanlarda etkilemiş oldular. Yaşanılan bu olumlu sürecin etkileri birçok Avrupa ülkesinde, özel - likle Fransa'da net bir görünüm kazandı. Suriye de yetişen bu kuşağın en önemli temsilcileri arasında şu simaları sayabiliriz: Celadet Bedirxan, Kamuran Bedirxan, Rewşan Bedirxan, Cigerxwin, Nuretin Zaza, Osman Sebri , Qadri Can, Nuri Dersimi, Kadri Cemil Paşa(Zınar Sılopi), Reşidê Kurd, Hesen Hışyar, Ehmed Nami...

Bunlardan Celadet Bedirxan(1897-1951),bir kürdolog olarak, Kürt Dili ve Edebiyatı, Kürt Tarihi alanlarında çeşitli çalışmalar yaptı. Onun en büyük çalışmalarından birisi,Kürt Alfabesi'ni Latin harfleri temeli üzerine düzenleyip, kullanılır bir alfabe haline dönüştürmesidir. Kürt Dili'nde bir Harf Devrimi'nin öncüsü olan C. Bedirxan, bu alfabeye dayanarak Kürtçe Dilbilgisi'nin ayrıntıları üzerinde çalıştı. Bu alanda Suriye , Fransa'da yayınlanan birçok bilimsel çalışma hazırladı.

Kamuran Bedirxan(1895-1978), Fransa'daki Kürdoloji çalışmaları bölümünde değindiğimiz gibi,özellikle Kürt Dili üzerinde çeşitli çalışmalar , incelemeler yaptı. Kürtçe ve Fransızca yayınlanmış birçok dilbilimsel çalışması vardır.

Celadet Bedirxan'ın hanımı Rewşan Bedirxan,Arapça olarak Kürt Edebiyatı üzerine bir inceleme yazıp, Beyrut'da yayınladı(1).

Celadet ve Kamuran Bedirxan kardeşler Suriye, Lüblan'da çeşitli Kürtçe dergiler çıkarıp, yayınladılar. Bu dönemde Kürt Periyodik Basını en parlak dönemlerinden birisini yaşadı. Bu dönemde çıkan **Hawar**(1932-1943), **Ronahi**(1942-1945), **Roja Nû** (1943-1946) ve Roja Nû'nun bir eki olarak çıkan **Ster** dergileri, bir yandan Kürt Edebiyatı'nen gelişmesine katkıda bulunmuşlar, özellikle Kürt Nesiri önemli aşamalardan geçmiş, ilerlemiş, diğer yandan bu yayın organlarının sayfaları arasında Kürdoloji'ye ilişkin çeşitli araştırma ve incelemeler yayınlanmıştır. Bunlardan toplam olarak, 57 sayısı yayınlanmış olan Hawar Dergisi Kürtler üzerine çeşitli çalışmaların yer aldığı çok önemli bir yayın organı haline dönüşmüştür. Kürtçe , Fransızca olarak iki dilde yayın yapan bu dergi, Celadet Bedirxan tarafından Şam'da çıkarıldı. Bu derginin bir koleksiyonu, sonraları 1976 yılında Berlin'de yayınlandı(2). Ronahi ve Roja Nû dergi

lerinin yeni baskıları da, Stockholm'de çıktı(**3**) Hawar dergisi üzerine, Hasan Hüseyin Şeyh-Keban, 1983 yılında bir doktora çalışması yaptı(**4**).

Büyük Kürt Şairi Cigerxwin(1903-1984) edebiyat çalışmaları dışında, Kürtler üzerine çeşitli inceleme ve araştırmalar da yapmıştır. 1958 Irak Devrimi'nden sonra Cigerxwin Bağdad'da Kürt Dili alanında öğretim üyeliği yaptı. Burada kaldığı dönemde bir Kürtçe Gramer kitabı yayınladı. Cigerxwin'un Kürt Tarihi, folkloru alanlarında daha yayınlanmamış birçok çalışmaları vardır. Onun hazırlamış olduğu **"Kürdistan Tarihi"** adlı çalışmasının birinci cildi, 1985 yılında Kürtçe olarak yayınlandı(**5**).

1950 yıllarından sonra, Nuri Dersimi'nin **"Dersim Tarihi"**(**6**) ve Reşidê Kurd'ün **"Kürt Dili Grameri"** adlı çalışmaları oldu(**7**).

Suriye'de yetişen bu kuşağın, özellikle Türkiye Kürdistanı'nın ve diğer parçaların tarihine ışık tutabilecek çeşitli anılar yazdıklarını son yıllarda görmekteyiz. Bu dönemde çeşitli siyasi, kültürel gelişmeleri bizzad yaşıyan bu kuşağın anıları, edebi değerleri dışında, özellikle Türkiye Kürdistanı'nın Ayaklanmalar Dönemi diye bilinen yıllarına ilişkin olarak, önemli birer kaynak konumundadırlar. Kürdoloji açısından büyük bir öneme sahip olan bu anıların, daha ziyade Kürdistan Tarihi'nin fazla bilinmiyen yönlerine ışık tutmaktadırlar. Anılarını yazanlardan bazıları şunlardır : Zınar Sılopi"Kadri Cemil Paşa"(**8**), Nuretin Zaza(**9**), İhsan Nuri Paşa(**10**), Nuri Dersimi(**11**) Hesen Hışyar(**12**), Rewşan Bedirxan(**13**), Cigerxwin(**14**)... Kürtçe, Türkçe, Fransızca yazılan bu anılar üzerine bir bütün olarak, detaylı karşılaştırmalı çalışmalar yapılarak, dönemin Kürdistan'ında meydana gelmiş olaylara ilişkin benzerlikler veya farklı belirlemeler üzerinde çalışıp, bellli bazı sentezlere ulaşmak mümkündür. Zi

ra tüm bu anılar yaklaşık olarak aynı dönem üzerine yazılmışlardır, yazanların tümü dönemin tarihsel olaylarını tümü ile yaşamışlar veya yaşıyanlar ile sıkı farklı ilişkileri olmuştur.

14. BÖLÜMÜN NOTLARI

1) Rewşan Bedirxan, **Kürt Edebiyatı'ndan Sayfalar**(Arapça), Beyrut, 1954.

2) Celadet Bedirxan, **Hawar**(Yeniden Yayınlıyan: Hemreş Reşo), Berlin, 1976.

3) Celadet Bedirxan, **Ronahi**(Yeniden Yayınlıyan : Jina Nû Yayınevi), Stockholm, 1985.

- Kamuran Bedirxan, **Roja Nû**(Yeniden Yayınlıyan: Jina Nû Yayınevi), Stockholm, 1986.

4) Hasan Hüseyin Şeyh-Keban, **Kürt Kültürü'nün Gelişiminde HAWAR ve Onun Rolü**(Rusça), Moskova, 1983.

5) Cigerxwin, **Tarixa Kurdistan,** Cilt I, Stockholm, 1985.

6) Nuri Dersimi, **Dersim Tarihi,** Halep, 1952.

7) Reşidê Kurd, **Rêzimana Zimanê Kurmancî,** Beyrut, 1956.

8) Zınar Sılopi, **Kürt Milletinin 60 SenedenBeri Esaretten Kurtuluş Şavaşı,** Şam, 1969.

9) Nuredin Zaza, **Ma vie de Kurde ou le cri du peuple kurde,** Lausanne, 1982.

10) İhsan Nuri Paşa, **Bîranînên İhsan Nurî Paşa,** Hêvî Dergisi(Seri Halinde), 1984, Paris.

11) Nuri Dersimi, **Hatıratım** , Stockholm,1985

12) Hesen Hışyar, **Hesen Hışyar'ın Anıları,**Kürdistan Press, No:11(Seri Halinde), Stockholm 1987.

13) Ruşen Bedirxan, **Celadet Bedirhan'ın Eşi Ruşen Bedirhan,** Kürdistan Press, No:11(Seri Halinde), Stockolm, 1987.

14) Cigerxwin, **Çiroka Jîndarîya Min**(Yayınlanmamış Elyazması, 3 Cild).

15. Bölüm

TÜRKİYE

Kürdoloji alanında araştırma ve incelemelerin tümüyle yasaklandığı tek ülke Türkiye'dir. Türkiye'de Kürt Halkı'nın varlığı inkar edilmekte, bu halk üzerinde yıllar boyunca çeşitli politik,kültürel baskılar uygulanmaktadır. Türkiye'de geliştirilen asimilasyan yöntemlerin tek amacı, Kürtlerin varlığını ortadan kaldırmak, Kürt ulusal bilincini köreltmek, güdük bırakmak ve halkın kimlik duygularını renksizleştirerek, Kürtleri fizik olarak ortadan kaldırmayı öngören şiddet,zor yöntemlerine, başka alanlarda katkıda bulunmaktır. Bu nedenle,Kürtler üzerine araştırma ve incelemeler yapmak isteyen Kürt, Kürt-olmayan birçok araştırmacı, aydın ve sanatçı çeşitli baskılara maruz kalmışlardır. Böylece, Kürdoloji bir bilim olarak Türkiye'de zincire vurulmuştur. Bugün Kürdoloji'nin bir bilim olarak yasaklandığı yegâne ülke Türkiye'dir. Bunun tek nedeni de, Türkiye'de yaşanılan Kürt Sorunu'nun politik boyutudur. Yoksa, bazı Türk araştırmacı ve yazarlarının öne sürdükleri Kürtlerin Türk olduğu şeklindeki tezler değildir, eğer böyle olsaydı, Türklerin, Irak ve İran'daki"soydaşları"olan Kürtler ile dayanışma içinde olurlardı, Kırım ve Kerkük'deki Türkler gibi...Böylece Türkiye'de Kürdolojinin "Politik" ve bilimsel boyutları, birbirlerinin varlığını yadsımakta,bir boyutun varlığı,diğer boyunun yokluğu anlamına gelmektedir. Bugün Türki-

ye de, Kürdoloji'nin politik boyutu, onun bilimsel boyutu üzerinde bir baskı unsuru olarak etkilemelerde bulunmakta, onun gelişimini engellemektedir.

***

Bugün Türkiye Kürdistanı diye adlandırdığımız parça üzerinde, tarihsel süreç içinde, önemli Kürt uygarlık ve kültür merkezleri oluşmuştur, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Beyazıd gibi kentler bunlardan birkaç tanesidir. **Ahmedê Xanî, Şerefhan, Mahmud Beyazidi** gibi Kürt aydın ve düşünürleri bu topraklar üzeride yetiştiler, buralar Kürt Aydınlanma Hareketi'nin beşiği olmuştur. Ulusal bilinçlenmenin en erken geliştiği bu topraklar üzerinden, daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi yüzlerce batılı araştırmacı ve gezgin çeşitli incelemelerde bulundular. Bu araştırmacı ve incelemeci grubuna, büyük Türk gezgini, araştırmacısı Evliya Çelebi de katılmıştır.

Türk gezgini Evliya Çelebi(1611-1682), Kürdistan'ın çeşitli bölgelerini adım-adım gezip, birçok incelemelerde bulunmuş, Kürtler ve Kürdistan üzerine 10 ciltlik seyahatnamesinde birçok belirlemeler yapmıştır. Kendi döneminde, Kürdistan'da inceleme ve araştırmalar yapmış olan, birçok batılı gezgin ve araştırmacının Kürdistana ilişkin çalışmalarından daha ileri çalışmalar yapan Evliya Çelebi, dönemin Kürdistanı'na ilişkin olarak bizi bayağı aydınlatmaktadır. 10 ciltlik **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**(1)'nin Kürtler ve Kürdistana ilişkin önemi üzerine şimdiye kadar çeşitli bilimsel araştırma ve incelemeler yapılmış, aynı şekilde bu önemli kaynak birçok dünya dillerine çevirilmiştir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1979 yılında ilk kez Irak'da Kürt Dili'ne çevirildi(2). Çeviriyi yapan Sehid Nakam, bu eseri ,

Kürdistan Tarihi açısından Şerefname'den sonra önemi büyük olan ikinci bir kaynak olarak nitelendirmiştir. Sovyet kürdologlarından Qanadê Kurdo, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ni Kürtlerin yerleşik bir topluma geçişin bir belgesi olarak ele alıp, inceledi(3). Hollanda'lı kürdolog Martin V. Bruinessen, Seyahatname'deki Kürtçe üzerine yazılmış belirmemeleri dilbilimsel açıdan incele - di(4). Bruinessen, bu eseri "...**Kürtler hakkındaki ilk sosyolojik çalışma**" olarak adlandırdı. Evliya Çelebi Seyahatnamesi üzerine hazırlanan iki doktora çalışmasında, dönemin Kürdistanı'na ilişkin coğrafik, sosyo-ekonomik bazı belirlemeler, açıklamalar yer aldı(5). Kısacası, Evliya Çelebi'nin bu seyahatnamesi, Kürdoloji alanında değeri büyük olan, ölümsüz bir kaynak olarak ele alınabilinir.

20. Yüzyıl başlarında İstanbul kenti, önemli bir Kürdoloji merkezi haline dönüşmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yıllarına rastlayan bu dönemde, birçok Kürt aydını, yazar ve araştırmacı, Kürtler ve Kürdistan üzerine çeşitli çalışmalarda bulundular. Açılan çeşitli dernek ve örgütler, çıkan yayın organları etrafında kümelenen araştırmacı ve yazarlar Kürt Kültürü'nün geliştirilmesi için yoğun bir çalışma içine girdiler. Bu dönemde Kürt Periyodik Basını en parlak dönemlerinden birisini yaşadı. Bu yıllarda kurulan başlıca Kürt dernekleri şunlardır: **Kürdistan Azm-i Kavî Cemiyeti**(1900), **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti**(1908), **Kürt Talebe Hêvî cemiyeti**(1912), **Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti, Kürdistan Teali Cemiyeti**... Bu dönemde çıkan en önemli dergi, gazeteler de şunlar: **Kürdistan Teavün ve Terraki Gazetesi, Şark ve Kürdistan, Roji Kurd , Hetawi Kurd, Yekbûn, Jîn, Kürdistan**... Bu dönemde yayınlanan Kürt Periyodik Basını üzerine ayrıntılı açıklamalar, 1986 yılında hazırlanan "**Kuzey Kür -**

distan ve Türkiye'de Kürt Gazeteciliği" adlı incelemede yer aldı(**6**). 1918 yılında İstanbul'da çıkan **Jîn**(Yaşam) dergisi üzerine çalışan, M.E. Bozarslan bu derginin tüm sayılarını, bazı çeviriler, açıklayıcı notlar ve uzun bir Kürtçe-Türkçe giriş yazısı ile birlikte, Stockholm'de ciltler halinde yayınladı(**7**). Bu derginin sayfaları arasında yer alan birçok inceleme ve araştırma, diğer bazı belgeler Kürdoloji bilimi açısından büyük bir öneme sahiptirler.

Türkiye'de, Cumhuriyet'in kuruluşundan, 1960 yılına kadar Kürt Halkı üzerinde büyük bir terör, baskı ve zulüm mekanizması oluşturuldu. Bu yıllarda Türkiye'de meydana gelen çeşitli Kürt Ayaklanmaları, kan ile bastırıldı. Birçok Kürt aydınını bu zor koşullar karşısında, Suriye Kürdistanına göç ederek, burada doğup, gelişen Kürt Kültür ve uyanma hareketine öncülük etmeye başladılar. Bu yıllarda Kürtçe ve Kürt Kültür değerleri üzerinde büyük bir asimilasyon politkası izlendi. Türkiye'de insanlar arasında büyük bir suskunluk gözlendi. Kürtlerin varlığını, ulusal değerlerini inkar eden çalışmaların sayısı gittikçe çoğalıp, gelişmeye başladı.

Türkiye'de 1960 yılında yapılan devrimden sonra oluşan nispi demokratik ortamdan yararlanıp, araştırma içine giren Kürt aydınları, başta İstanbul olmak üzere, çeşitli kentlerde Kürtçe, Kürtler üzerine bazı yayın organları çıkarmaya başladılar. **Çıra**, **Dicle-Fırat**, **Yeni Akış**, **Deng**, **Roja Newe** gibi yayın organları vasıtası ile Kürtler, Kürdistan üzerine sınırlı bazı incelemeler yayınlandı. 1960-1970 döneminde, Kürt Dili üzerine bazı çalışmaların yapıldığını görmekteyiz. Musa Anter'in bir sözlük çalışması(**8**), Kemal Badıllı'nın Türkçe açıklamalı bir dilbilgisi kitabı(**9**) ve M. E. Bozarslan'ın Kürtçe Alfabesi(**10**), bu dönemde yapılan çalışmaların başlıcalarıdır.

Türkiye'de, Kürdoloji alanında o döneme kadar yapılamıyan çalışmalar, 1970-1980 yılları arasında yapıldı. Bu on yılı **Kürdoloji'nin Türkiye'deki En Parlak Dönemi** olarak adlandırmak yerinde yapılan bir belirlemedir sanıyoruz. Bu yıllarda Kürtler üzerine çeşitli dillerde yapılan temel araştırma ve incelemeler Türkçe'ye çevrildiler, bunlardan bazılarını hazırlayan araştırmacılar arasında şu isimleri sıralamak mümkündür : Minorski, Bazil Nikitin, Halfin, Rambaut, H. von Moltke,K-senfon, Stefanos Yerasimos, Edgar O'ballance, Dana Adams Schmidts...Bu yabancı araştırmacılar yanında kendileri Kürt olan bazı araştırmacıların eserleri de Türkçe'ye çevrildiler, örneğin : M. Emin Zeki, İsmet Şerif Vanlı, İhsan Nuri, Celaddet Bedirxan, Kamuran Bedirxan, A. Qasımlo gibi. Bu arada,Arapça'dan Türkçe'ye çevirdiği önemli araştırmaları ile tanınan M.E. Bozarslan'ın, Türkiye'deki Kürdoloji çalışmalarına katkısı büyük oldu(11).

Bu dönemde Kürt Ulusal Kültürü'nün önemi,kültürel çalışmaların ulusal kurtuluş mücadelesi içindeki yeri, kısacası "Kültür Olgusu" üzerinde farklı belirlemeler yapıldı. Ulusal kültürün önemini küçümseyen, ulusal kurtuluş mücadeleleri alanında kültürel mücadeleninin canlı işlevleri üzerine fazla eğilmiyen bazı ekstrem görüşler bu çalışmaları küçümseyici bir tavır içine girdiler. Bu çalışmaların sömürgeci baskıların bulunduğu bir ortamda olanaksız olduğu, yapılamıyacağı şeklinde, gerçekle ve yaşamın pratiği ile bağdaşmayan tümden inkarcı tavırlar geliştirdiler. Tüm bu görüşlerin ne kadar yanlış olduğu yine bu dönemde yapılan olumlu ve devrimci çalışmalar ile kanıtlanmış oldu.

Bu dönemde ortaya çıkan **Özgürlük Yolu Hareketi** ezilen ulus kültürünün devrimci özünü politik mücadelenin önemli bir unsuru olarak değerlendirdi ve bu çalışmaları programı içerisine aldı. Daha sonraları bu alanda kapsamlı çalışmalar yürüttü.

Hareketin çıkartmış olduğu **Özgürlük Yolu Dergisi** Türkiye'de çıkan en uzun süreli Kürt periyodik yayın organlarından birisi haline dönüştü(44 Sayı). Politik inceleme ve araştırmalar dışında bu derginin sayfaları arasında Kürt Kültürüne ilişkin birçok incelemeler yayınlandı. Bilindiği gibi daha sonraları yurt dışında bir isim değişikliği yaparak Riya Azadi adıyla yayınına devam eden bu yayın organının şimdiye kadar 100 üzerinde sayıları çıkmıştır.

Yine bu yıllarda Türkiye'de yayınlanan, Kürtçe ve Türkçe iki dilde yayın yapan **Roja Welat** adındaki gazetenin gerek ismi ve gerek kendisi yığınlar arasında büyük bir etki yarattı.Ulusal bilinçlenmenin yığınsallık kazanmasında canlı işlevleri olan bu gazete, Türkiye'deki Periyodik Kürt Basını Tarihi'nde tirajı yüksek olan ilk yayın organlarından birisi oldu.

Hareketin çıkardığı bu periyodik yayın organları dışında yürüttüğü diğer önemli bir etkinliği de, Kürtler ve Kürdistan üzerine kitap olarak yayınladığı bir dizi çalışma oluşturdu. Bazil Nikitin'in"**Kürtler**" adlı kapsamlı monografisinin iki cilt olarak Türkçe çıkması, Türkiye'deki "Kimdir Bu Kürtler" sorusuna bilimsel bir yanıt kazandırmış oldu. Ünlü Kürt Ulusal Destanı "**Memê Alan**"(Mem û Zin) ilk defa Türkiye'de Kürtçe ve Türkçe olarak yayınlandı. "Baran" takma adıyla bu değerli eseri Türkçe'ye kazandıran Kemal Burkay'ın bu doğrultuda, bazı diğer çeviri çalışmaları da oldu.

Türkiye ve Türkiye Kürdistanı'nda bu yıllarsağlanan bu kültürel birikim üzerine bazı çalışmalar 1980 yılından sonra, yurt dışında sürdürüldü. Özellikle, Federal Almanya'daki Kürdistan'lı İşçi Dernekleri'nin çatı örgütü **KOMKAR** , bu doğrultuda aktif bir çalışma yürüttü.

1979 yılında yayın hayatına başlayan "**Dengê KOMKAR**"(KOMKAR'ın Sesi) adlı yayın organı şimdiye değin düzenli olarak çıkmaktadır. 1979-1987

yılları arasında 100'ün üzerinde sayıları çık - mış olan bu yayın oranı, yurt dışında yayınla - nan en uzun süreli bir Kürt periyodik yayın organı sıfatını kazandı. KOMKAR, ayrıca Qanadê Kurdo'nun "**Rêzmanê Kurdî**"(Kürtçe Gramer) adlı çalışmasını yayınladı . KOMKAR'ın kitap olarak yayınladığ Kürtler ve Kürdistan üzerine bazı diğer çalışmaları da vardır. Örgütün yürütmüş olduğu diğer bir etkinlik de, son yıllarda başlatmış olduğu Almanya'daki Kürt Çocukları için "**Ana Dille Eğitim Hakkı**" adlı kampanyadır. Bu tartışmalara birçok bilim adamı ve uzman katılarak çeşitli görüşler öne sürdüler.

Diğer yandan İsveç'in başkenti Stockholm 'da çıkmaya başlayan "**Roja Nû**"(Yeni Gün) dergisi bir sanat,kültür ve edebiyat dergisi olarak sayfaları arasında çeşitli ülkelerdeki Kürdoloji çalışmalarına büyük bir yer verdi. Yine aynı adla kurulan "**Weşanxana Roja Nû**" yayınladığı 20'ye yakın kitap ile Kürt Kültür değerlerinin tanıtılmasına katkıda bulundu. 1983 ve 1986 yıllarında iki cilt olarak yayınlanan Qanadê Kurdo'nun"**Kürt Edebiyat Tarihi**"adlı incelemesi Kürtçe ola - rak çıktı. Yayınevi tarafından ayrıca bazı klasik Kürt Edebiyat eserleri de yayınlandı, örneğin Ehmedê Xani'nin "**Nûbar**" adlı eseri,Feqê Teyran'ın "**Şêx Senan**" ve Mela Ehmedê Batê'nin "**Mewlûd**" adlı eserleri gibi. Kürdistan Tarihi' ne ışık tutabilicek olan Cigerxwin'un "**Tarixa Kurdistan**" ve Nuri Dersimi'nin "**Hatıratım**" adlı eserleri de yine bu yayınevi tarafından basıldı.

Türkiye'de Kürdoloji'in temelleri,akademik düzeyde Dr. İsmail Beşikçi tarafından atıldı. Kendisi bir Türk olan İsmail Beşikçi(doğ.1939), Türkiye'de Kürtler üzerine yaptığı çalışmaları, zor koşullar içinde yürüttü. Birkaç kez tutuklanan araştırmacı, yaklaşık olarak on yıl yaşamını ha - piste geçirdi. Beşikçi tarafsız bir bilim adamı olarak , Kürtler üzerine birçok sosyolojik araştır

malar yaptı. Türkiye'de Kürdoloji'nin bir bilim olarak gelişmesine, Türkiye'de bu bilim dalının bir saygınlık kazanmasında önemli katkıları oldu. Kürdistanı baskı altında tutan ülkelerin araştırmacıları arasında(Fars,Arap,Türk), Kürtler üzerine bilimsel araştırmalar yapan kişilerin sayısı oldukça azdır, İran'da Hasan Arfa(The Kurds,Lon-1966), Irak'ta Şakir Hısbak (El Mesele El Kurdiye, Bağdad, 1959) ve Türkiye'de İsmail Beşikçi araştırmaları ile ülkelerindeki Kürt sorununa ilişkin resmi devlet ideolojilerini karşı çıkarak, Kürt sorununa bilimsel bir yaklaşım ile eğilmişlerdir. Politik yaklaşımların etkisinde kalan bazı Türk araştırmacılarının içine düştükleri çıkmaz bu iki yaklaşımı kendi devlet politkaları gereği ayırt edememelerinden kaynaklanmaktadır. Üniversite ve araştırma kurumlarının özerk oluşunu, her türlü baskıdan uzak kalışını gerektiren etkenler üzerine fazla düşünmeyen bu araştırmacıların içine düştükleri sefalet çalışmalarından hemen anlaşılmaktadır.

1967 yılında "**Göçebe Alikan Aşireti,Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar**" konulu bir doktora çalışması yapan Beşikçi, daha sonra "**Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller**" adlı kapsamlı, temel çalışmasını yayınlıyor. Beşikçi'nin "**Bilim Yöntemi**" diye adlandırdığı teorik, felsefik çalışması, daha sonra Kürdistana ilişkin üç önemli incelemesinin temelini oluşturdu. Farklı yıllarda yayınlanan bu üç incelemede Atatürk dönemindeki Tek Parti yönetimi sırasında Kürdistan'daki bazı siyasi olgular ele alınmış,bu olguların bilimsel bir analizi yapılmıştır (12).

Her türlü politik baskıdan uzak bir biçimde, Kürtler üzerine düşüncelerini, tezlerini korkmadan dile getiren bilim adamlarına Türkiye'de İsmail Beşikçi öncülük etti.

Türkiye'de, 1900-1920 ve 1960-1970 dönemlerinden sonra, Kürt Periyodik Basını üçüncü parlak bir dönemini, 1970-1980 yılları arasında yaşadı. Bu

dönemde çıkan yayın organları önceki iki dönemde yayınlanan organlardan daha farklı nitelikler kazandılar. Bu dönemde çıkan yayınların tirajı ve dağıtım alanı daha geniş boyutlara ulaştı. Resimli ve sayfa adeti daha fazla olan bu dönemin yayınlarından başlıcaları şunlardır : **DDKO Bülteni, Özgürlük Yolu, Roja Welat, Devrimci-Demokrat Gençlik, Rızgari, Tirêj, Jina Nû.** Politik mesajlar , inceleme ve araştırmalar dışında, bu yayın organlarından bazıları Kürt Dili ve Edebiyatı, Tarihi alanında çeşitli inceleme ve araştırmalara da yer verdiler.

1970-1980 yıllararı arasındaki dönemde, Kürtler üzerine yapılan çeviri çalışmaları ve Periyodik Kürt Basını'nın bazı zaferleri dışında yapılan önemli diğer bir çalışma da, çeşitli Kürt ve Türk siyasi örgütlerinin Kürt Sorunu üzerine başlattıkları tartışmalar, bu tartışmalar sonucunda şekillenen ulusal sorunun incelenmesi sürecidir. Kürdistan'ın sosyo-ekonomik yapısı, bunun tarihsel olarak şekillenmesi, kültürel ve politik çalışmanın önemi, Kürt ulusal kurtuluş mücadelesinin çeşitli perspektiflerden ele alınıp işlenmesi gibi birçok konuda her örgütün temel tezlerini geliştirip yayın organlarında veya kitap olarak yayınladıkları görüldü. Duvarların, sokakların politik Kürtçe afişler ve çeşitli Kürtçe sloganlar ile süslendiği bu yıllarda,atılan Kürtçe şiarlar ve söylenen kürtçe marşlar, türküler ve düzenlenen geceler , yapılan yürüyüşler, taşınan kürtçe pankratlar ile Kürtler arasında ulusal bilinçlenmenin doruk noktasına ulaşıldı. Bu dönemde, Kürtler ve Kürdistan kavramları yeni anlamlar kazandılar. Kürdistan üzerine bu dönemde başlatılan tartışmalara,o dönemde epey genişlemiş olan siyasi yelpazede yer alan sol örgütlerin tümü katılmak zorunda kalmıştır. Türkiye İşçi Partisi(TİP), Kürdistan üzerine olan tezleri yüzün-

den bilindiği gibi daha sonraları kapatılmıştır. Emek Dergisi, bu yıllarda Kürtler üzerine bazı incelemeleri yayınlamaya başladı, dönemin ilk yıllarına rastlayan dönemde Kemal Burkay'ın "**Sosyalizm, Kemalizm ve Doğu Sorunu**", Ali Harziya' nın "**Kürt Sorunu**" adlı incelemeleri bu dergide çıktı(Sayı:6,1970, Emek Aylık Sosyalist Dergi).Ulusal sorunun incelenmesi,dönemin ortalarına doğru giderek gelişmeye başladı, tartışmaların alanı genişledi. Bu dönemde yayınlanan Özgürlük Yolu,Rızgari, Devrimci Demokrat Gençlik, Ürün, İlke, Yürüyüş gibi yayın organları bu tartışmalara katılıp, çeşitli görüşler öne sürdüler. Tartışmalar, daha ziyade Kürdistan'ın sosyo-ekonomik yapısı üzerine yoğunlaştı. Sömürgecilik , Feodalite gibi kavramların Kürdistana ilişkin önemleri, tartışmaların odak noktasını oluşturdu. C. Aladağ(Kemal Burkay)ın " **Kürdistan'ın Sömürgeleştirilmesi Ve Kürt Ulusal Hareketleri**"(13) adlı kitabı , bu tartışmalara yeni bir açıklık getirdi. Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın belge bakımından önemli olan, Kürdistan üzerine çoğu Türk aydınlarının cesaret edip, ele alamadıkları bir konuyu irdeliyen çalışması, yine bu dönemde "**İhtiyat Kuvvet: Milliyet(Şark**) adıyla yayınlandı(14). Ulusal Sorun üzerine başlatılan bu çalışmalar Türkiye'de Askeri Faşist Cunta'nın iş başına gelmesiyle, duraklamaya başladı ama bu çalışmalar yurtdışında sürdürüldü. Kitle Dergisi'nde seri yazı dizisi olarak yayınlanan "**Kürdistan'daki Politik Süreçler**" adlı çalışmada, Kürdistan'ın farklı parçalarındaki ulusal hareketlerin tarihsel geçmişi özetlenmeye çalışıldı. M. Belli(15) ve Süleyman Sakallı nın(15), Türkiye'deki ulusal soruna ilişkin birer kitabı yine yurtdışında yayınlandı.

Ulusal sorunun tartışılması üzerine geliştirilen yukarıda kısaca değindiğimiz çalışmaların diğer bir işlevi de, Türkiye'deki Kürt Halkı üze -

rinde var olan baskı ve şiddetin teşhir edilmesine katkıda bulunmuş olmalarıdır. İnsanların Türkiye'de tek kelime yüzünden hapishaneye tıkandığı, kırbaçlandığı bir ortamda, elbete ki bu çalışmalar işlevsel bir karekter kazanmışlardır.

Türkiye'de bazı araştırmacıların son yıllarda Kürtler üzerine değişik bazı çalışmalar yaptıklarını görmekteyiz. Bu araştırmacıların, Kürt halkının varlığını temelde kabullenmiyen diğer bazı Türk araştırmacılardan farklı bir yönü vardır.Bu gruba giren araştırmacıların dünya görüşleri,sorunlara bakış açıları daha değişiktir. Özellikle TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ denilen kurum etrafında toparlanan bir grup araştırmacının bilim dışı tezlerini en azından kabullenmiyen,Kürtlerin Türk olduğu tezini benimsemiyen bu araştırmacılar arasında Mete Tunçay(**17**), Doğan Avcıoğlu(**18**), Yalçın Küçük(**19**), Tarık Zafer Tunaya(**20**) Necdet Sakaoğlu(**21**), Mehmed Bayrak(**22**)ın çalışmalarında duygusalık ve peşin yargılar yerine,daha ziyade bazı veriler ve gerçeklere göre hareket edip, çeşitli araştırmalar yaptılar.

Kürt halkının varlğı, etnik kökenleri üzerinde fazla bir araştırmaya girişmiyen, daha ziyade bir gazeteci gözüyle Kürdistan'da çeşitli incelemeler yapan bir grup Türk araştırmacısının çalışmalarında daha geri bir adımın atıldığını görmekteyiz. Bu grupun inceleme veya röportajlarında , Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün bazı incelemelerinde yer alan ırkçı, şöven belirleme veya tezler gibi görüşler daha azdır, ya da şiddetleri daha değişiktir. Bu yazar ve gazeteciler arasınra Metin Toker(**23**), Necmi Onur(**24**) ve Fikret Otyam(**25**) ın bazı çalışmalarına rastlamaktayız . Bunlardan Necmi Onur ve Fikret Otyam Kürdistanı, çeşitli Kürt yörelerini adım-adım gezip, incelemeler yapmış iki Türk yazarı olarak bilinmektedirler.

Türkiye'de çeşitli Türk yazarlarının eserlerinde zaman zaman Kürt temasını ele alıp, işledikleri, eserlerinde yer alan kahramanları Kürtler arasından seçtikleri, Kürt folkloru ve Kürt etnografyasından oldukça yararlandıklarını görmekteyiz. Türkiye'de **Doğu Edebiyatı** veya **Köy Edebiyatı** diye adlandırılan edebiyatlar, bir yönü ile adını bir türlü dillerine alamadıkları **Kürdistan**, veya **Kürtler** üzerine, bu temalara ilişkin olarak gelişmişlerdir. Bu konuda bazı ayrıntılı açıklamalar **"Türk Edebiyatında Kürt Sorunu"** adlı bir incelemede yer aldı(**26**).

Türkiye'de bilim dışı tezler öne süren, Kürtlerin ulus olarak varlıklarını inkar eden, ırkçı bir dünya görüşüne sahip olan bir diğer grup araştırmacı, son yıllarda Kürtler üzerine olan çalışmalarını daha da hızlandırdılar. Özellikle 1980 yılından sonra Kürtlere ilişkin çeşitli çalışmalar yapan bu grup araştırmacıların Kürtler üzerine 25 civarında incelemeleri Türkiye'de yayınlandı. Bu yayınların tümü Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları arasında piyasaya sürüldü.

Bu incelemeleri hazırlayan yazarları iki grupta toparlamak mümkündür, bunlardan bir kesimi daha önceleri Kürdistan'da görev yapmış olan emekli subaylar, vali ve kaymakamlardır. Diğer bir kesimi de, çeşitli üniversite ve Türk araştırma kurumlarında çalışan öğretim üyeleridir. Tümünün üzerinde birleştiği nokta, Kürtlerin Türk olduğunu kanıtlamak. **Kürdistan**, **Kürtler** ve **Kürtçe** kavramları yerine, değişik sözcükler kullanan bu araştırmacılar, terminoloji alanında bir kaos yaratmışlardır. Türkmen ülkesi(Kürdistan), Türkistanlı bir Türk boyu(Kürtler), Doğu Anadolu Osmanlıcası(Kürtçe) şeklinde birçok yeni terimler ortaya atan bu araştırmacıların Kürtler üzerine olan incelemeleri hiçbir ciddi bilimsel temele da

yanmamaktadırlar. Türkiye'deki resmi çevrelerin, kurumların ideolojik sözcülüğünü yapan bu kişi - ler arasında kendilerine bilim adamı diyen,Prof. Aydın Taneri(**27**), Prof. Fahrettin Kırzıoğlu(**28**) Prof. Mehmed Örez(**29**), Doç. Abdulhaluk Çay(**30**) , Doç. Aktok Kaşkarlı(**31**) ve Tunçer Gülensoy(**32**)gibi kişilerin çalışmalarnda bilimsel yöntemlerden yararlanmadıkları, objektif davranmadıkları gö - rülmektedir. Kürtler üzerine çeşitli ülkelerdeki Kürdoloji çalışmalarını bölücülük,bölgecilik,ayrılıkçı ve kominist etkinlikler olarak niteliyen bu grup araştırmacıların tamanen subjektif dav - randıkları, kendi siyasi görüşlerini sergiledik- lerine tanık olmaktayız. Bu göreli kavramların , toplumdan-topluma, tarihsel bazı dönemlerde ayrı bazı anlamlarla yüklü olduğunu kabullenmiyen bu bilim adamları hangi ülkede, hangi tarihsel dönemlerde bu kavramların bir olumsuzlamaya dönüştüklerini bilmek zorundadırlar. Yıllardır kendi ulusal hakları için çarpışan, ulusal ezgiye karşı direnen Filistin Kurtuluş Hareketi'nin hiçbir zaman bölücü biçimde bir olumsuz yargılamaya tabi tutulamıyacağı gibi.

Yukarıda adına değindiğimiz Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1985 yılında çıkartmış olduğu yayınları Sovyetler Biriliği'ne göndererek,bu konuda Sovyet kürdologları ve türkologlarının görüşlerini öğrenmek istemiştir. Bu yayınlara iliştirdikleri bir mektupta , yazılarının cevapsız bırakılması halinde, bu yayınların tekrar onlara gönderilmiyeceği de belirtilmiştir. Bu konuya ilişkin olarak Meri Koçer imzası ile önce Gırakan Tert, daha sonraları da Riya Teze gazete - sinde Kürtçe olarak çıkan "**Kürtler ve Kürt Sorununa İlişkin Olarak Türk Tarih Bilimi**" adlı uzun bir inceleme yayınlandı(**33**). Meri Koçer, bu ça - lışmaların bilimsel bir yöntem ile hazırlanmadıklarını, Kürtler üzerine çeşitli ülkelerde çıkan

araştırma ve incelemelerin ele alınmadığı, bu kitapların Türkiye'deki resmi ideolojiye ilişkin olarak hazırlandıklarını belirtmiştir, incelemenin son kesiminde, Meri Koçer düşüncelerini şöyle noktalamıştır : "...**Hayır, sayın Kürt Kültürünü Araştırma Enstitüsü yöneticileri, sizin bize göndermiş olduğunuz tüm yayınlar bilimsel olmaktan uzaktır. Sizin bilimsel diye adlandırdığınız çalışmalardan cehaletin kokusu esiyor**".

Türkiye'deki türkologlar ile diğer ülkelerdeki türkologlar arasında Kürtler ve Kürt Sorununa ilişkin olarak derin görüş ayrılıkları vardır. Özellikle Türkiye'li türkologlar diğer meslektaşlarından bu konuda tamamen ayrı bir konuma düşmüşlerdir.

Yukarda adlarına değindiğimiz Türkiye'li türkologlar arasında yer alan, Doç. Tuncer Gülensoy son yıllarda Kürtçe üzerine olan çalışmalarını, araştırmalarını daha da hızlandırarak, bu konuda bir uğraş içerisine girmiştir. 1983 yılında "**Kürmanci ve Zaza Türkçeleri Araştırmaları**" adlı bir inceleme yayınlıyan Gülensoy, bu terimleri bırakarak Kürtçe'yi **Doğu Anadolu Osmanlıcası** diye adlandırıp, 1986 yılında bu "Osmanlıca" üzerine 535 sayfalık kapsamlı bir sözlük hazırladı(**34**). Sözlükte, Kürtçe'nin veya onun deyişi ile Doğu Anadolu Osmanlıcası'nın etimolojik yapısı incelenmiştir. Kürtçe'de yer alan bazı Arapça, Türkçe , Avrupa dillerinden Kürtçe'ye girmiş sözcükleri ele alan araştırmacı, bu sözcüklere dayanarak böyle bir dilin yani Kürtçe diye bir dilin olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır. Diller arasındaki bu doğal sözcük alış-verişini daha da abartan Gülensoy, bu nedenle Kürtçe'nin bir Hint-Avrupa dili olarak varlığnı yadsımaya kalkışmıştır. Donmuş, ölü düşünceleri için, Türkiye'li türkologlar Kürtçe'ye çeşitli yollar ile girmiş olan bazı sözcüklerin varlığını, çalışmaları açısından sürekli o

larak canlı, süslü bir dekor olarak kullanmışlar dır. Dünya'da saf, tamamen arı bir dilin olamıyacağını bir türlü kabullenmek istemiyen Türkiye 'li türkologlar, zaman zaman dilbilimsel bazı çıkmazlara sürüklenmişlerdir; ölü olarak doğan Güneş-Dil Teorisi bu çıkmazlardan bir tanesidir. Gülensoy, başka bir çalışmasında, Polonya'lı türkolog, W. Zajaczkowski'nin Studia İndo-İranica adlı derginin 1983 yılında yayınlanan bir sayısında çıkmış olan "**Die türkischen Elemente in der kurdischen Sprache**"(Kürt Dilinde Türkçe unsurlar) adlı incelemesini, Polonya'lı türkologun ölümünden sonra ele alıp, genişletmeye çalışmıştır(35). Polonya'lı türkolog incelemesinde normal olarak Kürtçe'de bazı Türkçe kökenli sözcüklerin varlığı üzerinde durmuştur, o,Gülensoy gibi Kürtçe'nin başka bir dil olduğu veya Türkçe' nin bir lehçesi olduğu şeklinde bir tez ileri sürmemiştir. Polonya'lı türkologun benimsemediği bir bakış açısı ile bu yazısını ele alan Gülensoy'un bu incelemesi bilimsel gerçeklerden tamamen uzaktır.

***

1923 yılından sonra tabu haline getirilen Kürdistan, Kürtler ve Kürtçe sözcüklerini uzun yıllar Türkiye'de dile almak mümkün olmamıştır, bu konuda çeşitli yasaklanmalar getirilmiştir. Bu yasaklanmaların etkisi 1960 yıllarından sonra yavaş , yavaş kırılmaya çalışıldı. 1980 yılında Türkiye' Askeri Cunta'nın iş başına gelmesi ile, bu sözcükler tekrar birer tabu haline sokulmuştur. Kürtler ve Kürdistan'dan söz etmek sorun haline getirilmiştir. Bu konuda bir suskunluk ortamı Türkiye'de yaratılmıştır. Özellikle, 1985 yılından sonra uluslararası kamuoyunun etkisi , İran,Irak'da

ve bölgede meydana gelen siyasi gelişmeler, Türkiye'nin bir iç sorunu olan Kürtler konusuna tekrar güncellik kazandırdı. Bu konuda çeşitli düzeylerde birçok tartışmalar, değişik görüşler öne sürülmeye başlandı. Kürt Sorunu'nun askeri bazı yöntemler ile değil, sosyal, ekonomik ve kültürel bazı önlemler alınarak ancak çözülebileceği şeklinde yeni tezler ortaya atıldı. Bu hususta Türkiye'deki basın ve diğer kitle iletişim araçları Kürtler konusunda suskunluğun bir yarar getiremiyeceğini, bu konunun bir tabu haline dönüştürülmesinin bir anlamı olmadığını vurgulamaya çalıştılar. Tabuların kırıldığı, insanların bu konuda görüşlerini açıkladıkları olumlu bir süreçin basın yolu ile başladığına tanık olmaktayız. Türkiye'de yayınlanmakta olan Yeni Gündem, Nokta 2000 Bine Doğru, Saçak gibi yayın organlarının özellikle Kürt Sorunu'nu kendi kapak sayfaları haline getirdiler, bu yayın organlarının sayfaları arasında Kürtler üzerine şimdiye kadar Türkiye'de yapılamıyan çalışmalar yapıldı, incelemeler, haberler yayınlandı, Kürtler üzerine yaratılan tabuların kırılmaya başlandığı gözlendi. Bu konuda "**Güney Doğuda Devekuşu Politkası Terk Ediliyor:KÜRT SORUNU**(Yeni Gündem, sayı 54, 1987), "**Atatürk ve Kürt Sorunu**"(Saçak, sayı 39, 1987)," **Dersim İsyanı** (Nokta, sayı 25,1987) , "**Kürtçe Bilmecesi**(Yeni Gündem, sayı 60, 1987), "**Tunceli Göçe Zorlanıyor**(2000 Bine Doğru,1987), "**Doğu'da İkdidarın Çıkmazı**(2000 Bine Doğru, 1987)...Türkiye de Kürtler üzerine başlatılan bu olumlu inceleme sürecinin, gelecekte Kürtler konusunda yapılacak daha bilimsel çalışmalara, Kürdoloji araştırmalarına büyük bir katkıda bulunabileceğini, bu konuda Türkiye'de ileride yapılacak Kürdoloji çalışmalarını oldukça etkiliyeceği kanısındayız.

Kürdoloji biliminin 200. yılına bastığı bu dönemde, Türkiye'li bilim adamları Dünya'nın çeşitli ülkelerinde Kürtler üzerine araştırmalarda bu

lunan yüzlerce bilim adamının , meslekdaşlarının çalışmalarına birazcık olsun saygı duymak zorundadırlar. Türkiye'de kürdologlar üzerinde var olan polisiye baskılara karşı direnmeleri gerekir, onlar ile dayanışmalarını güçlendirmelidirler. Zira bilimin ülkesi, sınırları ve tutukevleri yoktur. Bunlara sürekli olarak siyasi iktidarlar sahip olmuşlardır.

15. BÖLÜMÜN NOTLARI

1) **Evliya Çelebi Seyahat-namesi**, haz. Reşat Ekrem, 5 cilt, 1943-1951.

2) Seid Nakam, **Kurd le mêjûy dirawsêkanîda : Seyahatnamey Ewliya Çelebî**, Bağdat, 1979.

3) Qanadê Kurdo, **Kurd Ne Tırk, Ne Ji Farsê Serê Çiya ne**, Dengê Komkar, No:33-35, Frankfurt , 1981.

4) Martin van Bruinessen, **Onyedinci Yüzyılda Kürtler ve Dilleri: Kürt Lehçeleri Üzerine Evliya Çelebinin Notları**, Studia Kurdica, No:1-3, Paris, 1985.

5) W. Köhler, **Die Kurdenstadt Bitlis nach dem türkischen Reisewerk des Ewlija Tschelebi**, München, 1926.

- N. Gözaydın, **Ewlija Çelebis Reise in Anatolien von Elbistan nach Sivas im Jahre 1650**, Mainz, 1974.

6) Malmîsanij, Mahmut Lewendî, **Rojnamegeriya Kurdî Li Kurdistana Bakur û Li Tirkiyê**, Çarçıra No:2 , Stockholm, 1986.

7) **Jîn**, Kürdçe-Türkçe Dergi(1918-1919), Arap harflerinden Latin harflerine çeviren : M.E. Bozarslan, Uppsala, 1985.

8) Musa Anter, **Ferhenga Khurdî-Tırkî, Kürtçe-Türkçe Sözlük**, Ankara, 1967.

9) Kemal Badıllı, **Kürtçe Grameri, Kürmanci Lehçesi**, Ankara, 1965.

10) M. Emin Bozarslan, **Alfabe,** İstanbul, 1968
11) Şeref Han, **Şerefname,** çev.M.E. Bozarslan, İstanbul, 1971.
- William Aegleton, **Mahabad Kürt Cumhuriyeti,** çev. M.E. Bozarslan, İstanbul, 1976.
- İbn'ül-Ezrak, **Mervani Kürt Tarihi,** çev.M. E. Bozarslan, İstanbul, 1975.
- Yusuf Ziyaeddin Paşa, **Kürtçe-Türkçe Sözlük,** yeniden düzenliyen: M.E. Bozarslan, İstanbul, 1978.

12) İsmail Beşikçi, **Kürtlerin Mecburi İskanı,** Ankara, 1976.
- İsmail Beşikçi, **Türk Tarih Tezi ve Kürt Sorunu,** Ankara, 1977.
- İsmail Beşikçi, **Cumhuriyet Halk Fırkası-nın Tüzüğü(1927),** Ankara, 1978.

13) C. Aladağ, **Kürdistan'ın Sömürgeleştirilmesi ve Kürt Ulusal Hareketleri,** İstanbul, 1978.
14) Dr. Hikmet Kıvılcımlı, **İhtiyat Kuvvet:Milliyet(Şark),** İstanbul, 1979.
15) M.Belli, **Türkiye, Toplumsal Yapısı, Ulusal Sorun: Kürt Davası,** Stockholm, 1984.
16) Süleyman Sakalı, **Kürt Sorunu, Yazılar,** London, 1980.
17) Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması(1923-1931),** Ankara 1980.
18) Doğan Avcıoğlu, **Türklerin Tarihi,** 5 cilt, İstanbul, 1982.
19) Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler,** İstanbul, 1984.
20) Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler,** cilt I-II, İstanbul, 1984-1986.
21) Necdet Sakaoğlu, **Köse Paşa Hanedanı,** Ankara, 1984.
22) Mehmet Bayrak, **Eşkiyalık ve Eşkiya Türküleri,** Ankara, 1986.

23) Metin Toker, **Şeyh Said ve İsyanı**, Ankara, 1968.

24) Necmi Onur, **Unuttuğumuz Doğu**, İstanbul , 1980.

25) Fikret Otyam, **Ha Bu Diyar**, İstanbul,1982.

26) Rohat, **Pırsa Kurdan Dı Nav Edebiyata Tırkan da**, Roja Nû, No:1, Stockholm, 1983.

27) Aydın Taneri, **Türkistanlı Bir Türk Boyu : Kürtler**, Ankara, 1983.

28) Fahrettın Kırzıoğlu , **Dağıstan-Aras-Dicle Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler**, Ankara,1984.

29) Mehmet Eröz, **Doğu Anadolu'run Türklüğü**,İstanbul, 1975.

30) Abdulhalûk Çay, **Bir Ergenekon Bayramı NEWROZ**, Ankara,1985.

31) Aktok Kaşkarlı, **Doğu ve Güneydoğu Uygarlığına Giriş**, Ankara, 1994.

32) Tuncer Gülensoy, **Kürmanci ve Zaza Türkçeleri araştırmaları**, Ankara,, 1983.

33) Meri Koçer, **Teriqzaniya Tırka Derheqa Kurda û Pırsa Kurdada**, Riya Teze, Erivan,3/7/ 1985.

34) Tuncer Gülensoy, **Doğu Anadolu Osmanlıcası** Ankara, 1986.

35) Tuncer Gülensoy, **W. Zajackowski'nin Bir Yazısı Üzerine**, Türk Dili, No:399, Ankara, 1985.

K A Y N A K Ç A

- Bazil Nikitin, **Où en est la kurdologie?** Annali del Real İnstitute Orientale de Napoli, Napoli, 1932.

- A. K. Gariblan, **Kürdoloji Konfaransının Toplanması Üzerine,** Devrim ve Yazılı Eserler, 1933, No:1(Rus.)

- R.O. Gazi, **Sovyet Kürdolojisinin Durumu ve Görevleri Üzerine,** Azerbeycan Bilimler Akademisi Haber Bülteni, Toplumsal Bilimler Serisi, No:2 , Bakü, 1959(Azerice).

- Qanadê Kurdo, **Sovyet Kürdolojisinin Başarıları,** Kominist Dergisi, No: 236, Erivan, 1959.

- A Bennigsen, **Les kurdes et la kurdologie en Union Soviétique,** Çahiers du monde Russe et Soviétique, Paris, 1960. Cilt:3.

- İ.M. Oranskiy, **İrani Dillerin İncelenmesi Tarihinden,** İran Filolojisine Giriş, Moskova, 1960.

- Muhammed Mukri, **Kurdologie et enseignement de la Langue Kurde en URSS. Avec une bibliogrphie consernant les études kurdes,** Ethnographie, Paris, 1963.

- J.S.Musaelyan, **Kürdoloji Bibliyografyası,** Moskova, 1963.

- Qanadê Kurdo, **Bırê Kurdnasiyê Lı Leningradê** Çiya, No:4-5, Berlin, 1967-1968.

- T. Bois, **Les Dominicains a l'avant-garde de la kurdologie an XVIII siècle,** Archivum Fratrum Praedicatorum, Cilt:XXXV, 1965.

- Morad Orang, **Kordşanasi**, Tahran, 1974.
- M.A. Lazarev, **Kürdoloji Üzerine Notlar**, Asya ve Afrika Halkları, No:1, Moskova, 1968.
- İ.Ş. Vanlı, **La Kurdologie**, Le Kurdistan Irakien Entité Nationale, Neuchâtel, 1970.
- Muhammed Mukri, **Recheerches de Kurdologie , Contribution scientifique aux études İraniennes**, Paris, 1970.
- Maksimê Xemo, **Kurdzani**, Çiya, Berlin, 1970, No:8.
- Abdul Rahman Maruf, **On Kurdish Studies in Russia and the Soviet Union**, Govari Kori Zanyarî Kurd, Cilt:1, Bağdad, 1974.
- Cemal Nebez, **Berkurtêkî Xermani Kurdnasî le Ewrûpa**, Bağdad, 1974.
- Cemal Nebez, **Kurte mêjûyekî Kurdnasî le Elmaniya da**, Govarî Korî Zaniyarî Kurd, Cilt:1,Bağdad, 1974.
- Bazil Nikitin, **Rusya'nın Kürdoloji Alanındaki Rolü**, Kürtler, Cilt:2, İstanbul, 1978.
- M.B. Piotrovskiy, **Irak'daki Doğubilim Merkezleri**, Asya ve Afrika Halkları, No:6, Moskova, 1979
- G.X. Sarkisyan, **Ermenistan Halk Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Doğubilimleri Enstitüsü**, Asya ve Afrika Halkları, No:6, 1979.
- Cemal Haznedar, **1918-1968 Yılları Arasında Asya Müzesi ve Doğubilim Enstitüsünde, Doğubilim Arabistik ve Kürdoloji**, Bağdad, 1980(Arapça).
- Rohat, **Sovyetler Birliğinde Kürdoloji Çalışmaları-Kürt Tarihi Üzerine**, Roja Nû, No:19-20,Stockholm,1980.
- Rohat, **Sovyetler Birliğinde Kürdoloji Çalışmaları-Kürt Dili üzerine**, Roja Nû, No:23, Stockholm, 1981.
- Şekroyê Xudo, **Ermenistan Merkezeke Kurdzaniya Sovyetiye**, Riya Teze, Erivan, 3/2/1982.

- Nêhırvan, **Komcıvina Kurdologan**, Roja Nû, Stockholm, 1983, No:3.

- Tosınê Reşid, **Pêşketına Kurdolojiyê Lı Akademiya Ermenistanê**, Roja Nû, Stockholm, 1983,No: 2.

- Tosınê Reşid, **Kongra Kurdnasiyê Ya Pêşin**,Roja Nû, Stockholm, 1984, No:6.

- Hamid Bozarslan, **Kurdologi På Turkiska**,Svensk-Kurdisk Journal, Stocholm, 1985, No:3.

- Qanadê Kurdo, **Disêrtasiyên Kurnasiyê**, Roja Nû, Stockholm, 1985, No:8.

- Kemal Eli, **Çawxaşanêk Be Kurdnasî Rusiya Le Sedey Nozdeda**, Çarçıra, Stockholm, 1986, No:1.

- Joyce Blau, **Kürtçe Dilbilim ve Sözlük Çalışmaları**, Studia Kurdica, Paris, 1986, No:1/2.

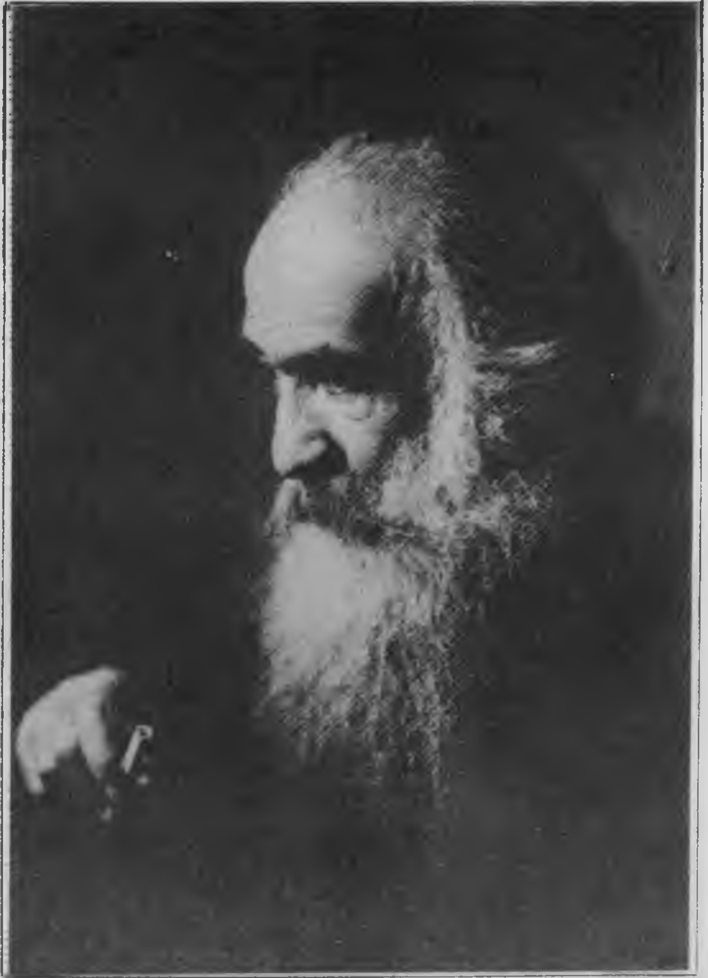
- Lamara Bari Paşaev, **Gürcistan'da Kürdoloji'nin Durumu ve Önündeki Görevler**, Masne, Tiflis , 1986, No:3(Rus.).

MODERN KÜRDOLOJİNİN BABASI:

V.F. Minorski

Kürdolojinin Kurumlaşmasında Büyük Emekleri Geçen Ünlü Bir Doğubilimci:

İ.A. Orbeli

SOVYET DİLBİLİMCİLERİ

Qanadê Kurdo

İ.İ. Avaliani

Zera Yusuf

İ.A. Smirnova

SOVYET EDEBİYATÇILARI

M.B. Rudenko

G. Alişanov

Kinyas Mirzeyef

Çerkezê Reş

SOVYET HALKBİLİMCİLERİ

Heciyê Cındi

Ordixanê Celil

Nura Cewari

Cemila Celil

SOVYET TARİHÇİLERİ

M.S. Lazarev

E.İ. Vasilieva

Şekroyê Xudo

Celilê Celil

DİĞER BAZI SOVYET KÜRDOLOGLARI

Erebê Şemo

Eminê Evdal

İ.O. Farizov

J.S.Musaelyan

BAZI SOVYET KÜRDOLOG VE ARAŞTIRMACILARI TOPLU HALDE

Öndekiler (Soldan Sağa): N.A.Halfin, H.Çetoev, Zera Yusıf, Qanadê Kurdo, M.A.Hasretyan
Qrtadakiler (Soldan Sağa): O.Celil, Ş. Eşir, Karlanê Çaçan, Şekroyê Xudo, Kemal Eli.
Arkadakiler (Soldan Sağa): Cemşid Heyderi, Ömer Hasso, Celilê Celil.

FRANSALI BAZI KÜRDOLOGLAR

Roger Lescot

Thomas Bois

Joyce Blau

G. Chaliand

BAZI DİĞER KÜRDOLOGLAR

Ely Bannister Soane
(İngiltere)

A. Coletti
(İtalya)

Henny Harald Hansen
(Danimarka)

Leszek Dziegel
(Polonya)

İ.Ş.Vanlı
(İsviçre)

Margaret Kahn
(Amerika)

F. Barth
(Norveç)

Günter Deschner
(Almanya)

İSVEÇLİ BAZI ARAŞTIRMACILAR

S. Nyberg

Stig Wikander

Bo Utas

John Frödin

IRAKLI EDEBİYATÇILAR

Aladin Sucadi

Sadık Bahadin

İzzedin Mustafa Resul

Maruf Haznedar

IRAKLI TARİHÇİLER

Mehmed Emin Zeki

Kemal Mazhar Ahmed

Kawus Nuri Kaftan

IRAKLI BAZI DİĞER KÜRDOLOGLAR

Tefik Vehbi

A.Rahman Hacı Maruf

Kemal Fuat

M. Mela Kerim

SURİYELİ İKİ KÜRDOLOĞ

Celadet Bedirxan

Kamuran Bedirxan

İRANLI İKİ KÜRDOLOG

A.Rahman Kasımlo

Qadiri Fettahi Qazi

Kürdolojinin Türkiye'de Gelişmesi İçin Yıllarını Hapishanede Geçiren Bir Kürdolog:

İsmail Beşikçi

İ Ç İ N D E K İ L E R

BAZİL NİKİTİN

KÜRTLER

SOSYOLOJİK VE TARİHİ İNCELEME

CİLT
1-2

weşanên
DENG

Dr.Kamuran Ali Bedir-Xan

Türkçe izahlı

KÜRTÇE GRAMER

weşanên
DENG

BARAN

türkçe izahlı KÜRTÇE DİL DERSLERİ

weşanên
DENG

DENG
YAYINLARI